

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

11-12

11-12

1969

NOVEMBER—DECEMBER

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXIII. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNÐOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLO

TARTALOMMUTATÓ

- 1181 AZ IRÁNYZATOS ÉS FORRADALMI
MŰVÉSZETRŐL — BESZÉLGETÉS
MIROSLAV KRLEŽÁVAL
- 1193 TAMÁS ATTILA
A KÖLTŐI MŰALKOTÁS
„DALLAMÁNAK” ÉS STRUKTÚRÁJA
KOMPLEXITÁSÁNAK
NÉHÁNY KÉRDÉSE
- 1201 ZSILKA TIBOR
A KÉPVERS ÉS AZ OLVASÓ
- 1209 PAP JÓZSEF
1969
- 1210 TOLNAI OTTO
GERILLADALOK II.
- 1215 BRASNYÓ ISTVÁN
VERSEK
- 1218 HÁROM ÚJ KÖLTŐI NÉV
MAGYARORSZÁGRÓL
- 1225 MAK DIZDAR VERSEI
- 1229 VARGA ZOLTÁN
A HÓDÍTÓ SZOBRA
- 1234 VERA BLAGOJEVIC
DÁVID
- 1246 TÖKE ISTVÁN
HATVAN MAGYARTANÁR
- 1265 BÁLINT ISTVÁN
ÉS NEMZETKÖZIVÉ LESZ
HOLNAPRA A VILÁG...
- 1287 SZEMLE
Bányai János, Tomán László és
Mezei Ottó jegyzetei
- 1296 BURÁNY NÁNDOR
KRÓNKA
- ÉVI TARTALOMMUTATÓ

AZ IRÁNYZATOS ÉS FORRADALMI MŰVÉSZETRŐL

Beszélgetés Miroslav Krležával

A zágrábi „Naprijed” könyvkiadó a közelmúltban jelentette meg könyv alakban azokat a beszélgetéseket, amelyeket *Predrag Matvejević* egyetemi tanár folytatott *Miroslav Krležával*, az európai hírű horvát íróval a mai élet homlokterében álló kérdésekről. Ezek közül Krleža írásművészetében kétségkívül első helyen áll a művészetben megnyilvánuló irányzatosság és forradalmiság problémája, amelyről ma a művészet elkötelezettségével vagy el nem kötelezettségével kapcsolatban a világirodalomban oly sok szó esik. Erre a kérdésre — írja a zágrábi Telegram október 17-i számában közzétett beszélgetésben Matvejević —, bizonyos „*exceptis excipiendis*” fenntartásokkal, Krleža *igenlő* választ adott.

Ebben az értelemben Krleža írásai, mint nem csupán a „*Dialektikus Antibarbarus*”, hanem már a „*Dráva menti motívumok*” (és előttük néhány kisebb írás) voltaképpen sok olyan, az „elkötelezett irodalomról” szóló értekezést megelőzték, amelyek a (természetesen második) világháború után jelentek meg, köztük Jean-Paul Sartre-ét, amely a „*Les Temps modernes*” c. folyóiratban látott napvilágot. Az úgynevezett *irányzatos vagy elkötelezett művészet*ről szóló leegyszerűsítő felfogás provokálására (ezek az írások főleg az ún. „harkovi vonal” elfogadása után vetődtek fel), Krleža valójában sohasem a művészi irányzatosság mint olyan ellen küzdött, hanem annak *eltorzulásai* ellen. . . . „*Soha, egyetlen szavammal sem zártam ki — írja az Antibarbarusban — a művészileg feldolgozott adatok irányzatos alkalmazásának lehetőségét.*” („*Pečat*” c. folyóirat, 1939., 8—9. sz. 144. old.)

*baloldali adaptációk
és a fennsőséges
reakciók*

A *művészet irányzatosságát* ugyanúgy kellett baloldali átalakításai ellen „védelmezni” azoktól, akik dilettáns módon alkalmazták, akárcsak a jobboldali reakciósoktól, akik azt fennsőségesen, mint hullát elvetették, ez pedig már az *Antibarbarus* előtt, valamikor a húszas években kezdődött. Minde-

az irányzatosság
elvetése

vulgáris irányzatosság

nekelőtt ez utóbbiakat figyelmeztettem arra: „ha az emberek valamilyen művészi alkotást irányzatossága miatt elvetnek, nem e műalkotás ellen szabják meg kritikai állásfoglalásukat, hanem ama irányzatosság ellen, amit ez a művészi alkotás meghirdet”... Hamarosan azonban a többieket is figyelmeztetni kellett: „azok a témák, amelyek vulgárisan szociális irányzatúak, vagyis irodalmi tekintetben sem művésziek, a művészet számára tárgytalanok, avagy pedig, az igazi költők, ha irányzatosan írnak, nagy, társadalmi-irányzatos művészetet teremtenek”... viszont az antipoéták, ha ugyanígy, irányzatosan írnak, antipoézist. Erre a témára egyébként igen sok változatot találhatnak már a *Plamen* és a *Književna Republika* c. folyóiratokban (1919., 1923—27.).

Az *Antibarbarus*-ban ön többek között ezt írta: „a szociális irányzatosság méltóságát védem” (eodem loco, 134. old.)... „legfőbb és alapvető ösztönzésem az, hogy irodalmunk balszárnyán a dolgokat rendezzem és a magasrendű irodalmi elhivatás méltóság-
teljes követelményeinek is alárendeljem”. (ibid., 225. old.) Hogyan gondolja ezt a méltóság-
teljességet?

irányzatosság
méltóság-
teljessége

a függetlenség elve

tudjunk bánni
a kifejezés eszközeivel

Meggyőződésem volt, hogy ilyen módon a szépirodalom méltóságát védelmezem, vagyis „a magasrendű írói elhivatását, amely a függetlenség, következetesség és ama szabad meggyőződés előtt hódol, mely szerint az igazság valamennyi diszciplína s így a dialektika egyetlen eszményképe”... Ezt az álláspontot több helyen, különféle alkalomkor leszögeztem és variáltam. Így például kiemeltem, hogy „társadalmi-irányzatosan alkotni azt jelenti, hogy lehetőleg valamennyi kifejezési eszközzel tudjunk bánni... ezenkívül teljesen szabadok legyünk elragadtatásainkban, ne legyünk kötve a szematikus ábrázolás konzervatív előítéleteihez, ami pedig a legfontosabb, bátrak legyünk költői természetünkhöz híven, amely úgy vezeti az igazi szociális művészt az inspirációhoz, mint vadat a szimata... és a többi. (*Antibarbarus*, 199. old.)

Így bizonyítottam, legtöbbször hiába, hogy a szubjektív akarat vagy ideológiai meggyőződés semmiféle garanciát nem jelent a művészi alkotás számára, mert az egyéni

szubjektív ihletettséggel intenzitásának sem az egyén akarata, sem erkölcsége nem szab feltételt, hanem pillanatnyi hangulata, ami egész sor, bonyodalmas ok és körülmény függvénye. (L. Barbusse, Barres, Paralella, Esszék, II. kötet 171. old.) Mindezek a kérdések többé-kevésbé mindmáig nyitva maradtak! S még ma is sokan felteszik a kérdést, vajon az irodalomnak politikailag *el kell-e köteleznie magát?* Az irodalom depolitizálásáról szóló kitartó szónoklatok irányulnak még ma is a szocialista irányzatú áramlatok ellen. Ezek a jelszavak sok konzervatív irodalomban élénk megújulásukat élik. S ma is el lehetne mondani, hogy, ami az irodalmat illeti, nem az a kérdés, vajon egyik vagy másik költő a politikai akciónak szenteli-e magát vagy sem, hanem az, hogy ezt a politikai aktivitást irodalmilag miként dolgozza fel.

Egy példa: Alekszandr *Herzen*, a „Harang” szerkesztője, az orosz liberalizmus előfutára, emlékirataiban a tanúbizonyosságok felbecsülhetetlen tömegét sorolta fel az európai elit erkölcsi-intellektuális és politikai forrongásairól, az 1848-as forradalmi romantika összeomlása körül. Herzen írásainak számtalan témája, nézeteinek kristálytisztaságával, stílusával és temperamentumával, még ma is messze felülmúlja nemcsak az akkori egyetlen orosz, hanem az emlékiratokban és levelekben megnyilvánuló európai belletrisztikai változatokat is. Még egy példa: *Daumier*. Ez a politikailag annyira elkötelezett férfi, mint századokon át kevés más képzőművész, konformista lelkiismeretként követi nyomon nemcsak a nyugat-európai politikai problémakört (a júliusi forradalomtól a Második császárság bukásáig) s még hozzá aránytalanul kitartóbban és nagyobb kifejezőerővel, semmint ez az akkori időszak egész politikai és apolitikai irodalmának sikerült.

Íme, épp ez az alapvető kérdés, ha a tehetségről és a művészi temperamentumról mint bármilyen művészi elkötelezés első és egyetlen előfeltételéről van szó, akár balra, akár jobbra irányuljon az.

Őn a harmincas évek elején, az ún. „*harkovi vonal*” ukázainak ellentmondva, rámutatott arra a veszélyre, amit a *konzervati-*

garancia nélkül

élénk megújulások

az 1848-as forradalmi romantika

daumier

művészi temperamentum

vizmus a forradalmi művészetben és esztétikában jelent; azt írta, hogy „a jakobinus esztétika nem különbözik a jezsuitától”, valamint arra, hogy „a szépség jelentősége nem rejlik — kizárólag — abban, hogy baloldali vagy jobboldali”. (Dráva menti motívumok, 314. és 318. old. Esszék, III. kötet) Sartre, jóval később, azt állapította meg, hogy: „a társadalmi forradalom esztétikai konzervativizmust követel, míg az esztétikai forradalom, a művész ellenére, társadalmi konzervativizmust”. („Situations” IV. kötet, 26. old. Gallimard kiadása) Nehéz volna Sartre idézett gondolatát teljes egészében elfogadni, de nem lehetne tagadni, hogy rendszerint nem a társadalmi forradalmaknak természetéből következnek az esztétikaiak. A nagy francia forradalom tovább ápolta a hagyományos akademiizmust, s a művészetben éppenséggel semmi *forradalmi* nem adott, Napóleon periódusa szintúgy; 1848 alig egy-két tanúbizonyságot nyújtott, a Kommün csak egy-két alkalmi művet; a Lenin halálát követő októberi művészi eredmények nem biztatóak...

*jakobinus és jezsuita
esztétika*

*forradalom és
konzervativizmus*

*esztétikai érték
és forradalmiság*

chateaubriand

lamartine

tolsztoj

Az, hogy egy mű esztétikai értékét nem a társadalompolitikai értelemben vett közvetlen forradalmiságával mérik, gondolom, teljesen világos. A már felsorolt példákon kívül még sok más lehetne idézni. *Chateaubriand* „Emlékirataira” például nem lehetne azt mondani, hogy apologetikusan baloldaliak, mégis, mivel a született író tehetsége mondja el őket, nem kevésbé értékesek azért, mert nyilvánvalóan Bourbon-pártiak és reakciósak. Persze, ha a jakobinizmus ölében születik meg egy a *Lamartine Gironde*-jához méltó értékű költői apológia, a forradalom megkapta volna a maga költőjét, így azonban apológia nélkül maradt, ami csupán egyik bizonyítéka annak, hogy a költészet úgy jelentkezik, akár a Szellem, ott és amikor neki tetszik.

Vagy még egy példa: ha merő véletlen folytán olyan elemi erejű jelenség, mint *Tolsztoj*, elkötelezte volna magát kora politikai problematikájának, tolsztoji erővel, a herzeni témák hangszerezésének tolsztojian lenyűgöző alkotóerejével, akkor a tolsztoji alakok galériája ma aránytalanul érdekesebb és tanulságosabb volna számunkra,

mint az Anna Karenyna körül felsorakozó egész *ensemble*.

baudelaire és wagner

Olyan tehetséges művészek politikai eszményképei, mint amilyen például *Baudelaire* avagy *Richard Wagner*, akik 1848-ban a bakunjini stílusú barikádokért lelkesülnek, az orosz és lengyel romantika tragikus sorsa (Cyprian Norwid, Ljermontov, Gribojedov), a Garibaldi, Mazzini, Kossuth köréből való genialis politikai elárvultak egész falanxa koruk szépirodalmában nem kapta meg a megfelelő irodalmi igazolást, sem tanúbizonyságot, másrészt pedig az irodalomban annyi divatos, sőt frivol ügy maradt ránk, amelyek a ma már teljesen halott epigon pátosz hamis fényében diadalmaskodnak.

az epigon pátosz diadala

társadalmi és esztétikai forradalom

Mindazonáltal mégis pontosabban kellene meghatározni olyan fogalmakat, mint „társadalmi forradalom”, „esztétikai forradalom”, amelyekkel gyakran élnek. Magam is, elismerem, igen gyakran használtam a „forradalom” fogalmát, miközben túlságosan leegyszerűsítettem a szó értelmét. Banális kép: afféle vulkáni kitörés, vagy nagy, katasztrofális erejű tűzvész; kép, amely meggyezik, s nem is egyezik meg magának az eseménynek a jelentőségével. Végeredményben nem egészen helyes, hogy a forradalmak nem váltanak ki mélyreható változásokat és stílusbeli, ízlésbeli és világnézeti változásokat, különösképpen azonban változásokat az *irodalomban*. Az egyes forradalmak hatásait ama környezetben és keretekben, melyekben jelentkeznek, *nem szabad kalendáriumi* szemszögből nézni. Fichte istentelen dicsősége, például, amikor mint kompromisszumot nem ismerő jakobinus szólalt meg, abból a hamis mendemondából született, hogy ateista traktátumának írója Kant, de Kant is úgy hozta nyilvánosságra Kritikáját, mint a nagy francia forradalom afféle szimpatizánsa. S mi van Schillerrel, mint a francia Köztársaság tiszteletbeli polgárával?

a kalendáriumi applikációk ellen

a forradalom árnyékában

Byrontól egészen 1848-ig, a nyugat-európai romantikáig az európai költők falanxai és csoportjai bukkanak fel a bonapartizmus vagy kontrabonapartizmus árnyékában, tehát mégis a forradalom vagy ellenforradalom árnyékában, de mindenképpen a Bastille utáni időszak szimbólumaként.

*az orosz irodalom
extraktuma*

Ami az orosz bolsevik belletrisztikát illeti, az még mindig az orosz irodalom mágneses mezején nyugszik: Szejfullina, Libegyinszkij, Ivanov, Taraszov, Rogyionov, s Babeljtől Zamjatyinon és Fegyinen át egészen Paszternáig legszerencsésebb inspirációiban még mindig csupán a nyolcvanas évek orosz irodalmának extraktuma. Ez az irodalom valamennyi forradalmi esztétikai és programatikus tantételnél erőteljesebbnek bizonyult.

Az említett példák konzekvenciái, úgy lát- szik, arra utalnak, hogy egy „forradalmi helyzetben” mindig és újból meg kell határozni a művészi alkotás premisszáit, ennek az alkotásnak irányzatosságát, a művészi elkötelezés profilját és implikációit, hogy mindezek után feltáruljon a legerőteljesebb potenciális terület, amit *alkotási szabadságnak* hívnak. Hogyan látja ön azokat a formákat, amelyekben az egyre újabb és újabb szabadságnak ez a keresése megnyilvánul? Ismer-e vajon ez a keresés bizonyos (természetesen viszonylagos) *konstansokat*?

*redefiníció
premissza
konstans*

*angyalcsapat a Madonna
kíséretében*

Nem nehéz bizonyítani, hogy eszme nélküli és irányzatosság nélküli művészet sohasem volt és ma sincsen, még akkor sem, ha alkonyi félhomályban angyalcsapatként lebeg, a Madonna kíséretében és az Angelus harangszava mellett. Sem a múltban, sem ma a művészet nem természetfölötti üzenetek hírnöke, hanem csupán az emberi gondok árnyéka, vágyakozás a földi gravitáció legyőzésére, mint az álom ártatlan képe. A művészet mindig elkötelezett volt akkor, amikor abban a meggyőződésben élt, hogy nem az; tegnap még vallási vagy nacionalista, ma pedig szocialista vagy antiszocialista értelemben.

a gravitáció legyőzése

A művészet állandóan igyekszik szabadulni társadalmi vagy vallási béklyóitól és fegyelme alól, és tulajdon gyengeségétől félve és a halódó világnézetek elleni harcban állandóan engedelmesen vagy engedetlenül, vétkezen és képmutatóan viselkedett. Létezik azonban egy *konstans*, hogy a Művészet, amióta van, hisz és nem hisz az istenben, az államhatalomban, a háborúkban, a hadseregekben, a győzelmekben, hogy mardossa vagy nem mardossa a lelkiismeret, ha a szószékről vagy katedráról hazu-

*társadalmi vagy
vallási béklyó*

politikai papagájok

*alá nem rendelés
az elveknek*

strip tease

tévutak

dik, hogy nem hisz többé a politikai pártok és mozgalmak misztériumában, s mégis gyakran a politikai papagáj szerepét játssza, hogy nem engedelmeskedik a fegyelemnek, s nem akarja semmiféle elveknek, sem irányzatos, sem nem irányzatos irodalomnak alárendelni magát, s ha felvetjük a kérdést, voltaképpen mit is akart a művészet, be kell vallani, hogy nem éppen világosan látta, mit akart, de ha egyáltalán valamit akart, akkor önmagát akarta, önmagáról pedig még ő sem rendezte szabályosan sem a saját gondolatait, sem pedig saját fogalmait. Századokon át vedlik, akár a kígyó, levetve magáról minden vart, lerakódást és üledéket (a strip tease-nek ezt a fajtáját ma az irodalom *demisztifikációjának* hívják). Igen rámenősen, ékesszólóan beszél arról, miszerint meg akarja szabadítani az embert a rárakódások és hazugságok terhétől, miközben saját magát is igyekszik meggyőzni, hogy önmagát megszabadítja valamennyi lehető és lehetetlen tudatalatti fetisizmustól, amelyek megakadályozzák az embert abban, hogy szabadon kibonthassa egyéni értelemben vett személyiségét, és így, végül is mindentől felszabadultan, mint valami metafizikai léggömb, felszáll majd tulajdon „létének és önlétének” megismeréséig. Ma a vallási, esztétikai vagy pedagógiai értelmű tévutak egész szövevényén bölcselekszik, miközben arra törekszik, hogy bármilyen nyilvános funkciótól és kötelességtől elhatárolja magát.

Az utóbbi öt-hat évtizedben az irodalom önmegtágadóan legradikálisabb elméletéig tört előre, kimondva bármiféle, még a legártatlanabb „retorika” halálos ítéletét is.

Az ön diagnózisát még egy szimptomával toldanám meg: ma (mint egyébként tegnap is) nap mint nap halljuk, hogy a művészet a legártatlanabbul „*innovációnak*”, önelégedetten *forradalomnak* nyilvánítja magát... Miként látja ön mint regényíró az ún. „új regény” jó és rossz oldalát, az új regényét, amely elveti az úgynevezett „hagyományos regény” klasszikus rekvizitumait, mint például az *anekdotát*, a „*pszichológiát*”, az *elkötelezettséget* stb?

Az „*új regényről*” vagy *antiregényről* szóló mai, legkorszerűbb, de kissé már divatja-

az „anekdota”
száműzetése

múlt elméletek szerint az *anekdota* egyszer s mindenkorra befejezte pályafutását, s halálra van ítélve. E halálos ítélet végrehajtására vonatkozó procedurális előírások éppolyan rejtélyesek, akárcsak a már említett elcsépeelt jelszavak, amelyek szerint a művészet nem lehet „irányzatos” vagy „elkötelezett”, mivel voltaképpen legtisztább hajtása annak a valaminek, amit századokon át mint „*Ding an sich*”-t istenítettek, s ha nem erről a világról való, ugyan miért mocskolják be problematikus földi ballasztal, ahelyett, hogy a sorainkba leszállt angyal szerepét játssza?

procedurális előírások

E kampány révén kompromittálódnak a regény klasszikus rekvizitumai, és ma senki a világon le nem merné írni, miszerint „*a grófnő öt órákor kikocsizott*”. Az egyedüli, amiről ma írni szabad, a biológiai *tropizmusok* vagy objektumok és mindezt „objektálisan” (amint ezt A. Robbe-Grillet nevezi). Mai világunk egyik tekintélyes kritikusa, R. Kanters ilyen kérdést vet fel: „melyik tekintélyes írónak jutna ma eszébe, hogy az emberek egymáshoz való viszonyát párbeszéd alakjában ábrázolja, ki merészelné ma szépirodalmi kompozícióját olyan ódivatú módon kibontakoztatni, hogy hőseit saját nyelvükön szólaltassa meg? Roland Barthes, amidőn Alaine Robbe-Grillet-ről ír, arra oktat bennünket, voltaképpen hogyan is kell írunk: *Le Roman, ici enseigne a regarder le monde non plus avec les yeux du confesseur, du médecin ou de Dieu, toutes hypostases significatives du romancier classique, mais avec ceux d'un homme qui marche dans la ville sans d'autre horizon que le spectacle.*”*

confesseur, médecin
ou dieu

Barthes-nak ez az absztrakt szemlélője, aki immár nem a vallomástevő, sem a medicus, sőt még isten szemével sem nézi a világot, Barthes-nak ez az imaginárius regényírója programatikusan minden emberi tulajdonságtól meg van fosztva. Így tehát, miközben könyveit írja, még gondolkodni sem mer, sem hinni, sem prédikálni, sem pedig beszélgetni a „felebarátaival”, mert

* A regény itt arra tanít bennünket, hogy a világot többé ne a vallomástevő, az orvos vagy isten szemével nézzük, ne a klasszikus regényíró teljes jelentőségű hiposztázisával, hanem annak az embernek a szemével, aki a város utcáin lépked és a spektakulárison kívül nincs más horizontja.

*a szabad imagináció
nevében*

E rigorózus tételeiben Barthes-nak a követőkön kívül számos elődje is volt...

*mallarmé
hermetizmus*

Engedje meg, hogy hozzátegyem: olyan költészet ez, amely a saját immanens *abszolutuma* nevében önmagát „in contumaciam” elítéli, s így egyre gyakrabban marad közönség nélkül, másrészt viszont a közönség marad — ...költészet nélkül! Szinte hallatlan paradoxon...!?

*a homéroszi
fegyverzörej*

a mai széppróza eme előírásai szerint, a rejtélyes emberi természetet, vagyis mindazt, amit temperamentumnak vagy fantáziának nevezünk, kizárólag *vegetatív* módon szabad ábrázolni. Viszont mégiscsak tudományos igazság, hogy ez a szerencsétlen emberi természet, miközben gyökeret ver, úgy nő a föld alatt, mint láthatatlan gumócska, s mindaz, ami kis kacsként a földkéreg fölé szeretne ágaskodni, saját pszichomatikus alkata törvényei szerint szembeszállva a gravitációval, e belletrisztikus recept értelmében paradoxálisan vagy valóban s tökéletesen szabad imagináció nevében ballasztként megsemmisül.

A „szépség” elembertelenedése természetesen egyáltalán nem R. Barthes találmánya. A mindennapos valóság szolipszista tagadása Mallarmé teoremainak genézise volt, ő pedig poétikájának gyakorlati alkalmazását is ránk hagyta: költői műve a hermetikus költészet valamennyi válfajának egyik legfőbb útmutatója, hogy ne mondjam, tankönyve, s ezt a hermetikus költészetet már teljes évszázada ápolják a párizsi iskola valamennyi lírai alapelve szerint.

Minden, s így a költészet okozta túlságos jóllakottság is eltompult közönyt okoz, s így a líra közönsége — miután a különféle rímbe szedett irományokban túlságosan kigyönyörködte magát — a jóllakott unalom csapdájába esik. Az újabb szenzációk keresésében a szellem ezúttal sem tagadta meg magát, s így került sor a teljes felszabadultságra nemcsak a szimbólumokban, hanem a formákban, szavakban és a képekben is. Hosszú ideig tartott az út a homéroszi fegyverzörej-től Lukianószig és Trimalchióig, Leoparditól Marinettiig, Lamartine-től Tristan Tzaráig. André Gide egyike ama ritka újítóknak, akiben törekvéseivel ellentétben, volt annyi erkölcsi-esztétikai

bátorság, hogy arra a kérdésre: voltaképpen ki a legnagyobb francia költő, így felelet: „Sajnos, Victor Hugo”...

Mindebben sok a paradoxon. Valójában senki sem akadályozza bármiféle újítás teoretikusait abban — s nincs is joga ezt cselekedni —, hogy tantételeiket úgy reklámozzák, ahogyan csak tudják és ahogy erre képesek. A baj azonban ott van, hogy ma, az orrunk előtt, a művészi alkotás eszményi szabadságának nevében voltaképpen egészen fantasztikus *tilalmakat* mondanak ki. Ezek egyike, amint láttuk, például az, hogy a szépirodalomnak semmiféle *anekdotát* sem szabad mesélnie, vagyis le kell mondania az úgynevezett *fabuláról!* Mint vaknak a hídon, térdre hullva kell könyörögnie szolilokviumában, a kisebbrendűség érzetében! Napi huszonnégy órán át kell beismernie emberi gyengeségeit, vagy pedig a legkülönbözőbb kaszárnyai igába fogva elátkozott Hephaisztoszként kell egyre újabb és egyre leleményesebb fegyvereket kovácsolnia veszélyes politikai csaták és háborúskodások érdekében...

„sajnos!”

Ön tehát valójában az egyes jelenségek kizárólagos és tolakodó „totalitarizmusával” és azok létezésével száll szembe. Egyébként, hogy a mai újítások közül mennyi a *valóban új*, az külön kérdés. Még a legeredetibb alkotások között is annyi van, amit „*már elmondtak*”, amint ezt ön gyakran mondogatja, az efféle beszélgetések kitéréseit félbeszakítva. Gide, amidőn La Bruyere „Karakter” c. könyvének ismeretes „*Már mindent elmondtak*” c. bevezetőjére válaszolt, körülbelül azt mondta: „Igen, mindent elmondtak, mivel azonban senki sem hallja, nem árt a mondottakat megismételni.”

„Már mindent
elmondtak”

*a látszólagosság
abszolútuma*

Egy a különféle újításokkal való játék, más viszont az, ha az ilyen látszólagos újításokat abszolút értéknek nyilvánítják, holtott nem azok. Így például egy halódó irodalomról Samuel Beckett roppant bölcsen megállapítja, hogy az út végére érkezünk. Ő csak egy olyan témát variál, amelyik az európai irodalomban több mint száz éve megszokottá vált. Beckett prózája a sokáig tartó értelmetlen szenvedések vége, meddő felismerése annak, hogy belevesztünk a világegyetem teljes ürességébe, mi, a csillagok

beckett siráma

alatt örökre elátkozottak, éhesek, halálra fáradtak, megaláztak és szégyenteljesen leterítették.

lamentáció az ítélet napjáról

Beckett színészeinek siráma, istentelen halotti miséje az ész, a szeretet és a részvét halálát siratja, a mindent elpusztító szennilitás peremén, s mégis, azt kérdezzük, vajon mindez nem csupán szemfényvesztés-e, hogy elhiggyük: ezeket a Siralom völgyéről szóló banalitásokat most először mondották el? Nem hallottuk-e már az ítélet napjáról szóló lamentációt a középkori misztériumokban, s ugyan ki tudna attól a meggyőződésünktől eltéríteni, hogy az Artamonovok vége, Maxim Gorkij regényében, nem ugyanúgy az egész halódó orosz polgárságról szóló reménytelen látomást képviseli?

A jelenet, midőn a deklasszált, kiközösített, a társadalmi nullára leszállított, mindenkitől elhagyott, halódó öreg Artamonov undorral hajítja el az utolsó, penészes, sáros és bűdös kenyérdarabot, amikor ezt a *mindennapi kenyeret* csizmával tiporja, és paraszti közönségességgel, de mégis leari pátozzsal káromolja tulajdon értelmetlen sorsát, vajon ez a haldokló Artamonovról szóló vízió nem a rothadó és összeomlott kapitalista társadalom témája-e, s egyúttal rekviem a polgári civilizáció ravatala fölött — „*A mélyben*”,* amit már ötven évvel Beckett előtt írtak meg...

Őn már az *Antibarbarusban* (220—21. old.) — hogy ismét visszatérjünk rá — megkísérelte, hogy Gorkijt megszabadítsa a különféle leegyszerűsítésektől, melyeket az ő rováására írtak. Mit tudna ma ehhez hozzáadni?

durva devalválás

Mivel valamennyi irodalmi siker vagy sikertelenség konjunktúrája az ízlés szeszélyessége folytán ide-oda lebegve elpárolog, Gorkij neve ma irodalmilag minden tekintetben kompromittált, sőt nevének pusztán említése is kompromittáló. Ebből a névből afféle esztétikai és irodalmi hánytatószer lett, ami pedig Maxim Gorkij irodalmi profilját illeti, jelenségének teljes, durva devalválása valóban nem első ízben jelentkezik. A mélységesen megsértett nacionális-teokratikus hangulatú jobboldali orosz intelligen-

* Az *Ejjeli menedékhely* eredeti orosz címe (Ford. megj.)

*az orosz „önmagát
szembeköpiés”*

cia perspektívájából Gorkij maga is áldozatul esett részrehajló negatív álláspontjának, úgyhogy 1913-ban fellázadt Dosztojevszkij kultusza ellen, amely a Művész-színházban megnyilvánult. Akkori ismeretes tiltakozásával szembe fordult azzal a beteges és perverz orosz jelenséggel, amely „önmagát köpi szembe”. A forradalom győzelme után sem kímélték meg a negatív vádaskodásoktól; mint a bolsevik öntudat rágalmozóját megbélyegezték, emigrációba vonult, deklaszszált lumpenproletárnak, közönséges, bárcás kurva fattyának nyilvánították, ellenforradalmi firkásznak, szégyenteljes és botrányos irodalmi nullának, száanalomra méltó, tehetéstelen tollnoknak és misztifikátornak nevezték, aki elvetélte a szocialista realizmust (így írtak Gorkijról 1925 körül). Az irodalmi jelenségként megvetésre méltó, tökéletes nullára korlátozott Gorkijt ma számos koca-esztétikus úgy értékeli, mint a vidéki ízléstelenség fogalmát, ugyanakkor pedig, íme, Samuel Beckettet a bibliai próféta szimbolikus fogalmává emelték, ama apokaliptikus napok gigantikus jelentőségű, emberfeletti látnoki költőjévé, amelyek a mai Európát elkerülhetetlen pusztulással fenyegetik.

Vajon minek tulajdonítható ez a nyilvánvaló ellentmondás? A mai világ darabokra töröttségének? A legalapvetőbb általános vagy egyetemesen emberi kritériumok és művészi mérték hiányának? Avagy tán egyszerűen a féktelenül szeszélyes korszak *rossz ízlésének*, a korszakének, amely talán nem is olyan sokkal szeszélyesebb más korszaknál.

*a művészi mérték
hiánya?*

a romlott ízlésről

a bomlás szimptomája

Már rég megírtam, hogy „*a művészetben megnyilvánuló romlott ízlésnek mindig bizonyos hullaszaga van. A romlott ízlés mindig megbízható bizonyítéka annak, hogy az ilyen oszladozó civilizációk lépcsői alatt valaminek a teteme rothad. Bizonyos elvek és életfeltételek teteme, korhadt világnézetek és az emberek közötti egészségtelen viszonyok teteme... A romlott ízlés matematikailag biztos szimptomája a bomlásnak, századokon át, és ezeket a szakértőket még soha meg nem tévesztették. Biztos hullafoltok ezek...*

Csuka Zoltán fordítása

A KÖLTŐI MŰALKOTÁS „DALLAMÁNAK” ÉS STRUKTÚRÁJA KOMPLEXITÁSÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE

TAMÁS ATTILA

„A mondatot a költő szerkesztette. A dallam, melyhez a szerkezet simul, egyidős a szerkezettel. Vagy már előbb is ott lebeg a költő előtt, ahogy ezt Schiller írja egyik levelében” — fejtegeti *A költői nyelv hangtanából* c. könyvében Fónagy Iván. Az említett, Körnerhez szóló levélen kívül ismeretesek Arany Jánosnak Szemere Pálhoz írt sorai is: „Kevés számú lyrai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbeknek, melyek dallamát hordtam már, mielőtt kifejlett eszmém lett volna — úgy, hogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat.” „Dallama már a fülembé motoz, szavait keresem még» — mondja Vergilius eclogájában Lycide. Aztán egyszerre megleli a szavakat a költő, leül az útfélre és írni kezd” — olvashatjuk Radnóti Miklósnak a műfordításról szóló tanulmányában is.

Érdeemes egymás mellé állítani ezeket az idézeteket — kimagasló alkotók vallomásait —, hiszen ha belőlük kiindulva azt nem mondhatjuk is, hogy általában *így születik* a vers, azt mindenképpen leszögezhetjük, hogy *így is* születik. Nem rendkívüliek ezek az esetek — *Tartalom és versforma* c. könyvében Péczely László számos más nyilatkozatra is hivatkozik — szélsőségesnek inkább csak Flaubert példája mondható, aki a maga prózai („szépprózai”) alkotásainak születésével kapcsolatban is hasonló megfigyeléseket tett. De jó, ha mindjárt arra is fölfigyelünk itt, milyen szót használnak az idézett költők az említett jelenség megjelölésére. Néhány kutatónak mintha elkerülte volna a figyelmét, hogy nem *metrum*ról, még csak nem is *ritmus*ról, hanem *dallam*ról szólnak, valamiféle zeneiséget emlegetnek.

Mi lehet ez a bizonyos „dallam”?

Ha az általános pszichikai alkotástörvényekből indulunk ki, akkor föl kell tételeznünk, az említett esetekben a mű legfőbb sajátosságainak valamilyen „kvintesszenciájáról” van szó, hogy jelentésben gazdag „valami” kapta — zenei élményekkel való rokonság alapján — ezt a bizonyos „dallam” elnevezést. A közelebbi meghatározáshoz talán kissé nehézkes, de alkalmas módszernek kínálkozik az elhatárolásos, kizárásos eljárás: az abból történő kiindulás, hogy *mi nem* lehet a vizsgált jelenség.

El kell vetnünk azt az értelmezést, mely szerint a vers *ritmikai képlete*, illetőleg ennek a szokásos eszközökkel lekottázható ritmikának az élménye előzte meg a gondolati és érzelmi elemeket. Ezek a képletek ui. néha egészen egyszerűek, hozzájuk nagyon hasonlók kimutathatók

más, egészen másfajta fogalmakkal összekapcsolt, egészen más költői szövegekben is. Azt is tudjuk, hogy a folklórban egyetlen — azonos ritmust föltételező — dallam egészen különböző szövegekkel alkothat egységet, és ugyanígy elmondható ennek a fordítottja is. Racionális módon pedig nem magyarázható meg *egy bizonyos* ritmusnak *merőben eltérő* művekre inspiráló hatása: *egy* „dallam” nem lehet egyszerre *több* különböző műnek lényegi előzménye.

A versben szereplő *hangok egymásutánja* adna olyan akusztikai sort, melynek élménye megelőzi a versnek fogalmakkal megközelíthető értelmét, a benne testet kapó gondolatokat, az általa kifejezett érzéseket, indulatokat? Hacsak nem egészen szélsőséges példákban indulunk ki, akkor ezt a föltételezést is el kell vetnünk, hiszen ez az akusztikai forma az esetek legnagyobb részében sokkalta szegényesebb a nyelvi törvények szerint hozzákapcsolódó jelentésnél.

De hát mi marad akkor? Az akusztikai formának néhány kiemelt, hangsúlyt kapó eleme: a rím, az alliteráció? A fennmaradt — a keresett „dallam”-nak a tendenciáit, jellegzetességeit részben megőrző — verstörédek alapján ilyen föltételezésnek a helyességét sem lehetne igazolni.

Viszont azt sem mondhatjuk, hogy e töredékek, e verscsírák cáfolnák egy ilyen alapokból kiinduló kutatásnak a lehetőségét. Inkább azt lehet mondani, hogy az *egy-szempon-tú* kutatások helyett a *több-szempon-tú-akhoz* adnak inspirációt. A vers-tervek fennmaradt kéziratok rögzítései ui. általában rimeket is őriznek, mint ahogyan őrzi ennek a bizonyos lekottázható ritmikának a hozzávetőleges tervezetét is, de az alakuló gondolatok, a vers szövegéhez kapcsolódó képek stb. elemei is megjelennek már bennük. Mindez arra enged következtetni, hogy ezeknek a tényezőknek az *együttese* alkotja azt a bizonyos dallamot: a költői alkotásnak a *tágabb értelemben vett ritmikáját*. Ebben benne foglal-tatik a szorosabb értelemben vett akusztikai ritmuson túl az értelmi hangsúlyok módosító hatása, beletartoznak a rímelés különböző fajtái (tehát a hasonló akusztikai jelenségek szabályos ismétlődéséből kialakuló ritmus), a hagyományosan is gondolatrítmusnak nevezett jelenség különböző („szorosabb” és „lazább”) fajtái, a hasonló motívumok szabályos váltakozásából, a mondatszerkesztésből vagy éppen a szavak asszociatív köréből adódó ritmikai tényezők. (Pl. ha egy sor utolsó szavai közt a „nap”, majd a következőnek a végén az „árny” szerepel, majd az „ég” és a „sírbolt”, ez asszociatív emelkedés—aláhajlás szabályos váltakozásának, ritmikájának élményével vesz részt a mű komplex ritmusélményének kialakításában; nagyság- és lassúságélményt adó szavak egymásutánja lassító, ellenkező élményt létrehívó szavak közelsége ritmusgyorsító hatású. É. i. t. — Magának a „tágabb értelemben vett metrum”-nak a kategóriájával egyébként nemcsak az Egyesült Államokban élő Lotz Jánosnak a műveiben találkozunk; már Sklovszkij is szölt a hang- és a kompozíciós ismétlések rokon jellegéről, Zareckij is a ritmika egy fajtájaként tárgyalja a rímelést, a párhuzamok, ismétlések ritmikai-strukturális szerepének fontosságát G. M. Hopkins és R. Jakobson is kiemelte, azt a tételt pedig, hogy a ritmusnak a lényege a nem egyforma, de egyformának ható egységeknek az ismétlésében lelhető fel, már E. Grosse is megfogalmazta.)

Az a bizonyos „dallam”, ez a tágabb értelemben vett ritmus tehát

nem pusztán akusztikai tényező. Nem valamilyen tisztán *akusztikai* szféra előzi meg tehát sok esetben a *gondolati-emocionálisat*, hanem egy teljesen még sem akusztikai, sem gondolati-fogalmi tekintetben ki nem alakult, de mind akusztikai, mind fogalmi (stb.) tekintetben konkrét objektivációt, formát kereső ill. azt magának kialakítani törekvő, *komplex ritmusélményként* észlelt lelki tartalom (valamiféle „lelki színvázlat”) előzi meg a minden tekintetben kialakított, *végleges megformált művet*. „A vers megformált érzelmi-képzlet-gondolati, tehát összetett, komplex tartalom” — mondja ki *Vers és aállam* c. könyvében László Zsigmond is, érintve a voltaképpeni „dallam”-nak egyszerre zenei és értelmi szerepét. Hasonlóképpen látja ezt a kérdést a szovjet Szaparov is, de igazában már Hegei is így ítélte, mikor azt mondta, hogy a ritmus olyan zene, „mely jóllehet még csak távolról, de mégis visszhangozza már, bár homályosan, de azért határozottan a képzetek menetét és karakterét”.

Nézzünk meg legalább futólag egy-két példát is a mondottak szemléltetésére.

„Boldog akartál lenni és hiába, hát légy, mi vagy: végképp boldogtalan.”

„Szabad szerettem volna lenni mindig, s örök kísérték végig az uton.”

A két idézet (Kosztolányi Dezső: *Számadás*, ill. Radnóti Miklós: *Ne gyedik ectoga* c. verséből) nem mutat különösebb hasonlóságot, ha csupán képzetbe rögzíthető ritmikájukat nézzük, „dallamuk” mégis egybejátszik. Mert a „boldog akartál lenni” éppúgy kérdéshez hasonló (az „es mi történt?”, „és mi lett az eredménye?” kérdést rejtetten felidéző) hangleyjtésemelkedésre „fut ki”, mint ahogyan a „szabad szerettem volna lenni”; az „örök kísérték” az „és hiába” után következő „hát légy, mi vagy” kijózanult valóságlátásának a hangját variálja, a „*végképp boldogtalan*” és az életútra utaló „*végig az uton*” kimondásakor pedig igazán nem lehet nehéz észrevenni a hangleyjtésbeli hasonlóságot. Más a metrika, mások a szavak is, de van köztük bizonyos hasonlóság, aminek alapján a belőlük formált komplex egységek a *formálás rokon tendenciái következményeképpen* már erőteljes hasonlóságot mutatnak. Talán nem jogosulatlan ezt a rokonságot a bennük levő „dallam” rokonságaként megjelölni. Juhász Ferenc *Rezi bordalán*ak és a más alkatú, de *ugyanabban* a korválságban a helyét *hasonlóképpen* férfias tartással megállni akaró Benjámin Lászlónak *Ne szégyenkezz, ne légyenykedj* c. verse is mutat pl. ilyen rokonságokat, akár a késői József Attila és Kosztolányi lírájának nem egy darabja. Ennek a „belső formá”-nak valamilyen intuíciónál érzi magában minden bizonnyal a költő, illetőleg a költők egyik típusa — ez a „belső forma”, ez a „dallam” azonban egyszersmind „tartalom” is, ha nem általános akusztikai kategoriák felől közelítünk hozzá, hanem az egyedi mű jelentését vizsgáljuk. Ez a dallam kapja majd meg az önkifejezés és a formálni, alkotni akarás törekvéseinek kölcsönhatásában a maga külső (betűk, hangok formájába történő) rögzítését. De az elkészült műnek sem az akusztikai elemei fogják „a formáját” jelenteni (ezen az alapon a zenei műalkotás „tisztá forma” lenne), szemben a nyelvtanilag kielemezhető értelem „tartalmával”, hanem a legkülönbözőbb, egymást kölcsönösen

átható-meghatározó tényezőknél komplex *egysége* adja az ember számára való jelentésben gazdag műalkotást.

Hogy ennek a „dallam”-nak (nem a még rögzíthető formába nem rendeződött — tehát csupán a költő belső világában rejtőző —, hanem a már elkészült mű szövegének elolvasása nyomán keletkező, a mű fontos komponenseként szerephez jutó „dallam-élmény”-nek) a megragadása, fölmérése sem történhet meg, ha pusztán a teljesen „kézzelfogható” elemeket (a hosszú és a rövid, a hangsúlyos és a hangsúlytalan szótagokat) vesszük figyelembe, arra vonatkozólag talán már az eddigi alapján is lehet bizonyos következtetéseket levonni. Még inkább így van ez, ha ennek a „dallam”-nak a komponensei közé — adott esetben — a műben testet kapó érzelmi menetet is odaszámítjuk.

Itt azonban mindjárt az a kérdés is fölvetődhet, hogy vajon tudományos verselemzés, tudományos versstruktúra-vizsgálat során lehet-e egyáltalán ilyen tényezővel számolni. Nem vinne ilyen tényezők figyelembevételére a romantika vagy esetleg az impresszionizmus irodalomszemléletének a legközvetlenebb közelébe?

Kétségtelen tény, hogy az érzelmekről viszonylag könnyebb szép, nagy szavakat mondani, mint őket számba véve egzakt irodalmi műelemzéseket adni — ha csak nem az érzelmeikkel összekapcsolódó, viszonylag könnyen mérhető biológiai mozgások gondos fölmérését és leírását tekintjük műelemzésnek. Ugyanakkor viszont érzelmeknek, indulatoknak és költői műalkotások némelyikének az összefüggése sem tagadható. És — ami igen fontos — nem pusztán *kísérő* érzésekről (hangulatokról, benyomásokról) lehet szólni: valamely lelkiállapotnak a kifejezési, ill. földézési képessége a megformált nyelvi anyagnak éppúgy *tőle el nem választható tulajdonságai közé tartozik*, mint a gondolatmegfogalmazásra vagy a képföldézésre való alkalmasság. A leírt szöveghez szükségszerűen kapcsolódó tényezők sorában az emberi bensőnek érzelmi-indulati mozgásai is ott vannak: ezek is részt vesznek az „an sich” is létező pusztai írásjel-soroknak „für uns” létező műalkotássá alakításában. A gondolkodás és a nyelv összefüggéseit boncolgató munkájában Vigotszkij egyértelműen leszögezte, hogy a gondolkodás és az érzelmi-indulati tevékenység egymástól való elválasztása magának a gondolkodásnak a megértése elől is elzárna az utat, sőt, arra is rámutatott — épp irodalmi szövegek elemzéséből kiindulva —, hogy még a gondolat sem esik minden esetben közvetlenül egybe a nyelvtani szabályok alapján boncolható nyelvi kifejezési formával: az eleven mondatnak mindig van egy „mögöttes szövege”, hozzá kapcsolódó, felszínre nem jutó gondolatokkal. Az eleven nyelvi anyagból alkotó költő művének elemzésekor tehát a *gondolati-affektív „mögöttest” is számításba kell venni*. Ennek a voltaképpeni költői alkotáson *belüli* vonulatnak a figyelmen kívül hagyása a szavak „helyi értékének” (potenciális jelentésköréből az adott összefüggésben realizálódott jelentésének, értékének) megértését sem teszi lehetővé, ezzel összefüggésben a voltaképpeni struktúrájának a maga teljes, eleven komplexitásában való feltárása sem hajtható végre ily módon.

Vegyük például Arany *Ősszel c.* költői alkotását.

Tény ugyan, hogy a szavaknak és más kisebb, „kézzelfoghatóbb” egységeknek a számbavételére nyomán is kirajzolódik a mű elemzője

előtt a műben levő ellentétek egymást váltásának némely fontos tényezője — de nem valamennyi.

„Mert fájna most felhőtlen ég,
Mosolygó, sima tengerarc,
Élénk, verőfényes vidék —
Óh, fájna most nekem e rajz!
Kék fátyol messze bérc fokán —
Arany hajó, mely futva szegdel
Bíbor habot... Jer, Osszián,
Ködös, homályos énekeddel.”

— olvassuk pl. a második versszakban. Talán az említett alapelemek vizsgálatának alkalmazásával is megállapíthatjuk az első és a negyedik sor „fájna” szavának közelebbi vagy távolabbi egymásba játszását a refrén szavaival, velük szemben pedig kirajzolhatjuk a derű, a szépség értékeit hordozó szavaknak, szószervezeteknek a rendezett csoportját, és észlelhetjük magát az ellentétet is. Valami, aminek pedig nagy szerepe van a költeményben, mégsem domborodnék ki ily módon. Nem derülne fény arra a hallatlan érzelmi bonyolultságra, az érzelmeknek egymásba átmenő, egymásba átcsapó, időben lejátszódó eleven küzdelmére, amely oly nagy mértékben járul hozzá ahhoz, hogy remekműként könyveljük el ezt a verset. Arra, hogy ha egyszer azt mondta a sorok írója, hogy *fájna* Homér világát megidézni, akkor utána a homéri világ *szépségeinek* mámoros megéneklése egyúttal a *fájdalomnak* a kiáltása is. A fájdalomtól való félelem visszatartaná a derű világát magasztalva festő szavakat — hiszen érzi kimondójuk, hogy a *kontraszt* mindjárt *növeli* is a fájdalmat —, ezek a szavak mégis előtolulnak és egymásra halmozódva már-már feledtetik a fájó valót — míg a mámorok az öngerjesztő ereje ki nem merül, és a kifulladás a *kezdetben csak hangulatilag átélt* — és e fájdalmas hangulatban sejtve rettegett —, egyértelműen határozott fölismerésig el nem visz. Amíg el nem jutunk a „beült hozzám az unalom”-tól a „Csak sír az égbolt ezután *Örök unalmú* lanyha cseppel” általánosításáig, a „Hallgat, komor, fázik dalom”-tól a kategorikus megfogalmazásokig:

„A természet lassan kihál;
Nincs többé nagyszerű csoda,
Többé se napfény, se vihar...
Nincs délibáb...”

Bonyolult, ellentéteken át vivő érzelmi fejlődés más-más fázisait fejezik ki a leírt sorok. Ezért *más-más* jelentésű, más kifejezés-értékű a refrénnek *ugyanaz* az ismétlődő mondata is. (Nem jogosultság nélkül írta Baránszky Jób László, hogy az *Ősszel* valójában az olvasó bensőjében születik meg, „az írott szöveg erre nyers anyag”. Csakhogy nem kizárólag erre a versre érvényes ez a megállapítás — legföljebb az mondható el itt egyedi sajtósággént, hogy azon versek egyike áll előttünk, melyben az említett törvények különös határozottsággal mutatkoznak meg.)

Elmondhatjuk azt is, hogy statikus versmodellből kiindulva (tehát a vers időbeliségét, folyamatjellegét figyelmen kívül hagyva) ebből éppoly kevésbé tárulna föl valami, mint a költemény további mene-

tének bonyolultságából — és egyúttal a mű alkotóelemei elrendezésének *törvényszerűségéből*. De már azt is megállapíthatjuk itt, hogy egy költemény nem csupán elemi részekből — ezeknek a „kapcsolási törvényei” szerint — fölépített nyelvi alkotás, hanem még valami más is. Más szóval: adott esetben nagyobb szövegrészek — akár maga az egész mű-szöveg — felfogható a maga nemében „elemi egység”-ként, abban a tekintetben, hogy egy bizonyos *teljes periódust* alkotó érzelmi-indulati folyamatnak a teljes kifejezése is *zárt egészet* alkot — függetlenül a kifejezés során felhasznált eszközök számától és milyenségétől.

Ez azt is jelenti, hogy a költői műben megformált nyelvi anyaghoz ilyen értékek is szükségszerűen hozzátartoznak, a mű ilyen tulajdonságai révén is lehet — mégpedig nagymértékben — esztétikai értékeknek a hordozója. Nem minden költemény ilyen, s az ilyenekben is kimutathatók a kisebb akusztikai, stilisztikai értékek, a mű értékét azonban nem pusztán ezeknek az összessége adja. (Más oldalról nézve: lehet egy vers akusztikai összecsengésekből, ellentétekből, párhuzamokból stb. gondosan kiépített egész, hogyha ebben az „érzelmi-indulati egész” voltában elhibázott, nem szerves egység, akkor akár giccsesség is lehet. Az egyébként értékes strukturalista vizsgálatok általában azért nem érzik szükségét annak, hogy ilyen tényezőkkel számoljanak, mert gondosan megrostált anyaggal — nem-strukturalista szempontokkal vagy nem-strukturalista egzaktussággal dolgozó lapszerkesztők, kritikusok, irodalomtörténészek, írók, esztéták ellenőrzésén már átment anyaggal — dolgoznak, belőle válogatnak elemzési anyagot, példát.) Ahogyan egy hangnak vagy egy felidézett képnek is lehet az emberi pszichikumban (évezredes múlt alapján) gazdag jelentése, ahhoz hasonlóan lehet meghatározott pszichikai törvényekkel való egybevetés, nekik való megfelelés alapján is egy szöveggépződmény valamilyen különösen intenzív belső drámának a hordozója: ennek kifejezője ill. felidézője is. Közismert, hogy néha egy-egy mondatban feltárul, sejtethetővé lesz egy egész jellem, pár szó néha az *önkifejezés törvényei* szerint felkavart lelkiállapotokba ad bepillantást. „Nincsen fia!” — jajdul föl Macduf a *Macbeth*ben, s ez ott tökéletesen érezteti azt a félelmetes felindulást, melyet saját fiainak elvesztése idézett benne elő: hiába gondol akár mire, úgy érzi, nem tud méltó bosszút állni, ha fia gyilkosának a fiát nem ölheti meg. Közvetlenül nincs ebből semmi leírva, csupán egy tómondatnyi töredék. Mint ahogy a jéghegy roppant tömegének vonulataiból a víz felszíne fölé nyúló csúcsok vonalai sejtetnek meg valamit, vagy ahogyan a régész képzeletében egy épület csúcshívének néhány darabja sejteti csak meg az elpusztult *egészet*, akkor némileg hasonlóan érezteti egy-két mindenképpen hangot követelő és azt megtaláló érzés vagy gondolat a többit, az elhallgatottat. A drámákban is így van, így van versek esetében is. Adynak *Véresre zúzott homlokkal* c. műve teljes lelki zavarodottságából magát összeszedni próbáló ember drámai monológjaként hat, ilyen lélekállapotnak a tétova, döbrent mozdulatait érezteti, Vörösmarty egyik legdöbbenetesebb alkotása, a *Fogytán van a napod* egy élet pereméhez való közeledés utolsó lépéseinek az átélését közvetíti nehezen gördülő, meg-megakadó szavaival. A „Fogytán van...” és a „Ha volna is — minek?...” közti átváltás érzelmi mélységét *pusztán* a szavakban vagy a mondatokban megfigyelhető ellentéteknek és párhuzamoknak a szám-

bavétele alapján nem lehet megmérni. Juhász Ferenc *Ady Endre utolsó fényképe* c. versének soraiban a „Nagy repülések — Uramisten! Ott liheg leomolva” három egysége között lehetetlen nem érezni a teljes kimondásig vezető úton valahol megrekedt, egymásba torlódott mondatoknak a *sokaságát*. Juhász Gyula egyik késői remekében, Gulácsy Lajoshoz írt soraiban merő képtelenség volna egyszerű ismétlést látni abban, hogy ténylegesen kétszer szerepel egymás után két rövid mondat:

„... Esengtük Grandet Eugenia szerelmét,
A csillagot kerestük, mely letűnt.
A csillagot kerestük... merre is vagy? ...”

Csak a szavakra koncentrálna nem derül ki, hogyan jut itt el a költő — akár monológja során valamely dráma szereplője — az emlékek felidézésének fokozódó bódulatából asszociációi nyomán a tragikus valóságra való fokozatos, nehéz ráébredésig: a költött világba való magát-beleélés játékból-mámorából annak tudatosodásáig, hogy az egykori barát nem mellette, hanem tőle az örültekháza falával elválasztva él — e józan tudaton át pedig annak riadt sejtéséig, hogy ket-tejüket mégis összeköti valami, ami a keresés tétova mozdulatait azért indokolhatja: hogy saját útja is arrafelé veszi fordulatát. Az adott szöveg egész „mögöttesének” megértése teszi csak lehetővé, hogy elhatároljuk ezt az ismétlést a más esetekben, más összefüggésekben inkább nyomatékosító funkciót betöltő ismétlésektől (amilyen pl. Heine *Takácsokjának* refrénjében találkozhatunk). A döntő tényezőt jelentő mögöttes vonulat feltárása, lehetőségek szerinti fölmérése nélkül tehát a voltaképpeni műalkotás vonalai sem rajzolódnak ki előttünk.

Igaz, ez a vonulat nem egészen kézzelfogható, mégsem jelenti ez azt, hogy a költészetnek valamilyen „titkába” kell itt ütköznie a kutatónak. Illetőleg: minden titok addig titok, amíg meg nem magyarázzák mibenlétét. Titokzatosság forrásává legföljebb az lehet itt, hogy a lélektan még (?) nem tárta fel *egyes* lelkiállapotoknak bizonyos kifejezési formákkal való törvényszerű kapcsolatait, melynek alapján az adott forma képes meghatározott lelki folyamatok intenzív *előidézésére* is. Amint azonban valaminek az energiamennyiségét a legkevésbé sem befolyásolhatja, hogy erről az energiamennyiségről milyen kategorizált ismereteink vannak, ahhoz hasonlóan nem változtat e téren való ismereteinknek hiányossága vagy rendezetlensége sem az adott tényeken. A költői műalkotás minden bizonnyal nem csupán kisebb „súlyú” tényezőknél igen bonyolult rendszerét testesíti meg magában. Viszonylag egyszerűbb vagy kevésbé kiegyensúlyozottá szerkesztett-csiszolt nyelvi anyag is lehet remekmű, ha anyagának nagyobb „súlya” van: ha erőteljesebb belső mozgásokat testesít meg (fejez ki ill. idéz elő). A szó jelentéskörének megértésekor sem mindig az egyes hangok — tehát azon belüli „*elemi részek*” — és közvetlen relációik vizsgálata, majd a kapott eredményeknek valamiféle *összegezése* útján jutunk el, hanem ha a szó mindenekelőtt egység voltában szemléljük, amely felbontható még külön-külön vizsgálható alkotóelemekre. Michelangelo *Mózes*e sem csupán geometriailag viszonylag kevésbé szabályos idomoknak — szem-, orr-, kar-, kőtábla- (stb.) formáknak — az egysége, hanem ember- ill. egy legendabeli „*Mózes-forma*” is. Ehhez némileg hasonlóan lehetnek

nagyobb — akár teljes vers terjedelmű — szövegrészek, melyek *mindenekelőtt sajátos egység voltukban* érthetők meg. Ezek is hangokból, szavakból (stb.) épülnek föl, meghatározott törvények szerint, összekapcsoltságuk azonban nem érthető meg minden tekintetben, ha nem vesszük figyelembe, hogyan kötődnek pl. bizonyos érzelmi-indulati folyamatoknak a törvényszerűségeihez. Ezen az alapon írhat joggal a két szovjet pszichológus: Vigotszkij és Leontyev is „a műalkotás által kiváltott reakciónak, belső tevékenységnek a struktúrájára”-ról, ill. arról, hogy az érzelem „alkatrésze a művészi gépezetnek, hajtószíja a művészi formának”. (Tehát — az Aranytól vett példánál maradva — a szavak szótári jelentéseinek és asszociatív körükön túl szükséges annak ismerete is, hogy néha egyszerre vannak bennünk egymást átható ellentétes érzések, hogy a képzelet néha elragad bennünket, és a vágyat valóságként éljük át, de utána annál kijózanítóbb a valóság tényeire való rádöbbenés; hogy néha sejtünk valamit, de el akarjuk — és néha el is tudjuk — hártani magunktól a sejtelem bizonyossággá érését. Másrészt: hogy amikor elragadnak a szavak, amikor el akarunk valamit hessegetni a tudatunkból — stb. —, akkor szoktunk ehhez hasonlóan beszélni ill. viselkedni.)

Ha egészen szigorúan nézzük, akkor valamely költői műalkotás nem egyéb leírt, csak nagyjából elrendezett vonalaknak (esetleg lazán elrendezett hangoknak) az egymásutánjánál: *mindent, ami több ennél*, valami módon *az emberi benső ad hozzájuk*. Nem önkényesen — illetőleg: számunkra az veendő figyelembe, amit nem önkényesen —, hanem meghatározott törvények szerint. Ezen belül részletkérdés csupán, hogy mit gondosan már könyvek sokaságába rögzített konvenciónak és mit az emberi pszichikumnak a rejtettebb, egymást át- meg átható törvényei alapján. Ennek a pszichikumnak a mű létrehívásában részt vevő mozgásait a maguk teljes bonyolultságában megragadva érthetjük csupán meg tudományosan magát a költői művet is, így tárhatjuk fel annak struktúráját is.

A KÉPVERS ÉS AZ OLVASÓ

— Illyés Gyula „Újévi ablak” c. versének interpretációja —

ZSILKA TIBOR

A költői nyelv mindig is tartalmazott olyan tulajdonságokat és sajátosságokat, amelyek az adott szöveg jellegzetes struktúrájából következtek, de megfejtésüket, illetőleg az átvevő (olvasó) által való befogadásukat a természetes nyelv szavainak és mondatainak a megértése még nem biztosította. Ma már köztudomású, hogy a költemény(ek) immanens struktúrájában számos „nyelven” kívüli velejáró és tartalmi többlet fedezhető fel; s ezek jobbára nem kommunikációs (gondolatközlő) funkciót töltenek be, hanem elsősorban esztétikai információt közvetítenek és sugallnak. Igaz ugyan, hogy a költői mikro- vagy makrostruktúrát konkretizálni¹ és interpretálni csak természetes nyelven lehet. A strukturalizmus nagy érdeme, hogy a kutatók figyelmét a nyelv esztétikai *funkció*jának felderítésére, mibenlétének feltárására irányította. Az ún. prágai iskola és különösen Mukarovszky fellépése előtt a művészi alkotás *funkcionális* összetevőiről ritkán esett szó; a kutatás és elemzés a „szép” keresésére korlátozódott. Ugyanakkor a „szép” mint esztétikai kategória nemegyszer — egyes kutatók felfogásában is — majdnem egyéolvadtt a vers zeneiségével, ritmikai és egyéb tulajdonságaival. Rendszerint az a költemény számított szépnek, amelynek a hangzása kellemes volt. Nem véletlen az sem, hogy az epigonizmus is főként a példakép költeményeinek zenei-ritmikai utánzásában mutatkozott és jelentkezett. Nem tartjuk most feladatunknak e kérdések tisztázását, azt azonban feltétlenül le kell szögeznünk, hogy a régi, túlnyomórészt a „szép”-re alapozott ízlés nem elegendő a modern költészet értékeléséhez, sőt még megértéséhez sem. A XX. századi esztétika ennél fogva nem is támaszt normatív követelményeket az alkotásokkal szemben. Kissé kellemetlen érzéssel gondolunk azokra az esztétákra, akik sokszor hiányosságait leplezve vetettek el jelentős műveket csak azért, mert az alkotás tematikai és nyelvi struktúrája nem felelt meg esztétikai szabályrendszerüknek. Felfogásunk élesen különbözik azokétól is, akik a „szép” mellett további esztétikai minőségeket emlegetnek (rút, groteszk, tragikum, komikum stb.). A valóságban a művészet sokkal bonyolultabb, mint hogy az ilyen általános fogalmak segítségével minősíteni lehetne.

Érdeemes lesz már itt felvetni az ún. *formalizmus* problémáját, hiszen tanulmányunkban éppen e kérdéskomplexum tisztázásához kívánunk saját adalékunkkal és elemzésünkkel hozzájárulni. Még nem is

olyan régen a művészi alkotás legalapvetőbb és legfontosabb kritériumának az eszmei mondanivalót tekintették. Feltehetőleg abból indultak ki, hogy minden alkotásnak megvan a megfelelő tartalma, ami többé-kevésbé igaz is. Csakhogy a művész a tartalmat olykor éppen a formába, vagyis a szöveg formai struktúrájába rejti el s kódolja bele. Így a tartalom szót a művészi termékkel kapcsolatosan sokkal tágabb értelemben szükséges használni: értjük ez alatt a kifejezőeszközökkel végzett esztétikai játékot is, tehát érvényes az olyan szövegekre is, amelyek látszólag értelmetlenek, mégis hathatnak az olvasóra. A mai ember kusza és kaotikus gondolatait és érzelmeit a *formalizmus* jegyében született alkotások sok esetben jobban kifejezik, mint a realiztikus ábrázolásmóddal írottak, mert adekvátábban tükrözik a kor szellemét és atmoszféráját. Természetesen az ilyen alkotások dekódolhatók, tartalmuk is van, de a „tartalom” szót nem szűkíthetjük le a szavak és mondatok grammatikai értelemben vett szemantikájára, jelentésére. Ha csupán a szavak és a mondatok jelentése szolgálna alapul, nehezen tudnánk a XX. századi irodalom jó néhány jelentős alkotását interpretálni és értékelni. S ha az egyes elemek egy adott struktúrában betöltött funkcióját vizsgáljuk meg, arra is rádöbbenhetünk, hogy a költészet fejlődését a formai kellékek és sajátosságok további variálása és gazdagodása is elősegítheti. Ez okozhatja az innovációt, aminek körünkben roppant nagy szerepet tulajdoníthatunk.

A formai kellékek közül a zeneiség olyan sajátossága a költészetnek, amely igen-igen régi, a költészettel egykorú. A zenei-ritmikai tulajdonságok a költészet hosszú évszázados fejlődése során gyakran innoválódtak (megújultak); bizonyos verselési eljárások koronként és időszakonként ciklikusan ismétlődtek és magasabb fokon újra előfordultak. Elég itt csupán az antik és a reneszánsz, illetve az antik és a klasszicizmus költészetének zenei-ritmikai hasonlósága között megvonni a párhuzamokat. A zeneiségre épülő költészet mintha a szimbolizmusban érné el tetőfokát. Ez a stílusirányzat a szavakból áradó zenét helyezi előtérbe; s képviselői a versek zeneiségébe, zenéjébe rejtik el mondanivalójukat, élményüket. A formalizmus tehát már itt is érvényesül, hiszen a szavak csak eszközül szolgálnak a zenéhez, amit Verlaine híres *Költészettanában* ki is fejtett: „Ha szókat írsz, csak légy hanyag, / és megvetőn dobd a zenének, / mert édes a tétova ének / s a kétes, olvadó anyag.”²

A XX. században a költészet új, eddig nemigen ismert formai tulajdonsággal gazdagodott. G. Apollinaire igyekezett szakítani a meglévő hagyományokkal; s konvencióellenes törekvései a vers zeneiségének mellőzésére ösztönözték. Az egyik leghíresebb újítását *caligramme*-jai jelentik. Őt tartjuk a képvers megteremtőjének, mert hiszen a költemények szövegének grafikai elrendezését ő használja fel először esztétikai információ közlésére, bár kísérletek (Mallarmé) előtte is történtek. A képvers keletkezése óta eltelt időszak azt bizonyítja, hogy a költészet formai fejlődése előtt új lehetőségek tárultak fel, s ennek folytán a képzőművészeti sajátosságokat tartalmazó irodalom a jövőben szaporodhat. A vizuális költészet, illetőleg a képszerű információátadás egyre inkább tért hódíthat azért is, mert az újszerű ritmus megteremtésének lehetőségei mindinkább csökkennek; a régi és bevált ritmikai sorok viszont fokozatosan elhasználnak, automatizálódnak,

s ezért az olvasó számára már nemigen nyújtanak esztétikai élményt, nem okoznak erősebb benyomást.

A nyomdatechnikai eszközök felhasználása a költészetet a képzőművészet irányában fejleszti; ugyanakkor kissé megszabadítja a zene, illetve zeneiség közvetlen hatásától. Ez már önmagában is innovációt jelent, hiszen szokatlan, újszerű jelenség. Az *innováció* viszont elengedhetetlen feltétele a művészet fejlődésének és hatáskeltő erejének.

Annak ellenére, hogy a lettrizmus hívei és képviselői igyekeztek magyarázni és népszerűsíteni a grafikai elrendezésre épülő kifejezőeszközöket, a művész élményének az ilyenfajta ábrázolása mindmáig nem talált kedvező visszhangra a konvencióhoz szokott olvasók között. Tanulmányunkban mi is a képvers létjogosultsága mellett próbálunk lándzsát törni, mégpedig attól a céltől vezérelve, hogy az olvasót fogékonyabbá tegyük az új költői „nyelv” iránt. Illyés Gyula „Újévi ablak”³ című versének interpretációjával, elemzésével kísérletet teszünk a képvers mondanivalójának, illetőleg „tartalmának” feltárására.

ÚJÉVI ABLAK

Hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó
hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó
hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó
hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó
hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó
hány bukás hány elsikoltott néma oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh mennyi végső késő oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
mennyi hiábavaló oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh mennyi halál-tiszta szó

A vers grafikai megszerkesztettségének előzményeit valószínűleg a Kassák-féle konstruktivizmusban kellene keresnünk; de minket nem a költemény genetikája érdekel, hanem a hatása, élménykeltő ereje. Azt még a kevésbé tapasztalt olvasó is könnyen megállapíthatja, hogy a költő saját élményét nyomdatechnikai eszközökkel ábrázolja, grafikai formába önti. A szavak és a betűk elrendezésében, összeállításában ismerhető fel a vers tematikája; s ennek fontos tartozéka a cím is, hiszen nélküle aligha lehetne a költemény értelmét pontosabban meghatározni és a verselemzést elvégezni. A téma (tárgy) grafikai eszközökkel történő ábrázolásában a költői élmény(ek) *általánosítását* látjuk. S a címben szereplő nominális szókapcsolat („újévi ablak”) mind időben, mind térben kapcsolatot teremt az olvasó fenomenológiai értelmében vett transzcendentális „én”-je (ego) és a költő élményének valóság-alapja, illetve tárgya (cogitatum) között.⁴ A költő élménye(i) az újévi ablak grafikai képében „jelenik” meg az olvasó előtt; s az effajta ábrázolás az élmény legáltalánosabb, legegységesebb kifejeződése. Éppen

ezért az olvasó többé-kevésbé saját fantáziájára van utalva, amikor a költeményt konkretizálni próbálja; s előállhat az is, hogy az interpretáció egyénenként és esetenként a konkrét mondanivalót illetően más-más eredményeket hozhat, de ez a vers természetéből adódik elsősorban. Persze az alapérzést, az élmény jellegét a költemény adja meg, ellenben az olvasó élményének mélységi fokát, konkretizálódását az emlékek és tapasztalatok növelik és töltik ki, ami viszont már se nem irodalomelméleti, se nem esztétikai kérdés, s ezért erre csak mellékesen, alkalmilag térünk ki. Ebből következik, hogy az „Újévi ablak” c. költemény témájának megfejtésén túl az egyes kifejezőeszközök esztétikai funkciójának megállapítását és meghatározását szükséges főként megkísérelni.

Az Illyés-vers megértését a sajátos konstelláció megfejtése teszi csak lehetővé; annál is inkább igaz ez, mert a nyelv itt csupán eszköz az élmény ábrázolására. Valójában még a szavak jelentését sem kellene ismernünk, a költemény egy jelentéktelen információ közlése után így is válthat ki valamilyen benyomást az olvasóban. Ehhez hasonló tulajdonságokkal rendelkeznek a szimbolista költemények is, csakhogy azokban az esztétikum hordozója a zeneiség. Persze a hatás és a benyomás nagymértékben függ az olvasó intellektuális felkészültségétől és a művészetben való jártasságától is. Meggyőződésünk, hogy egyébként is csak az *aktív* olvasással (Ingarden terminusa) lehet úgy-ahogy konkretizálni Illyés Gyula költeményét.

A kifejezőeszközök elemzéséhez bizonyos támpontokat adhat Roland Barthes azon véleménye, amely szerint a szemiológiában ugyanannak a formának két szubsztancia is megfelelhet. Az ilyen jellegű megkülönböztetés végeredményben nem újkeletű a költészetben. Az olvasó mint információ-átvevő mindig is kétféleképpen élvezhette a költészetet: vagy olvasással, vagy egy-egy szavalt meghallgatásával. A tapasztalt olvasó azonban olvasás esetén is társítja a vizuális képzetet az auditív képzettel, illetve sokszor a vizuális képzetet is auditív képzetté „dolgozza” át. Erre főleg az iskolai oktatás készíti elő; vagyis nem pusztán véletlen, hogy az ilyen befogadásra a legfejlettebb az érzékünk. A grafikai kompozíció alkalmazása a költészetben szakítást jelent ezzel a hagyománnyal, mindazonáltal az olvasó kénytelen az esztétikai információt is főképp vizuális csatornán keresztül befogadni, ha esztétikai élményhez akar jutni.

Az „Újévi ablak” c. költemény az első látásra felidézi az ablakot, vagyis vizuális képzetet eredményez. Már ez is gyökeres változás a szokványos költői formákkal szemben. Az így elénk táruló „kép” azonban tovább is dekódolható: az ötödik sor után ablakléc következik, majd három-három sor után újra, s a végén szintén. A vers strukturális magvát és alapmotívumát tehát egy ablakot ábrázoló szabályos téglalap fejezi ki, amelyet betűkből szerkesztett „ablakléc” metszenek. Az élmény képpel való ábrázolása kétséget kizáróan Apollinaire *caligramme*-jaira emlékeztet, vagyis a használt kód egyáltalán nem ismeretlen, az irodalomban megfelelő előzményekhez kapcsolódik. Ráadásul a *caligramme*-ok komplikáltabbak, képzőművészetiileg bonyolultabbak; s a lettrista alkotásokra meg mindez fokozottabb mértékben érvényes. Illyés költeményének értékét azonban nemcsak ez a külső keret, nyers és kézzelfogható „tartalom” szabja meg, hanem a benne

elhelyezett és felsorakoztatott kifejezőeszközök harmonikus összetartozása is.

A legtöbb olvasó az ablak képének tudomásulvétele után nem is folytatja a verselemzést, mert eddigi empiriája nem elegendő a költemény „nyelvi” struktúrájának dekódolásához. Esetleg még megfejtetheti azt, hogy a „hó” szó ékezetei a hulló havat ábrázolják, de többre már nemigen képes. Mi a virtuális (feltételezett) olvasó szemszögéből próbáljuk a vers „tartalmát” a legapróbb részletekig végigelemezni. Mert ha a verset jobban megnézzük, akkor egyéb grafikai tulajdonságait is felfedezhetjük: „a hó” szó szabályos és többszöri ismétlődését az „oh” indulatszó ismétlődése egészíti ki, s ez tulajdonképpen a „hó” szó ékezet nélküli és fordított változata. A vizuális képmezőn e szavak együtt, egységesen érzékeltetik a hó hullását: összeolvadnak, azonos *jelenséget* alkotnak. Az első 5 verssorban csak a „hó” fordul elő, összesen 50-szer. A hópihéket az o feletti ékezetek jelenítik meg, de ezek olyan erős benyomást válthatnak ki az olvasó képzetében, hogy még a lentebbi sorokban is a hulló „hó” ábrázolását láthatja; ebben persze közrejátszik a *h* betű alakja, különösen függőlegesen emelkedő szára is. A „kép” megszerkesztését az azonos szavak és betűk ismétlése teszi lehetővé, ami viszont sajátos monotoníát teremt a struktúrában. A monoton ismétlődés a betűk szokatlan eloszlásának és egyes betűk túlzottan gyakori frekvenciájának a következménye: 358 betű közül a H 150-szer, az O és az Ó együttvéve szintén 150-szer fordul elő. Az utóbbi két betű között viszont nem is vonhatunk éles határt, mert — és itt megint csak az irodalmi kontinuitásra hivatkozunk — Rimbaud *A magánhangzók szonettje c.* versében, valamint Nezeval *ABC*-jében szintén nem szerepel külön a két betű.

A betűk ismétlődésével függ össze az egyes szavaknak a vártnál és feltételezettnél jóval nagyobb frekvenciája is. Az adott struktúrában természetesen az ismétlődések grafikai-stilisztikai szerepét tartjuk elsődlegesnek, primérnek; ennél fogva még az anafora és az epifora funkciója is innoválódik. Köztudomású ugyanis, hogy eleddig a verssor eleji és a verssor végi szóismétlések kiváltképp a költemények zenei effektusának felerősítésére szolgáltak. Az azonos szavak többszöri ismétlődése mind lexikai, mind szófaji szempontból szegénnyé teszi a szöveget.

Már az „Újévi ablak” c. költemény eddig felsorolt tulajdonságai is arról tanúskodnak, hogy a költő saját élményét *statikus* módon jeleníti meg, az ábrázolásban a *statikát*⁵ helyezi előtérbe. A szöveg statikus jellegét, ilyenmű „tartalmi” többletét egzakt vizsgálataink is bizonyíthatják.

A főnevek előfordulása megfelelne a várakozásnak: összesen 52-szer szerepel a szövegben szubsztantívum, ami a vers szavainak 33%-át teszi ki. A sztochasztikus (valószínűségi) sor váratlanságát így végső fokon a „hó” szó 50-szeri ismétlődése okozza; s e lexéma szemantikája, szótári jelentése szintén az ablakon át látható hóesést idézi fel képzetünkben. A „hó” szó ismétlődése és szemantikája egyaránt a grafikai „kép” statikus természetű hatáserejét hatványozza a költeményben; de egyúttal különböző asszociációkat szülhet: a tisztaság és szépség iránti vágyat ébresztheti fel bennünk; az idő végeláthatatlan múlását is eszünkbe juttathatja; stb. Ezek az asszociációk viszont egyénenként

és esetenként változhatnak; ezért véleményünk szerint e kérdések tisztázása inkább a lélektan tárgykörébe tartozik.

Hasonló asszociatív hatásuk van a jelzőknek is, amelyek a már nem éppen fiatal költő „újévi” hangulatát tükrözik. A „hány” és a „mennyi” névmások minden bizonnyal arra utalnak, hogy a költőnek tömérdek bukást, csalódást, késő bánatot kellett megélnie; s a befejezett év kielégítetlen vágyait, reményeit a particípiumok sejtetik: *elsikoltott*, *végso késő*, *hiabavaló*. A melléknévi igenevek számunkra azonban más szempontból fontosak: sajátosan funkcionális feladatkörük főleg abban rejlik, hogy cselekvésre, történésre vonatkoznak. S ezt a valóságmozzanatot tulajdonképpen a versben előforduló szavak közül már egy sem fejezi ki. Értéküket még az is növeli, hogy a szövegben mindössze két melléknév (néma, halál-tiszta) található.

A névszókkal szembe kell állítanunk az igéket, amelyek a stílust dinamikussá teszik. A jelen esetben a költemény statikus jellegének a kidomborítását éppen az igék teljes hiánya okozza és biztosítja. Az élményábrázolásban észlelt eltérő irányítás a dinamizmus felől a statika irányába az olvasó megnyugtatóján túl lelki egyensúlyt is teremt. A lelki nyugalom és egyensúly azonban egy sajátosan pesszimista alapélménnyel korrespondál, azzal alkot kontrasztot. A szomorú és fájdalmas élménytartalmat már részben a jelzők szemantikája is kisugározza, de még jobban kifejeződik az „oh” indulatszóban.

A sztochasztikus sor váratlanságának egyik oka és forrása az „oh” indulatszó többszöri ismétlődése. Összesen 96-szor fordul elő, vagyis a szöveg összes szavainak 60%-át teszi ki. Ez annál is inkább váratlan és meglepő, mert egyéb költeményekben az indulatszavak még a korpusz 1%-át sem alkotják. S az elmondottak nemcsak Illyés Gyula költészetére vonatkoznak, hanem általános érvényű igazságként könyvelhetők el. Az indulatszavak többnyire általános jelentésűek: egyénenként és szubjektíve más-más képzeteket szülhetnek. Az „oh” történetesen jelölhet fájdalmat, szomorúságot vagy kétségbeesést; de bárhogy is hat, mindenképpen felzaklatja az olvasó lelkivilágát. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy tulajdonképpen az „oh” szó expresszivitása fejezi ki legpontosabban és legközvetlenebbül a költő újévi érzéseit. A monoton ismétlődés itt az elmúlás érzésével, gondolatával asszociálódik; és nyugtalanító, fájdalmas élményt közvetít az olvasó felé is. Éppen ezért nem véletlen, hogy az „oh” indulatszó e költeményben kulcsszó; sok ki nem mondott és elhallgatott érzés és gondolat koncentrálódik benne. A jelentőségét azonban elsősorban abban kell látnunk, hogy a költemény eredetileg békésnek, szinte idillikusnak tűnő élménytartalmában kontrasztot idéz elő. A *kontraszt* viszont feszültséget hoz létre a struktúrában, ami fokozza a szöveg entrópiáját és esztétikai értékét.

Végül is szeretnénk kitérni a vers ritmikai tulajdonságainak a tárgyalására is, bár kétségtelen, hogy e sajátosságok funkcionális szerepe teljesen eltörpül az eddig elemzett grafikai és szójelentéstani tulajdonságok mellett. Az „Újévi ablak” ritmusának tisztázása eszerint másod-, sőt harmadrendű kérdés, de érdemes vele foglalkozni, mert bizonyossá és érthetővé teszi a strukturalizmusnak azt az állítását, hogy az irodalmi alkotásban a legkisebb nyelvi egységektől a legnagyobbakig, a mű minden tulajdonsága és sajátossága egyetemesen, önálló egészé

összeállva közvetíti és sugározza ki a költő élményét s az esztétikumot. E költeményben például a vers ritmusa szintén az egyhangúság, a monotónia kidomborítását és felerősítését segíti elő. Erről tanúskodnak s ezt példázzák az azonos szótagszámú verssorok, valamint az, hogy a 17 verssor közül 13-nak egyforma a hangsúlyeloszlása. Valójában tehát a ritmus is statikus irányban *funkcionál*. Ilyen szerepet tulajdoníthatunk a H mássalhangzónak is, amely a konzonánsok 82%-át alkotja a versben. A H lágy és kellemes hangzású; ezért a csend és a nyugalom fejeződik ki vele, esetleg a kinti természetből beszűrődő neszt érzékelteti.

A költemény fonéma-összetételét illetően egyébként azt tapasztaljuk, hogy a magánhangzók és a mássalhangzók arányosan fordulnak elő benne. Ugyanezt nem mondhatjuk el viszont a mély és a magas magánhangzók eloszlásáról. Az O és az Ó szokatlanul nagy frekvenciája folytán a veláris magánhangzók erősen túlsúlyba kerülnek. A köztük levő arány ilyen: 1 : 11,5. Az eltolódás, az egyirányú felerősödés már önmagában is jelez, sőt jelent valamit; persze csak akkor, ha elfogadjuk azt a tudományos feltevést, amely szerint a mély magánhangzók inkább a komor, fájdalmas, mélabús hangulatot visszatükröző költeményekben gyakoribbak, míg a magasak a frivol, könnyed, játékos versekben nagyobb frekvenciájúak.⁶ Az „Újévi ablak” c. vers Fónagy Iván és mások ezen véleményét igazolja és alátámasztja. Ezek szerint mármost arra a következtetésre juthatunk, hogy már a hangok (fonémák) szintjén is észlelhető a *kontraszt*, ami a struktúrában belső, immanens feszültséget eredményez. Végeredményben tehát a költemény fonéma-összetétele és hangzása is olyan irányban funkcionál, mint a nagyobb egységek és egyéb sajátosságok.

ÖSSZEGEZÉS

Tudományos eredményeinket röviden így foglalhatjuk össze: Illyés Gyula „Újévi ablak” című költeményében az esztétikum hordozói a következő kifejezőmódok:

a) A *formalizmus*, vagyis a nyelvi eszközök formalizálódása olyanmannerre, hogy a nyelv (langue) már-már elveszti kommunikatív (gondolatközlő) funkcióját, és a lehető legnagyobb mértékben *szubjektívizálódik*.

b) A *statika*, ami itt az élmény szubjektív ábrázolásából adódik, annak törvényszerű következménye.

c) A *kontraszt*, amely a nyugalmat sugalló újévi ablak „képé”-nek, a „hó” szó szemantikájának és hangulati értékének stb. a fájdalmat, szomorúságot, esetleg kétségbeesést „jelentő” kifejezőeszközökkel (az „oh” indulatszóval, a veláris magánhangzók túlsúlyával stb.) való el-lentéten alapszik.

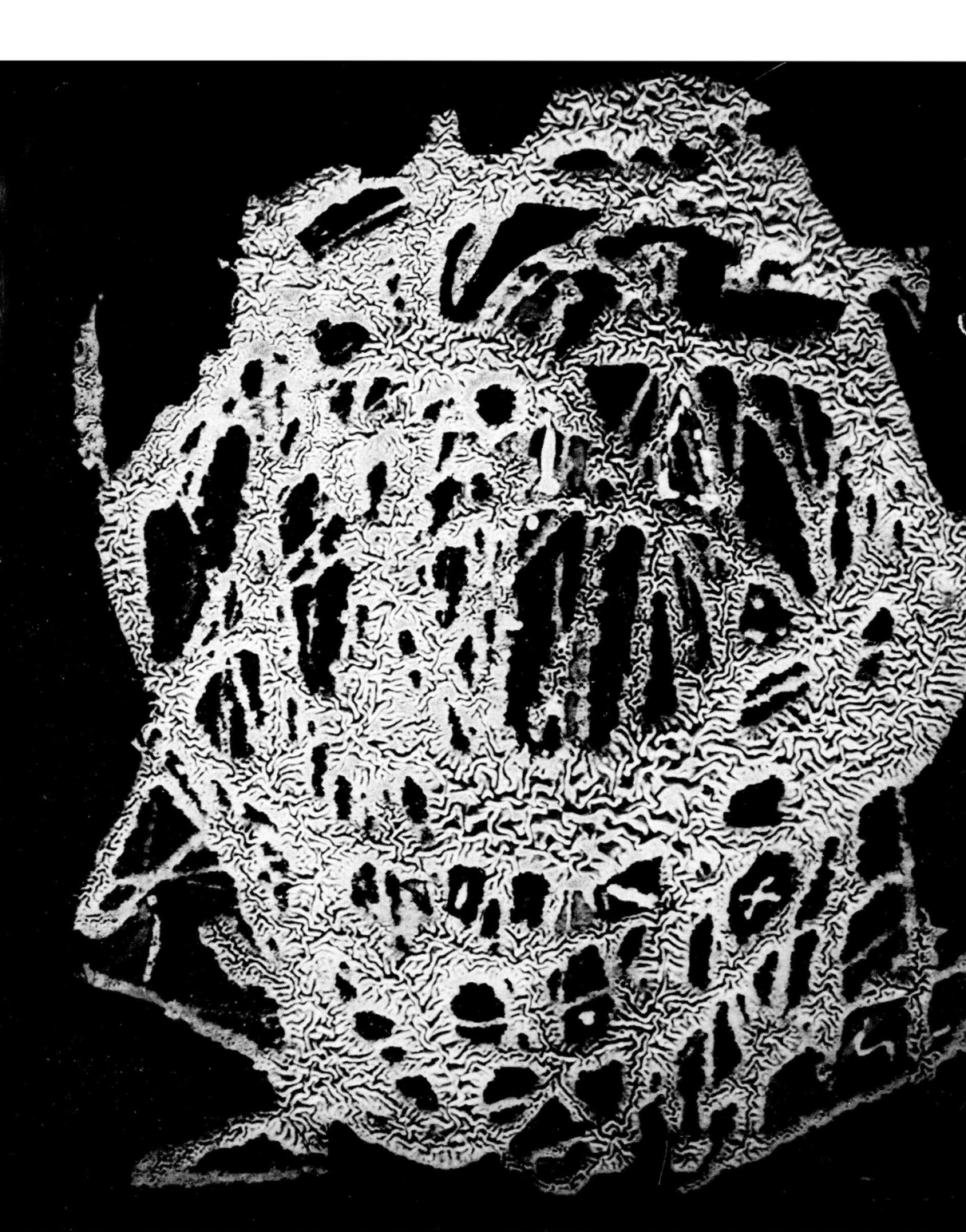
d) Az *innováció*, amely az előző három kifejezőmód túlfokozásának, exponálásának az eredménye.

Persze ez nem azt jelenti, hogy a versben egyéb kifejezőmódokat nem fedezhetnénk fel; csak hogy azok szerepe, jelentősége jóval kisebb.

Ebből következik, hogy az esztétikai élményt mindig is az egyes kifejezőmódok felerősítése és kidomborítása váltja ki és idézi elő; ugyanakkor az ezekkel ellentétes pólusú kifejezőmódok háttérbe szorulnak, hatáserejük a zérus fok felé közeledik. Az Illyés-versben például a dinamika teljes hiányát kézzelfoghatóan is bizonyíthatjuk azzal, hogy a szöveg egyetlen ígét sem tartalmaz. Interpretációnk tehát végeredményben arra is fényt derített, hogy a szépirodalmi struktúrán belül valóban léteznek olyan törvényszerűségek, amelyeket egzakt módszerekkel felfedhetünk, levezethetünk.

JEGYZETEK

- ¹ A „konkretizált” szót szakkifejezésként Roman Ingarden használja. Szerinte az olvasó a művészi alkotás tárgyát saját emlékei és tapasztalatai alapján rekonstruálja, és művészi élménnyé változtatja; s tulajdonképpen ez a *konkretizálás*.
- ² Lásd Verlaine „Költészettan” c. versét.
- ³ A költemény Illyés Gyula *Dőlt vitorla* c. kötetéből való. Előzőleg a *Híd* 1964. 11. számában és fedőlapján jelent meg.
- ⁴ Bővebben lásd Edmund Husserl *Cartesianische Meditationen* c. művét.
- ⁵ A *statika*, *dinamika* és a *kontraszt* szakkifejezéseket F. Milikótól vettük át. Vö. František Miko: *Expresivny živel v Hečkovom románe Červené vino*.
- ⁶ Vö. Fónagy Iván: *A költői nyelv hangtanából*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.

Papp Oszkár FEJ I

1 9 6 9

P A P J Ö Z S E F

A
j ó s á g
kit tenyerembe foghattam
aki kézen fogva vezetett
elhagyott
kereshetem
idézetekben könyvekben levelekben
majd megoldódik a nyelv és beszélni fog róla
de eleven jót nem remélhettek többé
papír zizegésű ujjaimban
nem soha többé

GERILLADALOK II.

(Részletek)

TOLNAI OTTÓ

LIII

mit farigcsálsz

mit farigcsálsz
fiacskám Csuli
diótörőt
öreg Csömörém
van már nekünk diótörönk
fiacskám Csuli
mit farigcsálsz
mit farigcsálsz e gerendákból
fiacskám Csuli
diótörőt
öreg Csömörém
ki látott már ekkora diót
fiacskám Csuli
helyezd csak szépen fejedet belé
és meglátod
öreg Csömörém

LIV

óriási dísznóhólyag

óriási dísznóhólyag
sétáltatja
a tökvicsorit
a faszegekkel felszegezett
csillagokig
a suszterpogácsával arcon vágott
teliholdig

apró csontjaink vacognak
a nagyobbak
düledező falainkat tartják

LVIII

a száraz ág

hogyan került a száraz ág
szobámba
éjjelente hallom
pattog
egy szép napon majd
kettétörök
újdedten ugrok fel
az ág a mezei pók mellől
felemelem kezem hogy megérintsem
hónom alatt ökölnyi rügy izzad gyantásan

mi lesz ha ezután már csak
felemelt karokkal járkálhatok
ha ezután már csak repülhetek

LX

a külső veszélyre való tekintettel

a külső veszélyre való tekintettel
mert hol itt hol ott fut alá tódul
alvad csomósodik meg
kiosztották a katonai egyenruhákat
a fegyvereket hála istennek még nem
hol is tartaná őket az ember
előszoba agancsán
ágy alatt
nehogy a kakasba akadjon a gyerek
szennyekosár mélyén

ahogy barátom levetkőzött
kítűnt ő máris használja
a zöld zoknit az alsóneműt
zavartan fordult felém
ágyam mellett guggoltam
mezei pókot piszkálva
ugrásra készen hasmenéssel
sosem szakadnak el mondta
örökösök akár a békebeli kelmék
csak a katonanyakkendő műanyag kígyóját
félt a nyakára tekerni
háába ugrattam kötök belőle
propellert
főnöknek szólítom

LXII

ha valami történik

ha valami történik
mert minden pillanatban
történhetett volna velünk valami
úgy határoztunk
a mézégétőben tartott összejövetelem
a jégverembe
a cukrász egy sor nád egy sor só
egy sor nád egy sor sóval
takart jégvermébe húzódunk

még ma is
forró betonszendvics macskaszarnyi szenfje
többször figyelmeztetem a gyerekeket
ha valami történik
mert minden pillanatban történhet velünk valami
szörnyű
a cukrász egy sor nád egy sor só
egy sor nád egy sor sóval
takart jégvermébe húzódunk

mert bevehetetlen vár
a torta

LXVIII

Tiszát úszni

Tiszát úszni
virágzaskor
rókalyukban barangolni
kiugrani
ezeregy lyukán
a varsának
kiugrani
kiugrani
az aranykába fogott
négyélű kardért
kiugrani
kiugrani
kiugrani

LXXVI

ami a legfontosabb

szíta-csákóm
nem óv
napszúrástól
semmitől mi napból
madártól pottyán
a héja mintha szándékosan
ejtené bele a vérszegény ürögét
de megvéd
mézlopáskor
s ami a legfontosabb
a tőlem kisebbeket
a koronára emlékezteti
ami a legfontosabb

LXXXIV

a politikáról

mit sem tudunk
a politikáról
de már akkor is merőben ellentétes
nézeteink voltak
a politikáról
mint ahogy ma is
amikor már mindent tudunk
a politikáról
és nincs kizárva amikor
már minden mindegy lesz
még akkor is
merőben ellentétes nézeteink lesznek
a politikáról

XCIV

kukacot

kukacot ás
tök alól
a szemétdombon
horogra
fegyvert földel
tök alá
vakító horgokat

XCVI

egy lépést hátrálni

sok minden megváltozott
amióta a városban
márványépületeik között
megmutatták nekünk magukat
egészen közelről mutatták meg nekünk magukat
ellenségeink

seggreverőcskétünk csokolóztunk

kénytelenek voltunk ismét egy lépést hátrálni

fiúk néha erre vadásznak
fegyvereik hajtóik kitűnők
kutyáik papírjai is rendben

VERSEK

BRASNYÓ ISTVÁN

APOTEÓZIS

Egyszerre
— talán ősz —
bennem

NEVE

Néz ki magában
a nagy tereken
tűkönből az éjszakába
lába lóg fapadról
aki itt bujdosik
és ujjnyi borostát növeszt
bolygók árnyékában
lapulva a mézben
szikrányit nem hátrál
teng-leng
ó kereszteld meg
atyának fiúnak szentléleknek
nevében
bőrkabátja suhog az égen
ő maga sötét tanyában
üres kocsiszínnek dörrenések
félúton a jégben
kapaszzkodik rugdal
a sietős árnyék
úszik
te úszol.

KÖDÖSEN EMLÉKEZŐK

Ködösen emlékezők
messzi esőkben e reszkető
lábak
fakéregszürkék a portól —
és füleltek
valami neszre

PORTUGÁL FÖLDEK DÉL-AMERIKÁBAN

A csöndben egy bivaly szeme.
Napról napra keskenyebb
út, mely át nem
röpüli az eget:
sietős cammogás a tófenéken.

De — megénkezve —
szöges bottal döngeted
a vityillók deszkafalát.
Csöppnyi falu, malacok
az utcán, kutyák, s a ház
mögött a boltos számara
tétován legel.

Messze innen
mángaszín derengés:
a fazendán!
A csöndben egy bivaly szeme.

A HAJ

A haj
sokszorosa szíved.
A horgas ujj
a sötétet felvezényli.
Sikolt
a megfagyott bozót.
Ki ismeri
csontsima álladat?

KÉT HIDEG SZEM

Két hideg szem
napraforgói
oly rövid időben

falják a fogak
a hamut
a ház küszöbén.

LÁTATLAN LÉLEGZIK AZ ERDŐ

Látatlan lélegzik az erdő.
Beállt a jég.

Sötét guzsalyokban
az árnyék a hóról
elszakad.

Messze a falka
csahol, kerül
elébed.
Nyugodt sem lehetsz,
sem türelmetlen.

Nem mozdul az
ég, a fekete szénnel
szegecselt.

Beállt a jég.
Eredj.

HÁROM ÚJ KÖLTŐI NÉV MAGYARORSZÁGRÓL

NEM LÉPHETEK BE

Nem léphetek be sós szagú
homokos nyaraidba
tengermosta köveiden nem billegek
nem ácsorgok összedobált házsorú
utcaídon ahol az este olajszaga úszik
friss peracet se hajítok akkori ablakodba

nem csavarom táncolva magam köré törülköződ
a folyóparton sem ülök
ismeretlen kabátod melegébe bújva
nem mérem le hosszú keskeny széles nyikorgó
rugalmas fényűző kopott kemény
fehér rézgombos süppedő munkás vidám
ágyaid sorát
gyermekeddel nem vajúdom
kihűlt párnád nem ágazítom el
fejed alatt

hát ne mondd el a nyarat a tavaszt az őszt
csak a tél enyém
soha be nem futó vonatok
fekete katedrális falában sárga árnyék
vacsorára terített asztal folyóvízes szobában
elevenemben összekoccanó
idegen kések

csak a szobádra korán süllyedő éjszaka
csillagpalástja elszakadt
gyémántkoronája elgurult
csak a tél
ne mondd el a nyarat

te nem ülhetsz fel arra a vonatra
nem lépsz ki az árnyék alól
nem ízeled a sajtot nem bontod fel a bort
nem forgatod el a rám leselkedő
késeket.

Kurcz Ágnes

MAZKIR

Emlékezzél
emlékezzél meg istenünk
emlékezzél meg elhunyt
anyám lelkeről amely
örök életre tért
harminchat évesen
miután fáradtan kiintett
a mentőautó ablakán

s hagyta
hogy a tetveket már más szedje ki hajamból

Máriám
próbálok neked írni most
hogy innen így elmentél

gyereklány aki
*hosszú betegségből keltél fel
de nem gyógyultál meg*

Én nem táncosnő szeretnék lenni sem színésznő
mondtam a tanítónéninek
én orvos és író leszek

*Alulírott
azon tiszteletteljes kérelemmel
járulok a méltóságos Rector Magnificus úr elé
míserint szíveskedjék engem
az orvosi karra mint rendes hallgatót*

Meggyógyítlak ha beteg leszel
és könyvet írok hogy legyen
mit olvasnod ha fekszel betegen

imáimban az Úristen elé terjesztem ügyét
*minden vallás szent magyaráztam Áginak
szívesen volnánk segítségére
leánykája elhelyezésében de*

Mennyi alázattal próbáltak beoltani
de kínodban is csak nevetni tudtál
pedig felidegesítem, tudom, ha nevetek, Bözsi, mit csináljak

hát ennyi maradt ennyi maradt ennyi
a tetveket aztán leégették fejemről
dísznózsirt hordtam a patikába
a sebekre abból gyúrtak kenőcsöt

nincs folytatásod
nincs folytatás

Tehát isten veled Máriám
bármit tettem
csak annyit írnék „megbocsátottam”

Ne hagyj hogy egyedül létem sötét szobájában
kolduljak ki a megnyugtatót: *szeretlek*

Megbocsátottad-e halálodat
csudálatodból csak a jegenyék maradtak
sudár kíséret
kövel takartunk be állig belőled nem nő virág

csakhogy felvétessék az ő lelke
az örök életűek
Ábrahám Izsák és Jákob

A budapesti Pázmány egyetem
kérelmét teljesíthetőnek nem találta

Sára Rebeka Ráchel és Lea
és egyéb jámbor férfiak és asszonyok
lelkével együtt

Kedves Máriát és családját
a Gondviselés kegyelmébe ajánlja
s a lelki erősség és törhetetlen hit
kegyelmét kéri

Nincs aki meggyógyít
és nem ír már senki könyvet
magadra hagytalak
ismeretlen és megismerhetetlen bánatodban

méhembe zártalak anyám
többé kaddist nem mondanak

hát emlékezzél meg istenünk
emlékezzél
emlékezzél meg elhunyt
anyám reményeiről
arról hogy mit evett
kit szeretett és kiket szeretett
volna szeretni
hol járt milyen *idegen sezlerek végtelen sorozatától*
fájt a háta
mit hagyott örökül kielégíthetetlen
tetves gyerekére

egyéb jámbor férfiak és asszonyok
lelkével együtt kik a
mennyei boldogságot élvezik Amen

Kurcz Ágnes

FA-LÁTOMÁS

Donáth Blankának

Gyökereim szomjukat fekete földből oltják,
a keskeny égre szegzem fonnyadt levelű karjaim,
de tuskótestemen szabályosan szánkázik a balta,
háncsbőröm hámlik, sárgászöld húsom kivillan,
négyzetes oszloppá hántanak, eleven fát!
s a zúzott sejtek feketednek jajtalan.

Törzsem lassan elfaragták
ágaimat leszaggatták
koronámat megzúgatták
talpam fűvét kiszántották
körüli a fát kiirtották
árnyékomba beledültek
termésemért nem becsültek

Honnan a kálisók merész kapaszkodása?
Sebzett hajszálcsovéken fut a lombba az élet.
Frissüljetek, levelek, légi konyhák!
Cirógassátok a közétek települt kicsi szellőt,
ringjon csak, tente, tente,
ringjon öletekben, mint a már soha meg nem születő
ráncos képű apró gyümölcsök.

Kurcz Ágnes

ESŐ UTÁN

s akkor előjöttek mind
az emberek
felmásztak fűszálakon
megfogdosták egymást
felmásztak fűszálakon

alattuk
nagy fehér hasukat
két marokra fogva békák
röhögtek nagy fehér
hasukat két marokra fogva

Székely Ákos

FEHÉR KÁLMÁN: SZÁZ PANASZ

tlan tlen talan telen
tatlan tetlen tlan tlen
talan telen tatlan tetlen
talan telen tlan tlen

Székely Ákos

ÜNNEPLŐ

háts
középen
egyetlen
görcsben
hosszú
cérna

Székely Ákos

MIT IS

mit is mit is akartam mit is
mondani akartam mit is mit is mondani
de hát akartam mit is akartam
mit is akartam mondani

Székely Ákos

A REPEDÉSEKET ...

A repedéseket
betömték mind.
Sehol egy rés
egy szög
egy kampó
a repedéseket is betömték mind.

Kabátomat akasztgatom.

Székely Ákos

NYAKUNKBA VESSZÜK...

Nyakunkba vesszük lábaink.

Szívünk golyó. Lüktetünk
körbe
körbe

Nyakunkba vesszük lábaink.

Székely Ákos

ANZIKSZ

Mennyi győzelmet jegyeztünk azóta
fel, mióta arcra hulltunk, lábaink
nem döngtek hiába át a Földgolyón,
nem tehetünk szemrehányást senkinek:
köveket görgettünk és megvakultunk,
elnémult sirokkó fújta szánk, ének
csak két szemgolyónk között szól a szélben,
és összekoccantjuk hiányos fogú
állkapcsaink, ha minket emlegetnek.

Minden szárnyalás csodálatos, de mi
itt hagytuk hiányunk a képzeletnek
s jelünket: csak hittünk a repülésben,
nem léptünk előre, hátra szemernyit,
ne emlékezzetek hát, szobrokat ne
állítsatok, romboljátok le még ma
a mauzóleumokat a földig,
tegyetek egyenlővé önmagunkkal!
— vegyétek ki naptárból, engedjétek
útjára ezt a nagy, humusz alatti,
menetelő sereget, vízben ázó,
kagylók lakta koponyákat a tenger
felé hagyjátok békében leúszni,
csontjainkat lőjétek szét az úrbe:
higgyétek: nem vagyunk cseppet se többek
rokonaitoknál, nem felidézett
háborúkkal, vereséggel: ünnep
nélküli halállal lehet bennünket
akaratlan bűnünktől megváltani.

Kemsei István

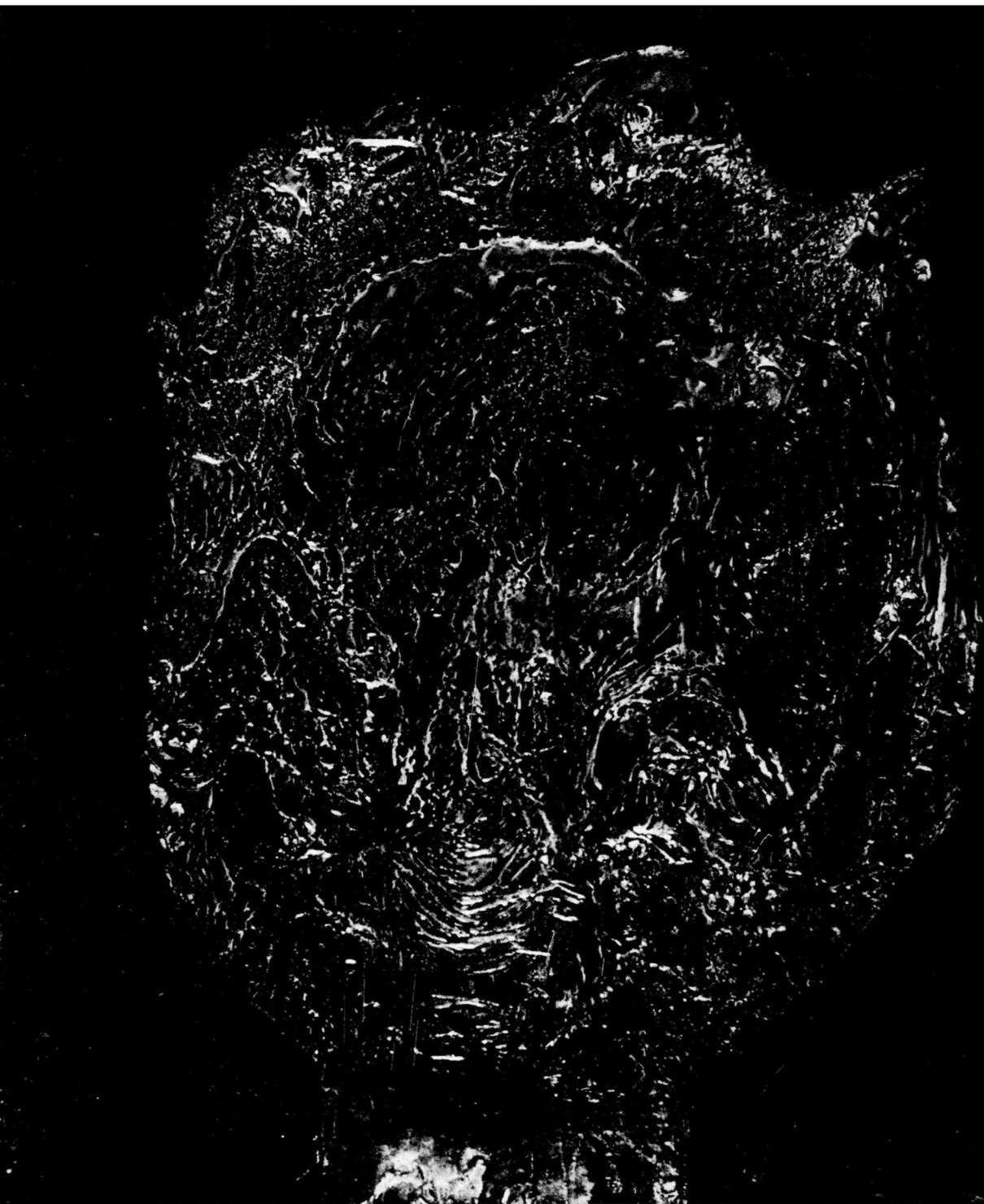
GYILKOSOK ÚTJA

A harminckettedik órában
kikiáltottuk magunkat.
Koszorút helyeztünk fejünkre,
végigvonultunk a legnéptelenebb utcán.

Szemfényvesztők, hatalmasok,
kiválasztottak serege voltunk,
vertük a dobot, a csint,
meztelen talpukat a köveken,
jajdult a fáklyákkal felszabdalt,
tövískoszorús este az örömtől,
úgy énekeltünk.

Kezünkéről, ruhánkról
az alvadt vért le se mostuk,
hisz küldetés volt,
hogy az ártatlanokat legyilkoljuk,
haláluk, lányaik vére
stigmaként égett homlokunkra:
így lettünk egyek a feddhetetlenek között
s egyek vad örömlükben is,
ahogy a kávéházakat sorra jártuk
telhetetlenül nőben és italban,
ahogy a gyönyör végtelenéig jutottunk
holtak ágyain henteregve,
mégis útnak indultunk,
ám más városok be sem fogadtak,
hát vonultunk egyre messzebb,
azóta nem alszunk,
azóta nem nyugodhatunk,
azóta tántorgunk szétszéledve
szemre húzott kalappal,
mert homlokunkról mindenki felismer.

Kemsei István

Papp Oszkár FEJ II

HETEDIK NAP

Teremtés Könyve

Első rész

Kezdetben teremtéd az eget és a földet A föld pedig pusztá
és formátlan vala

És sötétség vala a mélységnek fölötté
És akkor mondád Legyen világosság És lón a fény
És láttad a fény jó Elválasztád tőle a sötétet
És a fénynek a nappal a sötétségnek az éj nevet adtad
És este lett És reggel lett Az első nap

Azután teremtéd a mennyet És trónodat rajta elhelyezted
És este lett És reggel lett A második nap
És teremtéd a szárazat melynek a föld nevet adtad
a vizeknek sokaságát meg tengernek nevezted
És mondottad jól van A föld pedig füvet növesztett és
felmagzó sok növényсарjat
És a fák mind gyümölcsöt szültek
És láttad jót tettél És teremtéd a napot a holdat a csillagok
sokaságát
Hogy éjjel-nappal világítsanak

És eljőve a negyedik nap És teremtéd a halat a víznek
a madárраjt az égnek
Ötödik napon pedig a föld apró és nagy állatait a vadakat sorban
És látván mindez jó Hát mondád
Hadd formáljam meg az embert önnön képemre
Ki a tengeri haltól az égi madárig
s a barmoktól minden földi féregig
a világnak eme nyüzsgő hadát majdan uralja
És teremtéd önnön képedre az embert Férfit és nőt teremtél
Megáldád a párt És mondád
Gyümölcsözzetek és sokasodjatok
És akkor a mennyből lenézél önművedre
Elégedetten megszemlélted Baloddal szakállad
Jobboddal hasad simogattad És mondád
Nini
Nagyon is jó mindez
És eljőve a hatodik nap

Én pedig a földön körülnéztem
És láttam a víz a szárazat habzsolja
A nap meg a víznek testét issza
A föld tüzet buggyant gyomrából
Állat az állatot felfalja
Ember az ember vérént ontja
Láttam a bűnt előtörni mindenünnen
Láttam a bűnt mit teremtettél
Mert tiltott fádnak gyümölcsét haraptam
Mert szemem megnyílt mindent láttam
És feljajdultam
Nem Nem jó Nem jó mindez
A te egész földed
Csak köveidnek jó fészke

Az a nap a hetedik vala Pihenésnek napja

HÍD

Megálmodtam
egy szép napon
hidat
emelek
a napig

e kívánságból
más sem maradt
csak
talpköve

a szívem
mélyén

ÉJ

Ez a fény
Agyamba dermedt

Nincs már az a kéz
Az a madár
Sincs már

Csak e megfáradt vér
Csörgedezését hallom

SIKOLY

És már megint ellep
A testemet
Főmet
Megint perzseli
Ismerem gyötrőmet
E kiáltást

Álombeli kiáltásom
Nem álmodott kiáltásom
Kiáltásom megálmodom
Kiáltok

Kiáltásom
Megformálok
Hallhatatlan képbe fonom
Legyen meg nem rajzolt hangom

Sikollyá lesz
Kiáltásom

MADÁR

Elröpültél

Mért hogy el nem vitted
Csicsergésed is
Immár mindörökre
Telezengi
Vérem

FORRÁS

Kitárultam
Elindultam

Patakokhoz

Folyamokhoz

Oceánhoz

Most itt
Vagyok

Most itt vagyok
Magam nélkül

Én keserű

Forrásomhoz
Hogy térjek meg

SZENT GYÖRGY NAPJA

Elindul egy fiatal fa
fényes erdőjét elhagyja

A villámok sokasága
fehér nyilát feni rája

A KÉK FOLYÓ

Nem tudhatni honnan indul
ismerete sekély tudás

csúcsokon túl völgyeken túl
hét hegy nyolc bérc eltakarja

és még fentebb és még messzebb
bú-hegy után bánat-lanka

túl a tüskés berkenyésen
forróságon és fegyelmen

kilenc kétség tíz sejtelem
választja el medrét tőlem

hatalmasabb mélységesebb
partján a csend a rengeteg

hol kakas nem kukorékol
hol a kúrtszót nem ismerik

észveszejtőbb galádabb mert
ész és isten mögött rejlik

hömpölyög egy kéklő folyó
mély sodrású széles folyó

partjai közt száz nehéz év
iszapjáig egy évezred

hosszáról meg ne is álmodj
sötét nagy seb nem gyógyuló

Hömpölyög egy mély kék folyó

hömpölyög egy mély kék folyó
folyó vizén keljünk által

Vasagyi Mária fordításai

A HÓDÍTÓ SZOBRA

VARGA ZOLTÁN

A teret narancsvörös alkonyi fény öntötte el. Háttérben a Fellegvár; hatalmas tömege rendíthetetlennek, kihívóan örök életűnek hatott, mint valami rettenetesen nagy, leláncolt, ormóttan állat; tunya volt és gögös. A trónoló bálvány vagy kétszáz lépésnyire állt tőle a tér közepén. Óriási színezett kőszobor volt, ugyancsak változhatatlannak, elmozdíthatatlannak látszott. Valami istenszobornak gondoltam. A talapzatába vésett hieroglifák még csak fokozták megközelíthetlenségét: nem ismerem a Városban használatos írásjeleket.

— Látod, igaz és szeretve tisztelt barátom — mutatott vendéglátóm a szoborra. — Dicsőségünk és hatalmunk megalapozójának szobra előtt állsz. Városunk nagyságát neki köszönhetjük. Csak neki, senki másnak...

Régóta jártuk már a Város kanyargós utcáit, keskeny sikátorait. Különösen a bazárnegyedben időztünk sokat; vendéglátóm nagyon bőkezű volt, szinte arcomról olvasta le kívánságaimat, s bármennyire tiltakoztam is, mindent megvett nekem: arany és ezüst ötvösmunkákkal, színpompás szőnyegekkel halmozott el. Gyalog sétáltunk; házigazdám nem volt elpuhult, nem szívesen vette igénybe az őt megillető hordszéket, meg a Város nevezetességeit is sokkal szabadabban, kötetlenebbül mutogathatta így. Csak egy előttünk loholó rabszolga jelezte magas méltóságát; fáradhatatlanul ügetett hosszú, sovány lábain, időnként erőteljes vesszőcsapásokkal tudatta az utunkat elállókkal, hogy gazdája nem közönséges földi halandó. Másik kísérőnk, aki egy ideig nagy, kerek ernyőt tartott a fejünk fölé, vendégszerető barátom a hőség csökkentével hazaküldte; ezzel is elárulta rendkívüli finomságát és szerénységét: nem kívánta az ernyőt pusztán a rangjelzés kedvéért. Pedig megillette volna, mindenképpen...

A szobor fejét néztem: arca a koronának és sisaknak egyaránt nézhető fejedelmi fejfedő alatt valahogy riasztóan hatott rám. Visszataszítónak éreztem: ragadozóarc volt, de nem az oroszlánszerű, inkább a hiénaféle ragadozók fajtájából; szemei eszelősen tekintettek valami elérhetetlen, de mindenképpen elérni akart pont felé, csillapíthatatlan éhség parázlott bennük. Az jutott eszembe, amíg élt, rengetegen térdelhettek előtte kegyelemért könyörögve, de bizonyos, hogy senkinek sem kegyelmezett.

Vendéglátóm talán ünnepélyes megrendülésnek vélte szótlanságomat. A szobor talapzatára helyezett, hódolatot kifejező kegytárgyakra mu-

tatott: apró füstgyertyácskák, agyagból gyúrt démonszobrocskák sorakoztak egymás mellett. — Isteneink sorába emeltük — magyarázta. — És látod, népünk megértette elgondolásunkat. Mindig akadnak, akik áldozatot mutatnak be neki. Hálások Városunk nagyvárosává válnak. De a Hála Ünnepeit kellene látnod. Amikor körülserglik nagyjaink, a papok fennsúlyos szertartást rendeznek, dobok és kürtök hangja tölti be a teret, s a nép körtáncot lejt a szobor körül.

— Nagyon tisztelhetitek — jegyeztem meg. Igyekeztem palástolni ellenérzéseimet.

— Inkább hálások vagyunk iránta. Rengeteget köszönhetünk neki. A hála helyénvaló szó, ha nem veszed zokon.

— És szebb is — hagytam rá. — Igazad van. Bizonyára ő volt leg-hatalmasabb uralkodók...

— Feltevésed csak félig igaz, szeretve tisztelt vendégem. — Vendéglátóm ajka körül rejtélyes mosoly bujkált. — Valóban uralkodó volt. De nem a mi uralkodónk.

Móst már nem leplezhettem csodálkozásomat: — Nem a tiétek? Mégis szobrot állítottatok neki?

— Mégis. Megérdemelte.

— Akkor bizonyára nagy barátja volt a Városnak. Hatalmas szövetségese... — kockáztattam meg.

— Ismét tévedsz, messzi idegenből jött barátom. Ellenségünk volt.

Ertetlenül néztem rá, mosolya még titokzatosabb lett: — De bizonyára kegyes ellenségeitek. Nemes szívé és nagylelkű. Aki rosszabbul is bánhatott volna a Várossal. Talán fel is perzselhette volna... — Találomra mondtam mindezt; tisztában voltam vele, hogy nem hibázhatok rá az igazságra. De a találgatás szórakoztatott. Elképzelni se tudtam, hová fog vendéglátóm kilyukadni.

Mosolyába ezúttal valami szent borzadály keveredett; sőt mintha gyűlölettel méregette volna a szobrot: — Ez? Nemes szívé? ... Ó, szeretett barátom, csakugyan látszik rajtad, hogy nagyon messziről jöttél. Kegyetlenebb embert azóta sem hordott még hátán a föld. Kardélre hányatott ez mindenkit. Asszonyokat, gyerekeket. Nem kímélte az újszülötteket se. Ahová csak rablóhadával elérhetett, üszkös romok jeleztek útját. Országokat néptelenített el, egész népeket fűzött rab-szíjra... — Azt hiszem, még többet is mondott, elrettentő színekkel ecsetelte a szobor eredetijének rémtetteit, közben mindinkább felindult, arca áthévíült, tekintete különös izzó fényt kapott; a végén egészen kikelt magából. — Bocsáss meg, igaz szívé barátom — mondta aztán, köntösének redői közül előhalászott, gazdagon hímzett selyemkendőjével homlokát törölgetve. — Tudom, hogy nincs előbbvaló dolog, mint megfélemleni fennkölt nyugalomunkról, de mindig ez történik velem, valahányszor ezekre a borzalmakra gondolok. Még ha régen történtek is...

— Megértelek, nagyra becsült és vendégszerető barátom. Borzalmas idők lehettek. És ez itt valóban szörnyeteg lehetett.

— Emberbőrbe bújt vadállat volt... Mást nem tudok mondani...

— Ha ilyen volt, más nevet nem is érdemel — bólogattam. — Csak... — Tétovázva elhallgattam; resteltem, hogy oly sok dolgot nem értek, amióta a Város falai közt tartózkodom. De azért kérdően tekintettem rá.

— Ne szégyelld értetlenségedet — sietett a segítségemre. — Bizonyára magam sem lennék más a te hazádban. És kérdezz, ha nem értesz valamit.

— Szolgálatkészséged valóban határtalan. Kegyes engedelmeddel igénybe is veszem. Még ha nevetni is fogsz kérdésem gyermekem voltán.

— Vendégeimet sohasem nevétem ki... — Házigazdám mosolya mintha egy kis megbántottságot leplezett volna.

— Hát akkor, ha megengeded, valóban megkérdem, miért állítottatok szobrot ennek a szörnyszülöttnak, ennek a pokolfajzatnak?

Kérdésem mégis jobban meglephette, semhogy udvariassága egészen elrejtette volna megütközését: — Csakugyan nem érted?

— Fájdalom, csakugyan.

— Mert megtámadott bennünket. — Újra titokzatosan mosolygott; egy kicsit úgy tűnt, játszik velem.

— Megtámadott? Rejtvényekben beszélsz, tiszteletreméltó barátom. Talányos szavaid jelentését fogyatékos értelmem sajnos képtelen megfejteni. Azért vagytok hálásak neki, mert megtámadott?

— Még inkább azért, mert legyőzhettük — hangzott a türelmes felvilágosítás. — Érted most már?

Bólintottam. Hagytam, hogy tovább magyarázzon.

— ...Túlbecsülte az erejét. Nem tudta, milyen végzetes lépés számára vérengző hordáival ránk rontania. Legyőzte magát. Ezzel kötelezett örök hálára. Érted már, ugye?

— Értem. De ha nem neheztelsz, még mindig nem látok elég okot a hálára. Legyőztétek, s ez jó. De bizonyára súlyos véráldozatok árán. Hát nem lett volna jobb, ha nem támad? Vagy még inkább, ha meg sem születik?

Vendéglátóm arca érezhető szomorúságot tükrözött: — Gondolkodás-módunk, úgy látszik, sajnálatos módon eltér a tiétektől. Ha nem támad, hogyan teljesíthettük volna küldetésünkéből fakadó történelmi feladatunkat?

Kezdtém érteni: — Nocsak! Küldetéstek is van?

— Az istenek kegyelméből.

— De hát ez nagyszerű. Nem is gondoltam volna, hogy már a fejlődésnek ezen a fokán vagytok.

— Örülök, hogy kellemesen csalódtál bennünk, távolról érkezett és nagy tudású barátom. Igen, az istenek akarata felemelő és felelősségteljes küldetést ruházott ránk. Ez a vérszopó pióca, ez a ribancszülte ördögfajzat csak az ő eszközüik volt. Az istenek akarták, hogy hordáit városunk falai alatt szétverjük, maradék hadait messze űzzük, s eközben mi foglaljuk el mindazon városokat, amelyeket meghódított, végzetül pedig az ő városait is. Ekképpen adatott meg nekünk, hogy minden út a mi városunkba vezessen, és messze földön számos város élvezhesse testvéri segítségünket és atyai gondoskodásunkat.

— Csak ez volt az egyedüli út ennek elérésére? — Tudtam, hogy kérdésem kihívó, mégsem voltam képes ellenállni a kísértésnek.

Kísérőm arca ünnepélyes lett: — Hagyományaink, egész nagy múltú kultúránk mindig nagy kincsnek tartotta a tiszta lelkiismeretet.

— És átoknak a rosszat — vettem közbe.

— Számból vetted ki a szót. Átoknak és a legnagyobb tehernek. Sohasem lettünk volna képesek magunkra venni.

— Vagy a tiszta lelkiismeret terhét levetni...

— Borotvaéles a szellemed. A kettő egy és ugyanaz.

— Valóban szép és nemes hagyományaitok vannak — mondtam elismerően. — Most már igazán mindent értek. Kinek lehetnének hálásak, ha nem annak, aki megkímél bennünket a büntudattól? Nincs szebb annál, mint mikor tiszta lelkiismerettel valósíthatjuk meg céljainkat.

Vendéglátóm arca sugárzott az örömtől: — Így van, így van, távolról jött bölcsesség. Látom, most már védképp érted.

— Hála türelmes magyarázatodnak.

— Végtelenül örülök ennek. Nem is képzeled, mennyire.

— Én is örülök. Annak, hogy örülsz.

— Én meg annak, hogy örülsz, hogy én örülök.

Még egyszer kifejeztem örömeimet: amiért örül az öröme feletti örömmnek. Meglehetősen jártas voltam már az itteni udvariassági szabályok rejtelseiben. Közben azt latolgattam, merjek-e hangot adni véleményemnek. Mondjam-e el, hogy az én világomban egy ilyen emlékmű elképzelhetetlen lenne? Hogy mindenki azt tartaná róla: megcsúfolása a Város védelmében elesettek emlékének. Lényegében én is ezen a nézeten voltam. Bár, ha meggondolom, szempont kérdése minden... De nem mondtam semmit. Talán mert valahogy előre megéreztem, mit válaszolna. Minden bizonnyal ezt: „Miért lenne megcsúfolása? Ily módon nemcsak azért illetjük őket elismeréssel, mert megvédték, ami a miénk volt, hanem azért is, mert gyarapították azt. Ekképpen még több értelme volt a haláluknak...” Persze, lehet, hogy nem egészen így mondta volna, talán burkoltabban fejezi ki magát. De a lényeg ez lett volna. Mindenképpen...

Kis ideig még álltunk. Időközben a nap még inkább alábukott. A Fellegvár körvonalai most már árnyképszerűen rajzolódtak az égre. A tér már egészen vörös volt, vörös a szobor is, mintha véres lenne. És mintha diadalmasan tekintett volna le a Városra, fölényesen, mint aki kifogott rajta. Aztán hazaindultunk.

Vendéglátóm válogatott inyecskékből álló vacsorát tálatatott föl. Tiszteletemre lantosokat, énekmondókat, táncosnőket hozatott; minden este gondoskodott a szórakoztatásomról. De közben mintha gondterhelt, tőprengő lett volna.

Amikor magunkra maradtunk, hozzám lépett: — Mondd, nem értted félre? — kérdezte aggodalmasan.

— Mit érthettem volna félre?

— Az egészet. Amit a szoborról mondtam. — Most mellőzte a szokásos udvarias díszítéseket. Rövid tömondatokban beszélt.

— Nem, dehogy. Minden világos előttem.

— Akkor jó. Nagyon féltem, hogy félreérted. Az egészet valahogy félve magyaráztam el neked.

— Nyugodtan elhíheted, hogy félelmed alaptalan volt.

— Elhiszem. Most már elhiszem. És hidd el, mi jól bánunk a védnökségünk alá került városokkal. A rabszolgáinkkal is jobban bánunk, mint *ők* a szabad polgáraikkal bántak.

— Tudom. Csak nem értem, mért hitted azt, hogy másképp hiszem?

— Bocsáss meg, ha egy pillanatig is azt hittem, másképp hiszed.

— Nincs megbocsátani valóm. Te bocsáss meg együgyű kérdéseimért...

Elváltunk, ki-ki saját hálóhelyiségébe vonult vissza. De vendéglátóm valamiért nyugtalanul töltötte az éjszakát. A falon át többször is lépéseket hallottam, meg néhányszor a hangját is, valamiért a szolgálakat hívatta, egy ideig mintha valaki halkán felolvasással szórakoztatta volna. Tapintatból többé nem hoztam szóba a Város főterén álló szobrot, s ő sem említette többet. Sőt mintha további sétáink során került volna a főteret. De lehet, hogy csak a véletlen folytán vezetett utunk mindig másfelé.

Még tíz napig élveztem vendégszeretetét. Hűvös, de forró napot ígérő hajnal volt, amikor egy tevekaravánnal elhagytam a Várost. Vendéglátóm még a kapun túl is elkísért egy darabon. Búcsúzáskor itteni szokás szerint háromszor arcon csókolt.

DÁVID

VERA BLAGOJEVIC

DÁVID

Visszaköltöztem anyámhoz, itt vagyok a mi régi házunkban. Mozdulatlanul fekszem a szobámban. Már évek óta be se tettem a lábom. Eljárt az idő. Olyan régóta nem voltam itt. Az apámat sem láttam. Meghalt. A teste elrothadt, maga lett a föld.

Anyám boldog. Visszajöttem a tengerről. Nem utaztam el B-be. Hozzá jöttem, mert ez az egyetlen hely, ahol meglelem nyugalمامat. Váratlan hazaérkezésem azonban mégis nyugtalanná tett. Most még csak felesleges gondolataimtól kell megszabadulnom. Lehetséges, hogy az állapotom rosszabbra fordul. Minél inkább nyugalomra áhítozom, annál felajzottabb vagyok. Kinyújtózva, dermedt mozdulatlanságban fekszem, és reszketek.

Anyám hallgat. Hallgatásával csak még inkább arra kényszerít, hogy mellette legyek. Egész napokra magamra hagy. Neki elég, ha csak tudja, hogy mellette vagyok. Nem hiszi, hogy el fogok menni.

Apám meghalt. Venija is. Meg fog halni az anyám is. Látszik a szeméből. De a teste olyan, akár a gyermeké. Törékeny. Hátról nézve egészen kislányosnak tetszik. Sovány, fejletlen lánygyereknek. Minden teketória nélkül felhúzza valamikori ruháimat. Ez nekem fáj, de erről sohasem beszélek előtte. Napközben csak nagy néha nyit be a szobámba. Én nem moccanok. Együtt cigarettázgatunk. Nem kérdez tőlem semmit. Még csak át sem ölel. Mi ugyanis nem szoktuk megcsókolni egymást, amikor találkozunk. Életútjaink elváltak egymástól. S ennek a különválásnak mindketten tudatában vagyunk. Gyakran vágyódom utána. El szokta mesélni, hogyan lélegeztem, amikor a szíve alatt hordott. Ő szüntelenül vágyódik énutánam. Még álmában is. Hasonlítok rá. Az orrom, a csípóm, a keblem, sőt még az ujjaim formája is mind az övé.

Apámról nem beszél többé. Senkivel sem. Róla nem is lehet beszélni. Inkább Venija haláláról mesél. Hamarosan egy éve lesz.

Valamikor apámat is szerettem. Anyám nem volt elég erős. Apám pedig egy egész nyarat Annával töltött. Tiszta gyolcs lepedőkkel takarózva, verejtékes testtel egymáshoz tapadva ott heverésztek bezárkózva abban a besötétített szűk kis oduban, a csatornán túl. A forró szappanos víztől kimart, dagadt kezeit Anna mindig dugdosta az apám

elől. De máskülönben majd kicsattant az erőtől, egészségtől, és széles csípőj meg erős combjai voltak.

Őt és Annát most kiszikkadt öregeknek képzelem. Ez a szerelem nem éltethette őket. Ott fonnyadoznak lassan, bezárkózva a csatornaparton. Mi ezt tudjuk, anyám meg én.

Dávid jut eszembe. Az ablakok csukva vannak. Odakinn átforrósodott minden. Megroppannak a kerti lombok, megfeketedett kerítésünk pedig gőzölögve szárad. Senki sem mozdul. Dávidról sohasem beszélek. Venija nincs, s nekem senkim sincs, akivel Dávidról beszélgethetnék. Ha anyámtól elmegyek s visszatréek B-be, egészen bizonyos vagyok benne, hogy ott találom majd a szobámban. Ott vár majd rám az ágyamon kuporogva.

Ami Dávidot illeti, mindennek vége. Már nem várom, hogy visszatérjen. Dávid nem létezik többé. Ezt a felfedezést nyugalmam teljes birtokában tettem. Mindig tudtam, hogy ez lesz a vége.

Azt hiszem, ez a tengerről való visszaérkezésünket követő éjszakán történt. Nyár volt még, vagy hát a késő őszebe nyúló vénasszonyok nyara. Sivár, meleg napok jártak, de minden kopár volt már, telis-tele fonnyadt, elszáradt levelekkel.

Meglátogattam anyámat, s ez olyan valószínűtlennek tűnt. Nem voltam tudatában annak, hogy nála vagyok. Este barátaim keresésére indultam. Venija halála után mindannyian elszéledtek, szétszóródtak. Azahogy: valójában csak egy barátom volt. Ő most fűvészkedéssel foglalkozik. Van egy üres, fehér szobája, s telehordja mindenféle, vadon tenyésző növényzettel. Egyedül attól tart, nehogy hirtelen burjánzásnak induljon az egész, és megfojtsa álmában.

Egy éjszaka sokáig elmaradtam. Későre járt már, amikor hazafelé igyekeztem. A kórház tágas udvarán vágtam keresztül, a rengeteg épületkolosszus között vezető szűk ösvényen. Valamikor sokat sétáltam itt. Azt képzeltem, valami alattomos és veszélyes kór lakozik testemben.

Egy kör alakú virágágyás mellett haladtam el. Tavasszal itt valóságos tulipánerdő volt azelőtt, tiszta, fehér, hideg tulipánok, mintha a jégcsapból faragták volna. A hetekig üvegházakban gondozott, majd ide átültetett hosszú, vékony szárú tulipánok rendkívüli példányokká fejlődtek. Éjszakánként egyedül jöttem ki ide, egész bokrétára valót szedtem, majd becsempésztem a szobámba. Behívtam Veniját is, s hosszan elnéztük, ahogyan olvadoznak a húsos kelyhek.

A virágoskert most kopár volt, csak itt-ott maradt egy-egy elszáradt ágacska, levél. Egy ember közeledett velem szemben. Magas kocsit tolt maga előtt. Szórakozottan a gondolataimba mélyedve nem is figyeltem fel rá mindjárt. Elmenőben azért akaratlanul is a kocsira siklott a tekintetem. Fehér lepedővel volt letakarva. Az ember kórházi köpenyt viselt. Egy pillantással végigmértem széles mellkasát és egészen sötét, fáradt arcát.

A lepedő alól a hosszú fekvéstől tiszta, két embertalp és két sárga, gömbölyű sarok kandikált ki.

Felemeltem a karomat, órára néztem. Negyed négyet mutatott. Már derengett. Az az idő, amikor az éjszaka átengedi helyét a nappalnak. Elég világos ahhoz, hogy reggel legyen.

Ez a találkozás megbénított. Kis szobám alacsony ágyán feküdtem

elnyújtózza. Már kislány koromban is ugyanígy végigheverészttem a meleg nyári délutánokat, mert félttem a napra menni. Olyan vékony és sápadtka voltam, hogy az átforrósult levegőnek már a lehelete is pörkölt, vagy ájulásba döntött.

Anyám ritkán járt be hozzám. Nem vett észre semmilyen változást. Behütött gyümölcscsel kedveskedett, mint régen. Leginkább késő éjszaka vagy hajnalban tért be szobámba. Felébresztett, vagy csak ráborult még álomittas testemre. Halkan zokogott, és azt hajtogatta, hogy sokáig nem fogjuk látni egymást.

Megkedveltem ezt a nyugalmat. Az ősZ hosszú volt. Mind gyakrabban idéztem vissza azokat a túnt napokat, amikor életemet még bizalom töltötte ki. Fájdalmas volt ez a visszatérés, de mégis jobban szerettem ezt, mint a teljes lemondást.

Agyamon összekuporodva szorongattam apró melleimet, és gondolataim egyre a körül a késő éjszakai hazatérés körül forogtak. Úgy tetszett, a virágoskert ismét tele van tulipánnal. Hozok belőlük, és megtöltöm velük a virágcserepeket, hogy halljam, amint piciny, tátogó szájukkal szürcsölik a vizet. Dávidra gondolok. Ott vitték el előttem. Csak két, gömbölyű sarkát láttam. A nyártól tisztán. A tengertől kimosottan. A tengerpart sima kavicsain és kagylóin való sok járkálástól fényesre kopottan.

Reggel felé erővel leszorítottam a szemem. Ismét megjelent előttem az a kórházi ápoló, görcsbe torzult arcával, merev, erős testtartással. Nézek rá, de nem áll meg. Lihegve, nehezen jár. Elhalad a virágágyás mellett, ahol láthatatlan szellősuhintástól hajladozva egymáshoz verődnek a tulipánok, és úgy csilingelnek, mint a kristálykelyhek. Dermerten roskadok össze a hordágy mellett. A kerekek vasalása csikorog, és összeroppannak alattuk az ösvény apró kavicsai. A fejem a mellemre hull. A nyakam kinyújtva mind mélyebben előre bukok. Felemelem a kezem. Hajnalodik. A levegő megdermed.

Két tenyerem közé veszem a sarkak hagymáit. Ujjammal mélyen alájuk nyúlok, és úgy veszem a kezembe, mint két labdát. Melegek, sárgák, bársonyosak. Behunyom a szemem, és megérintem őket ajkaimmal. Megcsókolom, s érzem, milyen nedvesek és sósak a tenger víztől. Az egyikén egy kis seb nyílt. Ez onnan van, amikor Dávid véletlenül egy éles kavicsba lépett, s az mélyen a húsába hatolt. A számat a sebre tapasztom, és a fogaimmal húzom ki a kőszilánkot. A vér kicsordul, és összekeveredik a tengervízzel. Az éles sziklákról visszaverődik az éjszaka sötétjében oly sűrű és súlyos tenger ott mellettünk. Mozdulatlanul fekszünk, és átjár bennünket a sejtelem, hogy valami mozdulni fog. Hogy váratlanul sikoltás hasít végig a víz fölött. Vagy maga a tenger fog kettéhasadni, darabokra szakad minden. Jön majd a dagály. S én látom már, amint álomba merült testünk ott úszik messze a nyílt tengeren, a szemünk fölött vad madarak lebegnek méltósággteljes nyugalommal, és nézik magukat benne, mint valami víz alatti tükörben.

Dávid eltűnt! Elvitt magával mindent, ami az enyém volt. Önmagát vitte el, légiesen könnyed járását, szemérmes szép mosolyát. Elment végérvényesen. Nekem itt maradtak a bánat karmos csápjai, amelyek mint valami fakó növényt ideszegeznek ennek a sivár teremnek dohos öblébe.

Halálgondolataim vannak. De én meg sem halhatok. Fájdalmamat még csak tetézné a halál. Most már késő. A bánatot el kell viselni: kibányászni a testből, kimeregetni az erekből, amíg el nem fogy. Amíg kiszáradt héjjá nem válok, amelynek gerezdjei helyén üresség tátong.

Földeregenek a fiatalság évei. Boldogság. Egy sok keskeny ablakú, fehér házban. Fehér, mint egy doboz, a napos oldalán sok kicsi réssel. K. kisváros meredek kövesútján közeledem feléje. Belesek azon a kis részen, amely a bal saroktól a harmadik. A naptól a harmadik. Éjszakánként pedig a holdhoz van közel. Fehéren világló két test. A sötét-ségben. Két, álomba merült, fehér test. Mint két, egymás mellé fektetett, vékony fűzfavessző a tiszta, fehér ágyneműn. A gyüretlen, ránc-talan ágyneműn. S az üres térben két egymásba kulcsolódott kéz. Át-íveli a két vasággy közötti szakadékot. Kezdetben, amíg az álom át nem veszi birodalmát, szorosán fogják egymást, később aztán mind lazábban, egészen könnyedén. Végül — álomba merülten — lehanyat-lanak, s úgy csüngnek alá, mint két, élettelen gipszöntvény.

Nem kellett volna elhagyni ezeket a szűk, fehér termeket. Sohasem kellett volna búcsút mondani ennek a doboznak, melynek északi hom-lokzatán egy kissé elnagyolt, az esőtől már elmosódott, kifakult felirat áll. A k.-i leányinternátusnak, ahová kerülő utakon, ritkás ligeteken keresztül érkezik az ember. Titokban.

Akkor meg kellett volna halni. Venijának igaza volt. Alvás előtt mindig csókolgatott, és sokáig seppegett. Boldogságban kell meghalni. Teljes értékűen. Venija meghalt. Meghalt anélkül, hogy megismerte volna, mi a fájdalom. Elsodorta a víz. A testén nem volt egyetlen for-radás sem.

Két ágy a sötét, intézeti szobában. A miénk. Éjszakánként elnéztük a cseresznyefa virágba feslett, kerek lombját, ott, közvetlenül az abla-kunk alatt. Sirattuk a virágokat, minden évben újból és újból, mind hevesebben. A szél elsodorta őket, le valahová mélyen, a szemétdombra, a patakba, a zavaros vizű, zajló patakba.

Venija bőre olyan áttetsző volt, hogy alatta látszott a kék kis erecs-kék pókhálója. Elvitte a víz. Tágra meredt, puffadt, vizenyős szemével. Elhagyott. Egyedül maradtam, elbátortalanodva. Megjelent Dávid. Ő ti-tokban már ott élt lényemben. Ő: keskeny válla, halk szava, amellyel fölébresztett a hosszú éjszakákon. Képtelen voltam elhessegetni ma-gamtól ezt a hangot. Úgy rám fonódott, mint az a vékony, sárga növény.

Venija és én egy test, egy lélek voltunk. Kicsérélgettük egymás kö-zött a párnánk mellett levő virágokat, még egymás ivóvizét is. Ő az én poharamból ivott, én meg az övéből. Azt hittük, ily módon részesei leszünk bizonyos kimondhatatlan titkoknak, amelyeket, azzal, hogy a testünkbe zárunk, megvédünk minden bántalomtól.

A többi növendék számára is megközelíthetetlenek voltunk. Árnyak-

ként suhantak el mellettünk, gyöngyöző kacagástól dagadó, áttetsző bokrokként, amelyeket hamar elfelejt az ember, mert túlságosan szépek.

Anyáink sem léteztek számunkra; nyár elején olykor-olykor meglátogattak bennünket. De szívünk nem ismerte ezeket az asszonyokat; teljesen mindegy volt, melyikük fog magához szólítani, és megölelvén, sápadt arcához szorítani bennünket. Pírban égő arcunkat odafektettük megapadt, reszketeg keblükre, s magunkban vihogtunk abban reménykedve, hogy egyszer majd csak leszoknak ezekről a látogatásokról, nem zavarják többé boldogságunkat, és mindörökre elfelejtjük őket.

Aztán azok a Venijával való bolondos reggelek. Az már egyenesen esztelenség volt. Kora hajnalban fölébredvén meztelenre vetkőztünk, és hideg vizet fröcsköltünk magunkra. Azt hittük, ezzel lemossuk testünkéről a csúf álmokat. Kezdetben azt reméltem, hogy ily módon Dávidtól is megszabadulok. Ő azonban mind mélyebben a bőröm alá hatolt, marcangolt belül, s a vízsugarak nem értek el hozzá. Aztán bimbózó kis melleinket vizsgálgattuk, amelyeknek halmai mind látathatóbbakká és keményebbé váltak. Attól tartottunk, valami történni fog sovány, szinte fiús testünkkel, hogy hirtelenül buja fejlődésnek indul, és ettől elformátlanodunk. Sietve kapkodtuk magunkra a fekete iskolaköpenyt, összehúztuk, s az jótékonyan eltakart mindent, még azt a két kis éledező halmot is a mellkasunkon. Fürgén kilopakodtunk a hatalmas épületből, ki a néptelen utcákra, ott aztán az ablaküvegekben nézegettük magunkat. Beléptünk az iskola jéghideg termeibe, leültünk a zongorához, és mintegy álomban még, vagy századszor gyakorolgtattuk ugyanazokat az etüdöket.

A délutáni órákban, amikor a lányok mind visszavonultak a hálótermekbe, Venijával mi is a szobánkba mentünk, és lebecsátottuk a zsalut. A fáradtságtól és a kora tavasszal beköszöntött melegtől kábult álomba merült mindenki. Ekkor lábujjhegyen végigcsontunk a hosszú folyosón, és kiszöktünk a város környéki mezőre. Majd szétvetett a boldogság, mert csínyünk ezúttal is észrevétlen maradt.

Amikor Venija már nem volt, behúzódtam a szobába, ott feküdtem mozdulatlanul a lebecsátott zsaluk mellett, amelyeken gyér fény szűrődött be. Szenderegésemben úgy tetszett, hogy Venija ott van melletttem. Párnájára pillantottam, de az ő feje helyett Dávidnak a szélben játszadozó hajfürtjeit láttam. Ilyenkor fölkeltem. Az ágy tiszta volt, a fehér lepedő feszesre húzva, mintha várna valakire, hogy elrontsa, összegyúrje, megbolygassa. Sivár pusztaság terpeszkedett. Sehol senki a közelemben. A növendékek a szobájukban aludtak. Az arcukon fájdalmas görcs, amely leolvadván róluk, titkon végigcsordogált a termeken, a hosszú folyosón, be a szobámba, és elárasztotta fehér ágyamat. Egész testemben megfeszülve hallgattam.

Újból magunkat láttam. Szorosan fogtam Venija kezét, és tűzben égő szemmel kerestem a vékony sárga cérnákkal körülfont füveket. A gyenge növények szárára felfutó aranka volt ez. Az fojtogatta őket. Napról napra mind halálosabban. Szóltam valamit. A hangomat tüzes szenvedély fűtötte át: — Venija, ez Dávid! — suttogtam.

Venija nevetett. Messze elfutott előlem a mezőn. Elbújt a bokrok között, a sűrű növényzetben. Fürgén, hangtalanul taposta a füvet meztelen lábával. Lábnyom nem maradt utána. Olyan könnyű volt,

mint az árnyék. Mint valami gyöngye légáramlat, fuvallat, amely ott siklik, ereszkedik és emelkedik a zöld pázsit fölött. Majd ismét odaröppent hozzám, keskeny ajkával arcon csókolt, átfogta derekam, és meghatottan mondta: — Ez te vagy! Egy hosszú, vékony szárú mezei margarétát nyújtott oda nekem, a legszebbet. A legnagyobbat, amely fehér koronájával az összes többi növény fölé emelkedett. A szeme pedig sugárzott közben, ugyanúgy csillogott, mint az a sárga hímporos köröcske a szirmok közepén. — Venija, ez te vagy. Az én szívem már megszakadt. Ez te vagy, Venija. Akadozó lélegzettel háritotta el magától, s ezt seppogte: — Én nefelejcs vagyok, icipici kis nefelejcs, amely észrevétlenül meglapul a fűben. Szemérmes, és kék, mint az apró csillagsziporkák, mint az elszórt könnyecseppek.

S mi levetettük magunkat a magas fűben, nefelejcsot keresve. Ó, a nefelejcs azonban csak messze a folyó partján, a magas fák hűvöseben terem. Szembefordulva a hullámokkal. Tudtam ezt, Dávid világosított fel róla. S én sokáig, sokáig hallgattam, miközben Venija marékszám szórta rám a fehér margarétákat. Büszkén, szenvedéllyel tépte, amíg mind le nem szedte, amennyit csak talált a réten. A margaréták pedig ott hervadtak, oszladoztak a testemen, s fájdalmasan, kibírhatatlanul illatoztak.

DÁVID HALÁLA

Az jutott eszembe, hogy is volt, amikor apám meghalt. Mintha mi sem történt volna. Csak a szomszédság arról kezdett sugdolózni, hogy anyám a temetés után megbolondult. Én azonban nem hiszem, hogy beleőrült, hanem a szüntelen bánat és a látomások állapota lépett fel nála. Az apám szölongatásának, hívogatásának állapota; a vele való élet folytatásáé. Mintha meg sem halt volna, csupán sötétebb színezetet öltött minden körülöttünk a gyászruha miatt, amelyet viseltünk. Apám szobájába többé nem jártam be, nem volt miért; a temetés után anyám teljesen átrendezte. Új, fekete függönyt akasztott az ablakra, apámnak a szoba sarkában levő ágját pedig és a nagy íróasztalt, amelyen még ott voltak a szétteregetett iratok, letakarta fekete posztóval. Ez zavart; tudtam, hogy apámat többé nem lelem itt ebben a szobában. Anyám egyedül töltötte benne napjait. Ez szokásává lett. Ott folytatta életét. Reggelente belestem az ajtón. Mozdulatlanul ült a nagy fotelben, s zavaros szemét apámnak a falon függő arcképére szegezte. Megsárgult, megrepedezett nagy fénykép volt ez, olyan, mintha az apám másodszor is meghalt volna rajta. Anyám arca összeaszalódott, megpetyhüdt, félttem tőle, mert nem ilyennek ismertem. Így aztán idővel az anyámat sem igen láttam. Ott ült magányában az apámmal, eggyé vált vele, s nekem olybá tetszett, hogy anyám sincs már az élők sorában.

A kerten túl feltűnt olyik-másik elfeledett ismerős siető alakja, de már senki sem tért be elárvult házunkba.

Egyedül Dávid maradt meg nekem, ő volt az egyetlen élőlény az életemben. A szerelmünkön kívül nem létezett semmi. Minden más jelentéktelennek tetszett. Minden más megfakult és megsemmisült, mint a porrá omló, régi képek. Egész életem ebbe a kis rögöcskébe

sűrűsödött. Ebbe a dudorodó sömörbe, amely ott lélegzett mellettem, ebbe a növénybe, melynek nedvei voltak az egyetlen táplálékom. Mindinkább behúzódtunk a kert mélyébe, hogy távol kerüljünk a felesleges zajoktól és hangoktól, amelyek elhatolhattak hozzánk. Tartózkodtunk az emberekkel való találkozástól.

Akár az érett ízek évszaka, olyan volt a szerelmünk. Mint a nyár, amely megszívta magát meleggel. Egész lényemet Dávid töltötte ki. Úgy éltünk, mint a vattás nedvességben elburjázott és elvadult növényzet. Reggelente kinyújtogattuk áttetsző tagjainkat a friss szélben, ámde sehová nem bírtunk mozdulni. Képtelenek voltunk bármilyen változásra. Csak a szerelem tudott bennünket felemelni. Csak az tudott újjászülni napról napra, hogy ne csüggedjünk. De egyszerre csak félni kezdtünk. Egyszer mindennek vége szakad. Egy reggel, váratlanul, új helyzet áll elő, a gyengeség óráinak vége. Már fészket rakott a bánat. Feltartóztathatatlanul rohantunk feléje. A falak mindinkább összeszűkültek fölöttünk. A kert mind sötétebbre vált. Elhagyatott zugaiban ott hevert elalélt testünk. Szorosan egymáshoz tapadtunk, és zizegve hullottunk alá, mint a fonnyadt virágszirmok.

Most hiszek benne, hogy Dávid valahol máshol van. A halálára gondolok, és kapcsolatba hozom más emberek halálával, akiket ismertem. A halál váratlanul is felléphetett. Miközben a karjaiban tartott, nem érkezvén arra sem, hogy ajkával megérintse az arcomat, vagy hogy végigmondja a szót. Miközben az álom ködéből ébredt, anélkül, hogy tudna róla, és azt híven, hogy az éppen fellépő halál csupán álom. Vagy amíg ott lépegetett mellettem a buja növényzetben törtetve. A hosszú hallgatások pillanataiban. Megsemmisülhetett úgy is, hogy észre sem vette.

Dávid fáradtan, mozdulatlanul hevert mellettem a magas fűben. Lélegzett, de én meg voltam győződve, hogy egyáltalán nincs jelen. Hittem a halálában, amely azon a reggelen annyira valóságos volt bennem, s amely úrrá vált minden érzékemen. Ujjaimmal végigsiklottam arcomon, a számon és a hajamon. Nem volt sehol semmi. Megértettem, hogy én sem vagyok. Hogy én sem vagyok itt, s ami itt van, az csak a holttestem. Hogy csak ez a sustorgás jelzi, hogy itt vagyok és a kert nem pusztaság. Dávid lélegzetével egyéolvadva én töltöttem ki.

De mindez megtörtént. Körülöttem minden biztos lehetett a halálomban. Minden mozdulatom róla árulkodott. A bőröm alatt való kifészlése, kiterelvényesedése volt ez. Az erősödése, elhatalmasodása. A teljes halál volt. Még Dávid halálánál is teljesebb. Jött, mint az áradat, hullámokban érkezett a szerelem után, elárasztva azt, és romba döntve maga előtt mindent. Irdatlan zuhatagok formájában érkezett, maga alá temette gyenge testemet, elszakított Dávidtól, kitépte a húsába nőtt kezemet. Éles késével részenként fejtett le róla. Így választotta le saját, igazi testemet. Aztán felkapott, előkészített a repülésre, új, még sohasem látott távolságok meghódítására. Ott, a pusztaságon kívül. Ott, az üres kerten kívül.

Mozdulatlanságom tökéletes volt. Testem elsüllyedt a növényzet puha félhomályában, s én, lehunyván szemem, rég elporladt arcok után kutattam múltamban. Forró erdők és csillogó ösvények tűntek fel, rajtuk ismeretlen testek mozogtak és haladtak tova, majd szertefoszlottak a messzeségben, mint az elmosódó árnyak. Csak Dávid volt valóságos.

Lakatlan város jelent meg a szemem előtt. Egy sziget és a tenger. Láttam magunkat, ahogy összesimulva magunk mögött hagyjuk a csupa kő utcákat. Megálltunk a parton, és sokáig bámultunk bele a mozdulatlan vízbe. Megindult az áramlás. Levetettük ruhánkat, és a vízbe ereszkedtünk. Hagytuk, hadd sodorjanak bennünket a gyenge hullámok. Elúsztunk a szigetekig. Sokáig feküdtünk a forró naptól áttüzesedett sziklákon. Arcunkat az éles kövekre fektettük, és mindaddig csúsztunk rajtuk, amíg sebektől borítottan egymáshoz nem értünk, akkor úgy maradtunk egymáshoz simulva. Így sikerült a magasba emelkednem, föl, nagyon magasra, magasabbra, mint ameddig a szem ellát, egyenesen az ég puffadt, nyálkás kékségébe. El is tűnhettem, egyszerűen elillanhattam volna, amíg Dávid, forró testemmel egygyéolvadva, a karjaiban tartott. De én mellette maradtam. Kitartottam csendesen, mint amilyen csendesen izzik a meggyulladt fácska a gyenge szélben.

Dávid kibontakozott ölelésemből, felkelt, és sokáig bolyongott a szigeten. A madarak átható hangon károgtak a sziklahasadékokban, vagy hangoskodva repültek a hullámok felett. Szárnyaik ezüstössé váltak, amikor időnként beleszántottak a felvert tajtékba. Dávid fagyott arccal hajolt a tenger fölé, s hallottam, amint mondja: Meghalunk. Meghalunk. Szavai alábuktak a sűrű fekete vízbe, feneket értek, majd onnan szaggatottan, értelmetlenné torzulva visszaverődtek, és tovább visszahangoztak a pusztaságban.

Én pedig, mint aki éppen abban a pillanatban távozik, máris kívül kerültem ezen a szűk térségen, a földhöz tapadt, ziháló mellünk fölé, föl, az elviselhetetlen forróságba. Egymagamban távolodtam Dávid vonásainak mintegy áttetsző, könnyed ködfátyolába burkolózva, amely szemgolyómra borult. A magasban voltam, mindenem felülemelkedve, és kiterülő tűzfolyamként még csak azt tehettem, hogy szikraesőt szórva elrobbanjak, szétterüljek a levegőben. Hogy perzselő tűzfolyamként előmöljek tehetetlen testünkön, és eláradva így a kopár sziklákön, elnézzem, mint borulunk egymásra. Megmerevedtetten és tehetetlenül.

DÁVID NÉLKÜL

A tengerpartról való visszatérésünk fájdalmas volt. Dávid és én hosszú sétákat tettünk a kopár erdők mélyében. Szótlanul. Elviselhetetlennek éreztük a szárazföldi madarakat, amelyek átható rikoltásaikkal felsebeztek érzékeny bőrünket. Miriádnyi zöld kristállyá tört össze bennünk minden. Úgy megapadtunk, mint a zsenge növények nedvesség híján. Sokáig bolyongtunk valami hűvös oázist keresve, amely enyhet adhatna égő arcunknak. Immár nem volt erőnk hozzá, hogy a felszínen tartsuk magunkat. Anélkül, hogy sejtettük volna, feltartóztathatatlanul süllyedtünk. Nem ismertünk egymásra.

A nyárnak váratlanul vége szakadt. Ggondosan vigyáznunk kellett arra, nehogy némán összeérjen a kezünk, el kellett hessegetni magunktól a vágyat, hogy egyesüljünk, és így egymáshoz simulva, dacoljunk az elsivárult szárazföldről fújó hirtelen szélrohammal. Szakadoztak a bennünket összetartó kötelékek. A szél könnyedén sodorta gyenge tes-

tünket, amely már napok óta támasz nélkül élt. Zsibbadtak voltunk, a fáradságtól elnehezült tagjaink szétvetve. Mint a távoli pusztaságokon a füvek kardéleln vagy a csalitos völgyekben, úgy áramlott sziszegve a levegő.

A hiábavaló séták után arccal a földre borulva sírtunk. Fellebbengettük a fátylat mindenről, megismertük azokat a kis, sötét mélyedéseket is, amelyekből reggelente nagy, gyapjas virágként, nedves köd emelkedett, majd vízcseppek formájában hirtelen lecsapódva végigharmatozott rajtunk.

Lehanyaglott kézzel, üres marokkal, nyugodtan ültünk egymás mellett, anélkül, hogy egymásra néztünk volna. Tudtuk, nagy a mi fájdalomunk, s azt is, hogy ilyen kiégettek és mozdulatlanok maradunk egészen az éjszaka beálltáig, amikor körözni kezdenek körülöttünk a vadállatok, zajtalan, puha lépteikkel megközelítenek bennünket, a szemtávolságba érnek, majd befészkelik magukat szívünkbe, és ott ordítani kezdenek.

Mindez ámitás volt. Dávid sarkon fordult, és elment. Utána néztem távolodó alakjának. Belőlem is eltávozott minden. Keserű nedv csordogált alá a fatörzsek hosszú során. Odatapasztottam arcom, a bőröm odaragadt. Egy erős szélroham forró áramlatokat kezdett sodorni.

Kint voltam a kertben. Sokáig bolyongtam a sétányokon, aztán be mentem a szobámba. A folyosó üresen kongott. Visszhangja a fülembé ivódott. A helyiségnek éppen a közepén voltam. A tárgyak ott lebegtek körülöttem, könnyedén összeütköztek, és eltördöstek. Minden füves volt, a falakat és a mennyezetet pedig gyapjas moha borította. Az éjszaka még áthatolhatatlanabbá vált. A kezemet, a hajamat, egész testemet, belepte a harmat.

A tűnt idő tiszta, sárga levelekként beborította testemet. A szerelem bennem lakozik-e még? Apró dobbanásai azok, amelyek felemelnek. Jelenlétének fanyarkás érzése összenőtt, eggyé vált testem szövetével. A felszínre tört, és letepert. S én Dávidot szólongatom. Hangosan hívogatom. Ámde ez csak suttogás.

Hajnalba áradva tör fel a víz, s — egyiket a másik után — szertedobálja valóm részeit, majd hirtelen átzúdulván rajtam, otthagy a szürke térben, ahol nedves füvek rothadnak. Mint valami elhagyatott, néptelen téren, én is összeszedem magam, és kilépek az álomból, üres mellkassal, a levegő sisteregve szeldesi el a gyengéd buborékokat, amelyek tudóm rejtett zugaiból feltörnek. Olvad és szakadozik a köd, forró, tapadós cseppekkel borít el, amelyek mind sűrűbb patakokban csurognak alá elnehezült tagjaimon.

Mind gyakrabban jelentkezett a mozdulatlanság. Csak a sötétség sűrű rétegei és a fény halvány, áttetsző hullámai váltakoztak és köröztek a helyiségben. Nyugodtan fogadtam őket, pedig lidércként rátelepedtek elalélt testemre. Éjszakánként sűrűbbek és hidegebbek voltak. Gyakran eltakartak mindent, noha a dolgok szétestek körülöttem, és nem volt sehol semmi.

Az időjárás megváltozott. A hosszú, esős napokat forró nyári délutánok váltották fel, az ablakon beözönlött a napsugár, meleg visszfényével kitöltötte az egész szobát, még azt a sötét sarkot is, ahol megbújtam, és valósággal kiszipolyozott fényözönével. Ahogy kábultan és vakon ott feküdtem az ágyon, áhítózza vártam azt az órát, amikor

valami meg fog változni, azt a pillanatot, amikor a sötétség úrrá lesz lényemen. Pirkadatkor, amikor beszüremlenek az első gyöngé fény-sugarak, szememet az ablak felé fordítom. Elképzelem magamban, hogy egy ilyen hajnali órán messze leszek innen. Talán nem is létezem majd. Belép-e akkor majd Dávid a nedves helyiségbe, és felébreszt-e? Kivisz-e?

Dávid azonban halott. Lehet, hogy még mindig itt fekszik nálam. Éjszaka van, azért nem látom. Ha nappal lenne, a fény hullámváltozásából talán megérezném, hogy itt van-e. Napközben érzékenyebb vagyok. A szem érzékeli a fény változásait. Akkor talán megmozdulnék. Oda-küsznék hozzá, megcsókolnám. Egész súlyával rám nehezedne. Jéghidegen és megmerevedetten. Az éjszaka áthatolhatatlanul sűrű. Amikor Dávid nincs mellettem, félek. A szerelem éledezik bennem. Áthatja véretem. Égek. Ha ő nincs már a szobában, minden kialszik. Lehet, hogy elvitték. Észrevétlenül. Amíg aludtam. Amíg teljesen távol voltam innen. Rágondolni is elég, máris elfog a vágyakozás. Úgy megrohant, erősebben a fájdalomnál.

Leszorítom a szemgolyómat. Fényes szikrák jelennek meg. A nedveségből ő bontakozik ki, s az ő tenyerének lágy öblei simogatnak végig az ujjaimon, a lábom szárán, a talpamon. Végigsiklanak a kiszikkadt bőrön, a megapadt húson. Végigcirógatja a vállamat, beletúr a hajamba, majd a lehanyatlott fej puhán megül az ölemben, és sokáig sülyed ott, mint valami nedves, homokos, gyenge áramlatoktól alámosott parton. A vér megáll, nem áramlik. A véredények telnek. S én tudom, hogy Dávid az enyém. Így hozzámsimulva. Mozdulatlanul, közös dermedtségünkben.

Új korszak kezdődött. A betegség korszaka. Vajon történt-e valami a szobámon kívül? Milyen idők járnak? Engem felsebzettek az évek. S sárga szín végérvényesen megtelepedett, az arcmon és a szememben pedig ott az áporodottság visszfénye. A szívemben gyenge melegség kering. A késő délutánokon úgy kuporgok az alacsony fekhelyen, mint valami átforrósodott parton. A homokos öblökön ezüstös visszfény ömlik el, és végighömpölyög a távoli olajfaerdőkön. Szélcsend van. A fák kiszáradnak, eltörnek, meghasadnak. Mélységes az én nyugalمام. Semmi sem mozdíthat ki bénultságomból. A falakon nagy, fekete rovarok várnak rám. Ide-oda küsznek, keringenek. Lassan lehunyom a szemem, olyankor világosabbá, az erős ragyogásban apró, sziporkázó parazsakká válnak. Elég volna, ha csak kinyújtánám a kezem. Ők leereszkednének, és hűségeken mászkálni kezdenének rajtam. Mind mélyebbre húzódok a helyiség tátongó, sötét gyomrában.

Mintegy az álom ködén át, újból megjelennek szemem előtt a tengeren töltött régi napok. Odanöttem a fenékhez, a sós folyadék sűrű rétegei vesznek körül. A félhomályban, a könnyű, áttetsző vízfüggönyön túl, fehér homoklepellet az arcán, ott vár rám Dávid. Lassan sülyedve odaereszkedik mellém. Erős hullámok sodornak bennünket. Átengedjük magunkat ennek a sodrásnak, s kézen fogva suhanunk a kék tengeri növényerdőben. A parton ottmaradt a vastag könyv, amelyet éppen olvastunk. Hullámok nyaldossák körül fehér habvirágot túrva.

Olvadozik minden. Minden elzsibbad körülöttünk. Ülünk a nagy árnyas parkokban, és összeölelkezve, kiszáradt bőrünkkel egymáshoz

simulva, fennhangon olvasunk. Dávid harsányan nevet, miközben az én beteg, kifordult szemem ott huny ki a sűrű víz felszínén.

Rohamosan esteledik. Igyekszem elkerülni a mind tolakodóbb, nedves csápok érintését. Gyengéd, zöld állatokként minden mozog. Úgy maradok mozdulatlanul, a mind sűrűsödőbb és sötétebb hegynyergekre függesztve szememet.

Hosszú napokig gubbaszkodom, kerülve minden mozdulatot. Mélyen beveszem magam a sötét repedésekbe, ahol tökéletes nyugalom uralkodik, amely elkábít és mély álomban tart.

A DÁVIDRÓL SZÓLÓ VALLOMÁSOK VÉGE

Az, hogy nem vagyok itt, hazugság volt. Én itt voltam, azonban mindennap tekintetbe vettem mindent. Eleinte órák hosszat gondolkodtam, és előreláttam a változásokat. Számoltam meglepetésekkel is. Bela egy éjszaka megmérgezte magát a hotelszobában, ezt az ablakom alatt megálló emberek beszélgetéséből tudtam meg. Valószínűleg sokan szerencsétlenül jártak, voltak, akik elköltöztek a városból, akárcsak én, még ha itt maradtam is, a szobámban. Váratlanul határoztam el magam, s egy nap csak közöltem az apámmal. Nyugodtan végighallgatott. Az éjszaka folyamán kihordtuk a felesleges holmit a szobámból, a falakat pedig újrafestettük. Az alacsony ágyat, ahol feküdtem, tiszta lepedővel takartuk le. Ennyi volt az egész, elegendő ahhoz, hogy tovább élhessem az életemet.

Lassan-lassan felejteni kezdtem. Sok mindentől meg akartam szabadulni. Az érzéseimtől is. A bánattól és a vágyakozástól. A Dávid után való vágyakozásomtól.

Észrevétlenül teltek-múltak az évek. Nagyon lassan, gondos óvatossággal lehántottam magamról azokat a vékony rétegeket, áttetsző héjazatot, amelyek összenőttek velem, és újakkal cseréltem fel. Mind vékonyabb lettem, a kezem megnyúlt, és rebbenő lett; változott a kül-sóm. Lassan eldobtam magamtól mindent.

Ismerőseim azt hitték, hogy váratlanul elmentem valahová messzire, más városba költöztem, ismeretlen és egészen új emberek közé. Hogy ily módon megszabadultam tőlük, és hirtelen el is felejtettem őket. Egy pillanatig sem jutott eszükbe, hogy ármítás az egész.

Apám boldogan mosolygott. Most állandóan mellette voltam. Beleegyezett elhatározásomba, és minden megerőltetés nélkül füllentett az ismerősöknek: — Messze van! Nagyon messze — mondogatta nekik szelíd mosollyal. Elfogadván új életmódot, védelmébe vett. Napról napra mind nagyobb öröm töltötte el, hogy otthon vagyok, hogy minden úgy van, mint régen, s csak a mi szívünkben nem változott semmi.

Egy este valami felserkent bennem. Úgy tetszett, testem szövete eléggé megacélosodott, eléggé feszsé vált, mert nem reszketett már. Valami belső lüktetés volt az, amely kimozdított tespedtségemből. Dávid jutott eszembe. Meg voltam győződve, hogy rajtam kívül mi sem változott. S én első ízben elhagytam szobámat.

A sivár szoba börtönlakójaként elfelejtettem a legegyszerűbb dolgokat is. Túlságosan kimerült voltam. Járásom meglágyodott. Hozzászokván a szoba négy falához, zavart a tágasság. A kocsit közepén haladtam, s a gyors járművek nagy robajjal kerültek ki. Útban volt a

pázsit is, mindenfelé sugarakban ömlött a víz. Az emberek éjszaka végezték a város karbantartását, valószínűleg nappal is, separték, tisztogatták megállás nélkül. Hideg vízzel öntözték a fűvet, nyírták a sövényeket, szegéllyel látták el az utcákat, és rejtették, takargatták a málló vakolatú homlokzatokat. Valahogy szokatlan volt ez a gondoskodás, azelőtt sohasem figyeltem fel rá.

Egész éjszaka sétáltam a néptelen városban. Egy-egy ritka járókelő, ha utamba akadt, az arcomba bámult. Parkokon mentem keresztül, széles sétányokon jártam. S akkor egyszer csak megpillantottam Dávidot. Lassan hozzáléptem, és tenyeremet sápadt arcára fektettem. Elhúzódva tőlem, csak némán nézett rám.

Dávid nem ismert meg. Talán nem is ő volt az. Lehet, hogy összevetesztem valakivel, aki hasonlított hozzá. Megfordultam: nem volt sehol. Többé sehol sem volt. A vizes fűvön vékony, sápatag árnyak táncoltak csupán, és a szemem előtt elködösödött a világ.

Hajnalba vetődtem haza. Ijedt apámat a kertben találtam. Az éjszaka lehullott, száraz papírként zörgő leveleket gyűjtötte garmadába. A kert sarkából gyenge, kékes füst emelkedett. Összel mindig elszórazott ezekkel az apró kis tüzekkel. Elégette a leveleket, nem engedte meg, hogy rohadjanak. Attól félt, nehogy a kertből a szobámba hatoljon ez a rothadás.

Amikor megpillantott, nem tudta eltitkolni felindulását. Azt mondtam neki, hogy minden maradt a régiben. Sikertült. Mindenki elfelejtett. Többé semmi sem fog változni. Az éjszaka gyönyörű. Az utcák tiszták. Sok a víz. Vizes vagyok.

Kezével végigsimítva vizes hajamon és ruhámon, az apám elmosolyodott.

Vetközni kezdtem. Levettem fehérneműmet, melynek illata Dávid fehér, elvékonyodott bőrére emlékeztetett. Egyik darabot a másik után odadoztam a levélhalomra. A láng hirtelen belekapott az egészbe, és ebben a pillanatban valami enyhe illat csapta meg az orromat, amely nyugtalanná tett. A sűrű füst odatapadt az ujjaimhoz, az arcomhoz, a számhoz, a testembe vette magát gyorsan terjedve, megtelt vele a szemem, és én ott állván meztelenül a nedves kertben, reszketni kezdtem.

Bemenekültem a szobámba, s elzártam magam mögött a legkisebb nyílást is. Alacsony fekhelyemre ereszkedtem, és úgy maradtam mozdulatlanul. Hallottam, ahogy tesz-vesz az apám.

Sokáig figyeltem, hogy a rothadt levél szaga áthatol-e az ablakon.

Borbély János fordítása

HATVAN MAGYARTANÁR

Jegyzetek egy szociográfiai felmérés ürügyén

T Ő K E I S T V Á N

Egy évvel ezelőtt hatvan magyartanárhoz küldött kérdőívet Gerold László, a *Magyar Szó* munkatársa azzal, hogy „*valljanak önmagukról, érdeklődési körükről, ízlésükről, munkájukról, munkakörülményeikről, a vajdasági kultúráról, ehhez való viszonyulásukról, valamint környezetükről, az értelmiség, a községi vezetők viszonyáról a művelődéshez, a magyar szakosokhoz.*”

A hozzá beérkezett válaszok, a helyenként vallomássá terebélyesedett feleletek alapján Gerold László, szemlét tartva a vajdasági magyar szakos nevelőréteg művelődési állapota felett, *Hatvan magyartanár* címen mindezt fel is dolgozta egy szociográfiai pályázat keretében (megjelent a *Híd* 1969. áprilisi számában).

Ez az értelmiségi terepszemle tagadhatatlanul érdekes írás. Joggal tarthatna számot a nevelők sokaságának érdeklődésére, tanulságain pedig — úgy érzem — nem csupán a pedagóguscéhen belülieknek kellene alapos önvizsgálatot tartaniuk.

Bármennyire állásfoglalásra is késztet ez a felmérés, meglepő, hogy mégsem keltett különösebb sajtóvisszhangot sem a kívülállók, sem pedig a közletről is érdekelt magyar szakos nevelők körében. Pedig, mint a szerző utolsó mondatában állítja: „*dolgozatomat éppen azoknak szántam, akikről írtam.*”

Közöny? Egykedvűség? A beszűkülésre hajlamos pedagógusi magatartás természetes reakciója volna ez a hallgatás? Tűnődve a kérdéseken, újra átlapozom ezt a rólunk készült szociográfiai pillanatfelvételt. Bizony, a portré, amely a szórványelet nyomán rajzolódik ki a névtelen magyar szakos nevelőről — önmagunkról —, fölöttébb előnytelen. A pálya viszontagságaiba belecsömörlött pedagógusok vallomásai között szinte alig akad egy-két optimistább kicsengésű válasz: „*József Attilával vallom, hogy mindenütt helyt kell állni, ez a generációm erénye is, ezt szeretném továbbadni, megtanítani.*”

„*Hivatásom a tanítás. Hívtak már jobb anyagi feltételeket kínálva: maradtam. Hiányozna az osztály, a tanterem légköre, amely élet-elemem.*”

A kérdőívre válaszolók java része megtört becsvágyú nevelőnek tűnik. Ha többségükben ki is virágzott pályakezdésük elején a tartalmasabb életeszemény vágya, fokozatosan le is hervadt az bennük a megalázó krajcáros gondok, a kezdők sarkába szegődő makacs pedagógusnyomor következtében. Nagy álmokból élni, s közben jóval az értelmiségifize-

tés-szint alatt tengődve tanítani — olyan világban pedig, mely összkomfortos lakásban és újabban autómárkában méri az embereket — nem lehet. De a kérdőívek tanúsága szerint más teher is nyomja a kultúra eme szegény napszámosait. Végtelenül lehangoló például, ahogyan e szóra bírt nevelők írnak a tanári pálya alsóbbrendűségéről, arról a mostoha megbecsülésről, lekicsinylésről, amelyben részük van hivatásuk teljesítése közben.

„...most két évben magas községi kitüntetést kaptam az iskolai munkámért. Gondoltam egyet, beállítottam az illetékesekhez, zsemben a két kitüntetéssel, lakást kértem, azt mondtam — különben elmegyek innen. A válasz: Menjek.”

„Semmiféle irányító szerepem nincs... De látom, lebecsülnek bennünket is, meg az iskolát is. Sok itt a gazdag paraszt, új fürdőszobás házuk van, mi meg csak a régi iskolalakásban élünk.”

„Nem tehetek semmit, nincs, aki meghallgatna.”

„Egykor azt hittem tényező vagyok mint a Magyar Kultúrkör elnöke. Számos kultúrelőadást rendeztem, s annak is aktív előadója voltam. Ma már rajtam kívül álló okok miatt csak 'egy tanár' vagyok.”

Így, s még ilyebben vallanak azok, akik hivatásuk küszöbén, sugaras éveik legszebb idejében fáklyaként akartak lobogni és világítani — másoknak. De hagyjuk a pátoszt! Fáklyafény? ... Lobogás? ... Bárhol nyitjuk is ki ezt a közel negyvenoldalas dokumentumot, szinte mindenütt szembe találjuk magunkat — nem is annyira az elszürküléssel: a kalódással inkább, a megtört becsvágyú pedagógusok lassú elmagánosodásával.

Minden írásmű — következésképp Gerold László szociográfiai felmérése is — kétféleképpen töltheti be a szerepét: vagy úgy, hogy azonos nézeteket ébreszt, vagy éppen azáltal, hogy ellenvéleményt vált ki mondanivalójával. Akár egyik, akár másik jut is érvényre, mind a kettő érdem, mert annak a bizonyítéka, hogy a fölvetett gondolatok nem maradtak az olvasóban kellő visszhang nélkül.

Ez a helyzetfelmérés is állásfoglalásra készíti olvasóját pro és kontra egyaránt.

Súlyt és tekintélyt ad például Gerold tanulmányának az a tény, hogy ilyen rangos folyóiratban látott napvilágot, mint a *Híd*, és dicséretes, hogy benne a szerző a magyar irodalompedagógusok munkájára, kultúrközvetítő szerepére, művelődési viszonyaira kísérli meg ráirányítani a közfigyelmet. Helyesen, elvégre ez is közügy! Meggyőződésem, hogy mint jónevű publicistát és kommentátort a kultúráért érzett felelőssége készítette arra, hogy annyi lehetőség közül éppen ehhez a témához nyúljon. Csak sajnálni lehet, hogy a megkérdezett nevelők alig több mint egyharmada — 24 tanár — volt hajlandó válaszolni a megküldött kérdésekre, valamint azt is, hogy olyan kevesen olvasták el ezt a róluk készített tanulmányt.

Anélkül, hogy elvitatnám Gerold László munkájának úttörő érdemét és fontosságát, rá kell mutatni kérdőíves felméréseinek hiányosságaira is. Előrebocsátom: nem a magamszörűek igazolása a célom, de úgy érzem, kötelességem megmutatni — most már a pedagógusok oldaláról is — az érem másik felét. Nem elfogultságból, nem azért, hogy átköltsem Gerold László helyzetképét, hanem a tisztánlátás, az objektív tények érdekében.

A kívülálló olvasó számára ugyanis Gerold László dolgozatának az a tanulsága, hogy magyar szakos tanáraink nagyrészt „érdektelenek, passzívok, visszahúzódnak, hiányzik belőlük az alkotó szellem, önképességük nem kielégítő”, röviden: irodalmi ismereteik hiányosak, érdeklődési körük beszűkült.

Igy van-e vajon?

Ezt a kérdést egyszerű nemmel vagy igennel megválaszolni aligha lehet.

Igaz, hogy akad sorainkban tohonya szellemű, megrekedt és kiegészített hitű pedagógus is, aki mellett elsétált a kor, aki leragadt a magánélet és a sablonmunka szűkös világába. Am ha elfogadnánk e felmérés végén kínálkozó végkövetkeztetést, akkor igazságtalanul marasztalnánk el a szakma, vagy ha úgy tetszik: a hivatás odaadó névtelenjeinek többségét. Gyakorlatból állítom, hogy a magyar szakos tanárok érdeklődése mindig élénk, valahányszor a tanítás gyakorlatát érintő fejtegetésekről, a tanórak módszeres felépítéséről vagy a tanulók aktivizálásáról van szó. A téli szemináriumok látogatottsága, a *Jó Pajtás* tavaszi vetélkedőin való tömeges részvétel mind azt bizonyítja, hogy a magyar szakos tanároknak megvan az érdeklődés szűkebb értelemben vett szakmájuk iránt. Úgy vélem: huszegynéhány ember nagyon is szubjektív adata még nem lehet mérvadó, s abból, amit ez a felmérés mutat, hiba volna általánosítani.

Ennek a tagadhatatlanul érdekes úttörő munkának az a fogyatékos-sága, hogy egyrészt a felmérés igen szűk keretek között mozog, amit egyébként a szerző is elismer, amikor ezt írja: „... ez a kép a kicsiny bizonyító apparátus miatt nem készülhetett a teljesség vagy legalább a tipikusság igényével”. Másrészt, vizsgálódásának módszere, ha nem is felületes ugyan, de mégsem mindig lényegretörő. Kérdései ugyanis elaprózódnak, nem tapogatóznak mindenkor helyes irányban, miáltal lényeges dolgok és összefüggések maradnak feltáratlanok. Így pl. ha már felmérését végzett a szerző, akkor a pedagógusok helyzetével és életkörülményeivel is foglalkoznia kellett volna, amire egyébként az egyik megkérdezett ankétalany helyesen rá is mutatott: „... *nem mellőzhetjük az objektív körülményeket sem, a sok előfeltételt, amelyek jelentős mértékben befolyásolják ténykedésüket* (ti. a tanároké, T. I.) *vagy éppen passzivitásukat*”. Ha már tanulmány, úgy legyen teljes mértékben az, s a tények mellett tárja fel az okokat is, sőt továbbmutató-nak is kellene lennie! Esetünkben pl. nem csupán a tanárok kultúrközvetítő szerepe a fontos, hanem egy ilyen felmérésnek választ kellett volna adnia arra is, hogy kik és milyen képzettséggel, milyen körülmények között hintik itt a Vajdaságban a kultúra magvait (mert az összkép valóban igen tarka: az egyéves előadói tanfolyamot végzetektől kezdve a főiskolásokon át az egyetemét befejezett tanárokig). Ezeknek a tényeknek a feltárása tette volna egészé ezt a munkát, s az adatok alapján való alapos elemzés avatta volna súlyos tanulmánnyá ezt a felmérést. Így csupán torzó maradt, melynek itt-ott elhíntetett megállapításai csak részgazságok: igazak, de nem mindig *úgy* igazak, aminőknek Gerold László dolgozata mutatja őket. Csak egy példát:

a szerző hatvan magyartanárnak küldött körlevelet és kérdőívet, de mint írja, csak huszonnégy volt „hajlandó a szociográfus lencséje elé állni”. Ezt a tényt ő így kommentálja: „*Hogy a címben mégis mindannyiukra hivatkozom, annak egyetlen magyarázata: a hallgatás, az érdektelenség is egyféle magatartás, amelyet nem hagyhattam figyelmen kívül.*” (A kiemelés tőlem, T. I.)

Hadd világítsak rá: ennek a hallgatásnak, érdektelenségnek az okát én nem a pedagógusokban, hanem magában a kérdőívben, valamint a kérdőív megküldésének igen szerencsétlenül megválasztott időpontjában látom. Az anketlapon nem kevesebb mint ötven (!) kérdés szerepel, közöttük ilyenek is:

— *Mennyiben segíti valóra váltani elképzeléseit a tanterv?*

— *Véleménye a tankönyvekről*

— *Módosítana-e a tanterven, mit s miért?*

— *Mi a véleménye Burány Nándor, Herceg János, Bori Imre, Major Nándor, Tolnai Ottó, Varga Zoltán, Csépe Imre vagy Végel László legutóbbi könyvéről? (!!?)*

— *Rövid jellemzése a vajdasági irodalom jelenlegi állapotának (!?!)* stb., stb.

Nyilvánvaló, hogy a fenti kérdésekre nem adhat egymondatos választ az ember, ha lelkiismeretesen kíván eleget tenni annak, amire felkérték. Ha mindehhez hozzávesszük még azt is, amit levelének utóiratában írt a szerző, hogy ti. „*a terjedelmesebb választ igénylő kérdésekre ne a kérdőívben, hanem külön papíron válaszoljanak*”, akkor lesz igazán nyilvánvaló, mit is követelt ez a felmérés a magyartanároktól — szeptember elején!!! Vagyis akkor, amikor a tanévkezdés kapcsán a következőket kell a pedagógusnak megcsinálnia: el kell készítenie az évi tanmenetét globális és részletes formában, osztályonként, óráról órára beosztva, össze kell állítania az osztályfőnöki órák témaanyagát, a szülői értekezletek munkaprogramját, az irodalmi szakcsoport évi tervét, rendezni és megnyitni a diákkönyvtárat, közreműködni az iskola akcióprogramjának kidolgozásában, fel kell mérnie és értékelnie kell osztályonként a tanulók nyelvtani, fogalmazási és helyesírási felkészültségét, nem beszélve a tanulók ideiglenes naplójának, névjegyzékének és egyéb személyi adatainak több ízbeni elkészítéséről, beírásáról, másolatáról, valamint a tanévkezdés egyéb vele járó „gyönyörűségeiről”. Mind eme munkának jó részét délutáni „szabad idejében”, iskolán kívül kell elvégeznie, a másnapi órákra való készülés *mellett*. Kinek van (lehet-e?) még hangulata ezek után egy ötven kérdést tartalmazó kérdőívre — kísérőlevélben! — kimerítően válaszolni? Csoda, hogy ennyien is kötélnek álltak! Öszintén mondom: ha nem becsülném és értékelném a szerző sajtóban kifejtett munkáját, s nem fűzne hozzá személyes ismeretség, magam sem választom volna — pedig nem vagyok sem hallgató, sem érdektelen pedagógus. S még valamit — ha már így benne vagyok! —: tanügyi politikánk ügyvitelének irányítói s egyéb szerveink már régen lejáratták a pedagógusok előtt a kérdőívek ázsíóját. Ugyanis számtalanszor kényszerülünk hol ilyen, hol olyan úrlapok kitöltésére, melyeknek célját és értelmét magunk nem látjuk, és amelyeknek eredményeit soha nem is közlik velünk. Felrögható-e hát ilyen előzmények után annak a majdnem negyven tanerőnek a hallgatása és tartózkodó magatartása, akikről Gerold

László szól tanulmánya elején. Aligha. Hiszem: ha Gerold László ezt a felmérést egy kevésbé feszített tempójú időpontban, mondjuk, egy magyar szakos szemináriumi találkozó oldottabb légkörében végzi (s mérsékeltebb számú kérdéssorral!), egészen más eredményre és meggyőződésre jutott volna, s nem arra, amit bevezetőjében érdektelenségnek, hallgatásnak minősített.

AMI A TANULMÁNYBÓL KIMARADT

Félreértene az olvasó, ha azt tételezné fel rólam, hogy én most itt Gerold Lászlóval akarok perbe szállni, és teljes mellel kiállani még az olyan pedagógusért is, aki szellemi pocakot eresztve végzi az anyanyelvtanítás „robotos” munkáját. Nem ez a célom! Nem annyira Gerold L. tanulmányával kívánok vitatkozni — amelynek nem egy megállapításával magam is egyetértek —, hanem elmondani szeretném mindazt, ami e szociográfiai felmérés olvasása közben vagy azután merült föl bennem — magyar szakos nevelőben. Ha mégis hivatkozom vagy utalok a tanulmányra, azért teszem, hogy lássuk az okozati összefüggést a dolgozatban említett tények és azok előzményei között.

Hivatás és tanárképzés

Ahhoz, hogy valaki jó magyar szakos tanár legyen, nem elegendő csupán a szépirodalom kedvelése és néhány nevelési elvnek az ismerete. Ezek még nem vérteneznek fel egy pedagógust sem a pályával együtt járó buktatókkal és megpróbáltatásokkal szemben. Nem ezek, hanem elsősorban a hivatásszeretet segítheti át a nevelőt az áldozatvállalások nehézségein, s teheti őt a szakma szerelmesévé, hivatásában teljes kielégülést találó pedagógussá. Erre a hivatásérzetre szüksége van minden tanerőnek, de kiváltképpen a magyar szakosnak, hiszen elsősorban reá vár a feladat, hogy tantestületének és környezetének szellemi motorjává váljék. Ezért meglepő hát, hogy Gerold László kérdőívén ennek ellenére egyetlen egy kérdés sem vonatkozott arra, hogy a megkérdezett tanárok közül ki kötött ki *hivatástudatból* a magyar szakon, és ki volt az, aki csak beiratkozott, vagy aki éppen különféle egyetemeken átbotorkálva jutott el a tanszékiig, s kaparta ott ki magának a magyartanári diplomát. Ne értsen félre senki: nem mintha e két utóbbiból nem válhatna jó magyar szakos nevelő! Éppen a megkérdezett hatvan tanár egyike — aki saját bevallása szerint fizikus szeretett volna lenni — írja a következőket: „*A tanteremben aztán elfelejttem minden bajomat. Majd tíz éve dolgozom, de ma is két-három órát veszek igénybe egy-egy felkészülésem. Megéri. Diákjaim nemrég kilenc iskola vetélkedésén a legjobbak voltak...*”

Tehát „botcsinálta” pedagógusból is lehet jó tanár, ha fölébred benne a hivatásérzet. A kérdés csak az, hogy fölébred-e... *fölébresztette-e* azt benne annak idején a főiskola vagy most az egyetem? Bizony megtörténik, hogy a már révbe ért, azaz diplomát szerzett pedagógusjelölt hamar bevonja a vitorlát, s fiatalon „favágásba”, sablonmunkába kezd, megrekedve az önművelés legalsó lépcsőfokánál. Ez pedig előbb-utóbb

robottá silányítja számára az anyanyelvi oktatás munkáját. Így ég — de legkevésbé sem világítva! — ki a tanár időnap előtt, viszonylag fiatalon, és veszíti el fokról fokra hitét, munkakedvét — s ettől már csak egy lépés a hivatali és a maga emberi tekintélyének is az elvesztése.

Méltatva Gerold László tanulmányát a *Magyar Szó* július 27-i számában, Bori Imre a következőképpen medítál a magyar szakos tanárok elszürküléséről: „*Felkészültségüket vagy pedig a körülményeket kell-e hibáztatnunk, hogy magukra hagyatottságukban oly gyorsan feledik azokat az eszményeket, melyeket útravalóként magukkal vihettek?*” Hadd válaszoljak erre az igényes fogalmazású, de kissé patetikus csengésű kérdésre egy másik — objektivebb — kérdéssel:

— Vajon honnan vihették volna magukkal útravalóul azokat az eszményeket? A főiskoláról talán? De hiszen évek hosszú során át sziszifuszi munka volt az a törekvés, hogy két év alatt (!) az előadói oklevél méltó birtokosává tegyék a hallgatókat, közöttük olyanokat is, akik szándékukon kívül sodródtak erre a főiskolai típusra. Lássuk be: a főiskola csak oktatókat kreált, mert csak oktatott, de nem nevelt! A leszűkített tanulmányi idő miatt a hallgatók a legminimálisabb pedagógiai elméleti és módszertani ismeretekre kaphattak diplomát — a hivatástudat beoltásáról nem is beszélve! Személyiségnevelés, pedagógussá formálás, azaz a nevelői mentalitás tudatos kiművelése — félek — még ma sem folyik az egyetemen, pedig itt már igazán nem lehet a tanárnak megelégednie azzal, hogy magas színvonalon „előadja” az anyagot; neki minden tanítványát nevelnie, irodalompedagógussá kell formálnia. Mert a régi magyar irodalmat, a nyelvtörténetet s a többi stúdiumot könnyen megtanulhatja a hallgató; a vázlatírás, az ismeretközlés vagy a „számonkérés” módszereit is belé lehet sulykolni, de mindez még nem teszi őt nevelővé. Ez a pedagógusmunkának a könnyebb, megtanulhatóbb része. A hivatástudatot is belé kell oltani, a gyermek iránti érdeklődést, s az önképzés igényét is, amit majd a mindennapok munkája követel meg tőle. Érezze az egyetemről kikerülő fiatal tanár azt, hogy képzése nem befejezett, hanem annak tovább fejlesztésén magának is dolgoznia kell! — szüntelenül.

Meggyőződésem, hogy Gerold László sokkal érdemlegesebb választakat kaphatott volna, ha az anketlapon feltüntetett kérdések egyike-másika helyett inkább az iránt érdeklődik a megkérdezett tanároktól:

- Mikor és milyen ösztönzésre léptek pedagógiai pályára?
- Fokozta-e bennük a főiskola, az egyetem a nevelői hivatástudatot?
- Idővel mi morzsolódott le a huszonegy-két éves ábrándokból és miért?

És végül még egy megjegyzés ezzel kapcsolatban — csak úgy közbevetőleg:

Szerepel az anketlap kérdései között egy ilyen is: „*Elmenne-e máshova dolgozni?*”, amelyre igen érdekes válaszokat adhattak a megkérdezett pedagógusok, akár igenlő, akár nemleges volt is a feleletük. Főleg a válaszok motiválása lett volna tanulságos és érdekes a tanulmányt olvasó pedagógusok számára. Sajnos, amíg a többi kérdésre adott feleletekkel részletesen foglalkozik a szerző, addig a fentire adott válaszokat csak néhány sorban, átmeséléssel sommázza, holott fontosságát tekintve ez is megérdemelne annyit, mint a Magyaritanár és a

Vajdaság című fejezet. Már csak azért is, hogy megtudhatnánk belőle: a megkérdezettek közül hány magyar szakos tanár került életútján olyan fordulóhoz, ahol választania kellett a katedra és az anyagilag is előnyösebb, mutatósabb társadalmi munkakör között; továbbá, milyen konfliktusok készítetik egyik-másik nevelőt a gyökerek feltépésére: anyagi gondok-e, a hivatásból való kiábrándulás, vagy érvényesülési vágy? S azt is érdekes lett volna megtudni, hogy a pályához hűeket mi tartja vissza: a hivatással való azonosulás-e, vagy pedig csak a sorukba való beletörődés.

A kiválogatásról

Ha már annyit időztünk a főiskola és az egyetem felelősségénél, a kezdő pedagógusok útra indításánál, valamint a hivatástudatnál, szólni kell néhány szót a tanárjelöltek kiválogatásáról is.

Sajnos, ez a kiválogatás a jelentkezők kicsiny száma miatt elég liberális az egyetem magyar tanszékén (de a többi karon is!). A rátermettség, a pedagógiai érzék és a hivatásérzet többnyire rejtve maradnak a fővételi vizsgán, s a beiratkozás alkalmával átnyújtott orvosi igazolás is csak azt jelzi, hogy a tanárjelölt egészséges. Arra, hogy alkalmas-e vajon a nevelői, s hozzá irodalompedagógusi pályára, arra már nem terjedhet ki az orvosi szakvélemény. Éppen ezért az egyetemnek mint a tanárképzés műhelyének — részben a tanárság társadalmi rangjának, másrészt magának az oktató-nevelésnek érdekében is — *jobban* meg kellene oldani a pedagóguspályára való kiválogatást. Jogosan kérdezi egy helyen Füst Milán:

„— *Hogy van az, hogy egyes foglalkozási ágakban megvizsgálják az embereket, mielőtt a pályára eresztenék, például a vasutasokat, hogy nem színvakok-e, az élelmiszerszakmában dolgozókat, a bányászokat és még annyi mást, csak épp a jövő pedagógusokat, a nevelés legfőbb erősségeit nem vizsgálja meg tehetség dolgában senki, mielőtt rászabadítaná az ifjúságra?*” (Glosszák a jó tanítóról). A tanárjelöltek alkalmassági vizsgálja és a követelmények fokozása minden biztonnyal javítanának a jelenlegi helyzeten, de tanácsos lenne még tovább finomítani magát a szóbeli vizsgát is, hogy a pályára való rátermettség és a pedagógiai érzék megbízhatóbban derüljön ki a hallgatónál. Csak illusztrálásul: Az egyik iskolában a tanórát látogató inspektor távozása után a fiatal tanárnő méltatlankodva jegyzi meg a tanáriban, hogy a szakfelügyelő szerint ő nem tud verset felolvasni. — Három év alatt a főiskolán (ti. ennyi idő alatt végezte el) a kutya se kérdezte tőlem, tudok-e szavalni, ő meg itt kukacoskodik velem! Hát mi vagyok én? Színész?!

Nők a katedra mellett

A vajdasági magyar pedagógusréteg különböző összetételének elemzése érdekes következtetésekre adna alkalmat nevelési és oktatási szempontból egyaránt. Ezeknek kifejtése azonban inkább valamely pedagógiai szaklapba kívánkozna (vajon melyikbe?!). Szólni kell viszont

a pedagóguskérdés egy másik nagyon időszerű gondjáról, amelyet Gerold László felmérése egyáltalán nem érintett, amelyről a tanulmány szerzője — érthetetlenül — nem is vett tudomást, pedig — érzésem szerint — az irodalomtanárok sokat emlegetett érdektelenségének, „sem mire sem reagálásának” fő okát itt kellene elsősorban keresni.

Nem kell hozzá piros grafikon, statisztikai adatokkal bizonyított kimutatás: laikus szemmel is jól látható az egyneműsödés, azaz a nők mind nagyobb térhódítása a pedagógia területén. Hovatovább a férfi munkaerő már lassan „hiánycikké” lesz, s a téli szemináriumok tanári összejövetelein jól megfigyelhető, milyen kevés a férfi tanár a női tanerők tömegében.

Egyes kívülállók szerint nem kell emiatt vészharangot kongatni, hiszen természetes dolog, hogy a nők anyai hivatásukból eredően már eleve született pedagógusok, s magától érthető, hogy többen választják maguknak ezt a pályát, mint a férfiak. A dolog azonban nem ilyen egyszerű! Nemcsak mellette — ellene is szólnak érvek, amelyek nem hagyhatók figyelmen kívül. Húsz évvel ezelőtt, hogy minél életszerűbbé tegyük a nevelést, bevezettük a vegyes osztályokat —, éppen ezért lenne hát természetellenes, ha most viszont a tanári testületek nőiesednének el! Ez a folyamat már így is tetemesen megsokszorozta a nevelők gondjait, mert tudott dolog, hogy a főként nőkből álló testületek nevelő ereje sokkal kisebb és egyoldalúbb (főleg a serdülők nevelése esetében), mint ott, ahol egyenlő arányszámban nevelnek nők és férfiak. De nemcsak a nevelés: az oktatás érdeke is megkívánja a férfi és női tanerők helyes arányát egy-egy iskola tanári testületén belül. Főleg kultúrsem pontból aggasztó a pedagógiai pálya rohamos elnőiesedése. Nem azért mintha a nőkben kevesebb adottság volna az oktatásra. Távolról sem! Inkább a munkakörülményeik — főleg az otthoniak — játszanak közre abban, hogy a nők elszűrőkülnek, elmaradnak a fejlődésben. Nem a világtól maradnak le, hanem attól a tanáreszménytől, akivé lenni akartak, s nem is igen nyílik rá módjuk, hogy önmagukat utolérjék. Érthető: a pedagógusnő legtöbbször feleség, anya, háziasszony, tehát nem csupán az iskoláé, hanem az otthoné is, és ereje, ambíciója e két munkahely között forgácsolódik széjjel. Alkatukból eredően a nőket kevésbé érdeklik a politikai-társadalmi, s — mondjuk csak ki — olykor a kulturális események is. Elsősorban saját kérdéseikkel (gyermek, háztartási gondok, ruházkodás, társasági élet) foglalkoznak. Innen ered a pedagógusnők körében tapasztalható társadalom-politikai járatlanság, néha felszínesség, a közéleti szerepléstől való menekülés, a nyíltszíni véleménynyilvánítástól való tartózkodás. Nem véletlen az sem, hogy bár százalékarányban jóval többen vannak, mint a férfiak (néhány testületben a férfi tanerők száma alig éri el a tíz százalékot!), a nők mégsem vagy csak ritkán vállalnak szerepet a tanügyi vezetésben, a pedagógiai élet irányításában. Mint osztály és tantárgytanítók szépen megállják a helyüket, adminisztratív teendőiket pontosan és lelkiismeretesen elvégzik, de ennél többre ritkán vállalkoznak. S mivel a vajdasági magyar szakos tanerők derékhadát ez idő szerint nők alkotják, íme, már részben meg is van a magyarázata annak, miért visszahúzódóak, miért szűkült össze a magyartanárok szerepköre.

Hiba volna azonban rosszul értelmezett férfitanáriáskorból csak a női tanerőkre háritani a felelősséget a magyar szakosok passzív magatartásáért. Esik árnyék a férfiakra is, és érzésem szerint Gerold tanulmánya — bár nem mondja — hallgatólagosan bennünket, férfiakat marasztal el, amikor a következőket írja: „*Hány megkezdett kulturpolitikai, irodalmi, színházi vita vált értelmetlenné már, mert 'senki sem reagált', 'senki sem kapcsolódott be', mert a hozzáértők, a hivattottak, elsősorban a magyartanárok nem hallatták szavukat?*”

Hadd mondjunk ezzel kapcsolatban is néhány szót!

Nem vitás, hogy magyar szakos tanáraink ritkán és igen kevesen kapcsolódnak be a vajdasági kultúrélet szellemi áramkörébe. Ennek okait részben a tanárokból, részben a körülményekben kell keresnünk.

Van egyfajta tanártípus, akitől kultúrvitát vagy ennek teremtését, kezdeményezését várni a sajtóban, valamely fórumon eleve reménytelen. Az ilyen tanár életelve a „hallgatni arany”, s arany szabálya a „maradni szürkének, észrevétlenségnek”. Mások lobogását értetlenül, olykor cinikusan szemléli; nem érti, miért csap valaki olyan nagy hűhót a kultúrából, oktatásból, nevelésből, hiszen ő még sohasem érezte azt a belső kényszert, hogy pedagógiai tapasztalatait, a kultúra kérdéseiről vallott nézeteit másokkal is megossza. Ha be akarják vonni ilyen vitába, élénken hárit el magától minden kísérletet. Vita, hozzászólás helyett inkább helyezkedik (az élet tanította erre!) — s ő jár jól. Őt nem rendelik be fejmosásra vagy jóakarató figyelemzavarásra (esetleg kicsinyes zaklatásra) a helyi „fejesekekhez”, vele soincs baj — hiszen véleménye sincsen. Leszokott már régen nemcsak a véleménymondásról, hanem az önálló véleményalkotásról is. Készségesen elfogadja azt, amit az igazgatójától hall, vagy amit a tekintélyesebb kollégái állítanak, mert ez így kényelmesebb. Véleményt nem nyilvánít, a tantestületi gyűléseket szó nélkül üli végig, s itt ritkán kap megbízatást, mert nem is véteti magát észre. Délelőttökint „leadja” az óráit, s az utolsó cseppetel befejezi az iskolával, a tanítványaival való törődést. Azután már nem érdeklődik semmi. Pedagógiai és oktatási problémáit — ha egyáltalán vannak — az iskolában hagyja, mert semmiféle gondot nem hajlandó magával cipelni a magánéletébe.

A másik típust már közvetve érintettük, akkor, amikor a tanárjelöltek kiválogatásáról volt szó.

Ideje volna már, ha illetékesek is felfigyelnének arra az aggasztó tényre, melynek következményei máris érezhetőek mind az oktatásban, mind a nevelésben. Arra ti., hogy a tanári utánpótlással súlyos bajok vannak: ma már a kitűnő tanulók sokkal távolabbra és magasabbra terveznek, és a nagyra hivatottakat, a többre képeseket egyáltalán nem vonzza a tanári pálya. Ma már nem kitűnő bizonyítvánnyal rendelkező tanulók jelentkeznek pedagógiai pályára; főleg közepes és elégséges rendű diákok kópogtatnak az egyetem ajtaján. Nem szabály ugyan, de az elégséges tanuló a főiskola vagy az egyetem befejezése után is többnyire megmarad ezen a szinten. Nem, nem rossz tanár, még csak nem is kényelmes; eleven, tüsténkedő, lelkiismeretesen elvégzi a reá bízott munkát, tanóráinak vezetésében még háklis iskolalátogató sem találhat

különösebb kifogást. — De hát akkor? — kérdezhetné valaki. Igen, a „de”. De keveset olvas, pontosabban: nem eleget, nem képezi magát. Szakkönyvtára minimális, nevelési eljárásaiban ösztönös, s irodalmi ízlésében megrekedt még valahol Zilahynál. Pedagógiai mondanivalójának, kulturális nézeteinek publikálására ez a tanártípus ritkán mer vállalkozni. Valamikor ugyan még középiskolás korában aránylag könnyen írt, jól fogalmazott, de később, a meddő évek során stíluskészsége visszafejlődött, vagy éppen el is sorvadt, mert hiszen annak az évenkénti 8—10 tantestületi és egyéb jegyzőkönyvnek a megírását igazán nem lehet komoly stúdiumnak tekinteni.

Vannak töprengő pedagógusok is, olyanok, akiknek volna mondani-valójuk, s tehetségük is arra, hogy mindezt megírják — mégsem hallatják a szavukat. Több okból:

Ne írja ki a nevemet!

Gerold László ankétjának gyakran visszatérő refrénje az óvatosság ilyen vagy olyan megnyilatkozása:

„Reakciónak mondtak, mellőztek . . .”

„De ha szólnak valamit, ha kiállunk valaki mellett, aki joggal szavát emeli a kultúra pangása ellen, azonnal ránk szólnak, 'rendre utasítanak'. Most már csak a szigorúan szakmai vonatkozású megjegyzésekre korlátozódik ténykedésünk.”

„Te, mennyiben akarod feltüntetni a nevemet? Nem? Akkor megmondom . . .”

„Ne írja ki a nevemet — megmondom . . .”

„Miért vagyok passzív? . . . Valamikor nem voltam az, és a fejemre koppintottak . . .”

„Névtelenül merem állítani . . .”

Rossz emlékeket idéznek ezek a megjegyzések. Látszik belőlük, hogy a pedagógusok megtanulták annak idején a leckét: nem szívesen nyilatkoznak, nehogy úgy járjanak, mint pár évvel ezelőtt, amikor még könnyen rásütötték a buzgó nevelőre a bélyeget — ha mégoly tiszta szándék és javítani akarás vezette, akkor is. Úgy érzik, legbiztosabb csak a pedagógia körén belül maradni, itt legalább otthon vannak, itt kevésbé fenyegeti őket a bántás, a félre- és a belemagyarázás. Ha figyelik is a körülöttük folyó kultúrvitát és egyéb tollharcot, nem avatkoznak bele sokszor még az őket érintő vitába sem (lásd az ifjúsági irodalmi vitát az idej nyár folyamán a *Magyar Szó* hasábjain!), és csak kívülről nézik, távolról kísérik a vetett hullámgyűrűket.

Érdemes?

Nem kell talán bizonygatni, hogy a mostani tisztultabb légkörben már nem jár elmarasztalás a korrekt bírálatért, a helyes észrevételekért, de az egykor nem egészen irodalmi módszerekkel leintett magyar szakos nevelők egyikében-másikában még ott sajog a régi bántás és a tüske helye.

— Nem értem én ezt — mondta minap egy ilyen „betört” nevelő,

amikor ezekről esett szó köztünk —, pár évvel ezelőtt még az volt a baj, ha valaki bírált, vitatkozott. Most pedig vitára serkentenének mindenkit, még azt is, akinek semmi kedve ehhez. Ki tud itt eligazodni?

Egy másik úgy véli: fölösleges a vita, papírpocsékolás az egész, szélmalomharc, hiszen úgylis marad minden a régiben. Példának említi a másfél évvel ezelőtti kísérletet, amikor több magyar szakos tanár bevonásával akció indult egy magyar pedagógiai szakfolyóirat megindítása érdekében. — A *Magyar Szó* napról napra közölte a hozzászólók cikkeiket, több nevelőt még a TV-ben is megszólaltattak, írtunk, beszélünk, korifeusaink nyilatkoztak — s a végén nem történt az égvilágon semmi. Művita volt az egész, amelynek nagyobb volt a füstje, mint a lángja.

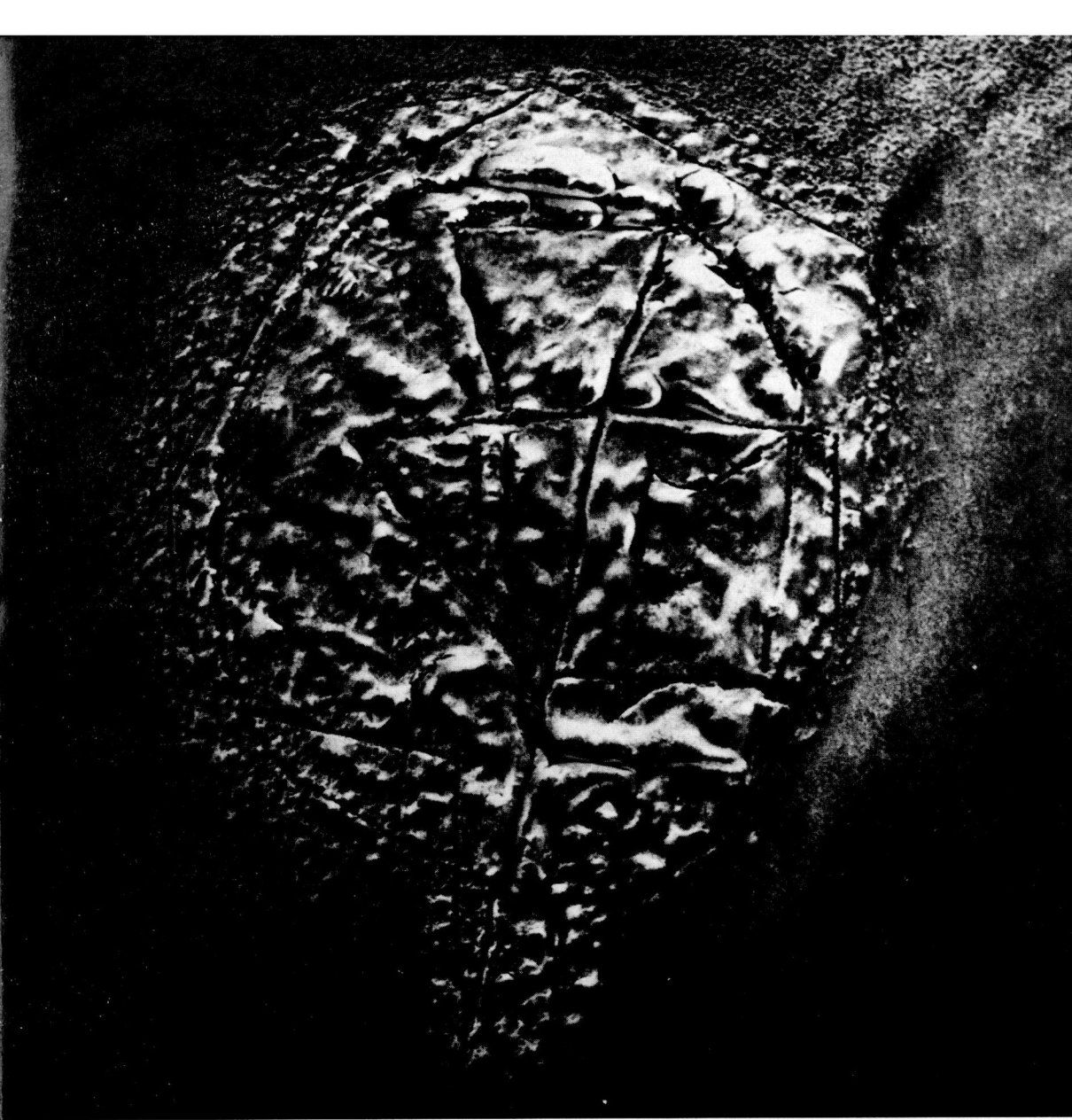
Talán nem véték az illendőség ellen, ha a magam személyes tapasztalatára is hivatkozom.

Mint a *Magyar Szó* külső munkatársa alkalmi cikkeimben több ízben rámutattam már arra, hogy a tanítás és nevelés *műhelye* helyett az iskola hogyan vedlik át lassan-lassan pedagógiai *hivatallá*. Szóltam arról, hogy a mindjobban előtérbe nyomuló iskolai adminisztráció már szeptember elején beletaszítja a tanárt a papirosmunka hínárjába, és persze mindabba, ami ezzel együtt jár: a kedvetlenségbe, a fásultságba, a határidőktől való rettegésbe. Appelláltam, hogy munkánkban ne a nevelés *adminisztrálása* legyen az elsődleges, hanem a nevelés és oktatás maga; hogy ne silányítsuk le a nevelői munkát, hámozzuk le róla a felesleges koloncokat, hogy a pedagógusok idejét és munkaerőjét ne vonják el más, fontosabb és hasznosabb tennivalóktól, és hogy a nevelői tevékenység ne süllyedjen csupán óramegtartássá.

Mondjam-e? Hiába volt visszhangjuk ezeknek a cikkeknek a nevelők és oktatók körében, hiába volt az igaz és hasznos ügyért való kiállás, az adminisztratív tennivalók terén csak nem következett be semmiféle könnyítés. Írunk, számolunk, összesítünk továbbra is, szinte beleveszünk az öncélú papirosmunka dzsungelébe, és nincs tudomásunk róla, hogy akár a szakszervezeti érdekvédelem, akár a pedagógiai intézetek bármelyike is szót emelt volna hivatalból e lélekölő, az oktatói lendületet gúzsba kötő és folyton szaporodó adminisztrációs átok ellen. A mi hangunk valóban nem hallatszik messzire. Így van ez a tankönyvkiadással, a programmódosítással kapcsolatos javaslatok és más egyéb terén is. A tanügyi vezetés irányítói — bár elvben igen jól tudják a szocialista demokrácia ismérveit — maguk ritkán lesznek meghallói annak, ami a tanári szobák falain túl is hallatszik. S mivel a nevelők többségében még mindig él — és élni is fog! — a felfelé irányuló kritika esetleges következményeitől való félelem, és mivel senki sem vállalja szívesen az izgága, a „nehéz ember” szerepét (és sorsát s az ezzel járó bizalmatlanságot, elszigetelődést), indítvány, kezdeményezés vagy éppen vita helyett dohogó rezignációval legyint a legtöbb nevelő:

— Minek vitatkozni? Hiábavaló minden berzenkedés. A világot úgysem a pedagógusok fogják megváltani!

Tudom: van ebben egy adag megalkuvás, szellemi renyhesség és kényelem, de igaz az is, hogy a gyakorlat legtöbbször a kishitűeket és a beletörődőket álláspontját igazolja: valóban marad minden a régiben.

Papp Oszkár FEJ III

Sokszor felvetődik Gerold László tanulmányában a magyar szakos tanárok elszürkülése és lemaradása, de arról már kevesebb szó esik, ami ezt — az egyeseknél tagadhatatlanul meglévő — beszürkülést elő is idézi. Pedig... garmadával lehetne sorolni az okokat és az érveket, amelyek ide vezetnek, ám itt most csupán a legfontosabbra szeretnék rámutatni.

Nyilvánvaló, hogy egyetlen — magát valamire tartó — nevelő számára sem lehet közömbös az önképzés. Honnan hát mégis az, hogy a főiskoláról vagy az egyetemről kikerült fiatal magyartanár, akiben él a többlet nyújtás és a messzebbre látás igénye, alig pár év múlva azt veszi észre: már csak passzív szemlélője a körülötte folyó kultúrelőéletnek, hogy elfásult, s hogy munkáját jobbadán csak gépiesen végző pedagógussá lett, egyre kopó és szürkülő szaktudással, s akiből az évek múlása kiölt szinte minden elméleti érdeklődést?

Kíséreljük meg erre a kérdésre is megadni a feleletet!

A tanári szobák légköréről

A tanári oklevél megszerzésével a pedagógussá válásnak csupán az első szakasza zárult le. Hogy mivé lesz a fiatal tanár, hogyan formálódik tanáregyénisége, ez csak a későbbiek során dől el, de alakulni már alakul az első állomáshelyén, ahova balsorsa vagy éppenséggel szerencséje révén juthatott. Akár így, akár úgy, vagy akár a pályázati feltételek betartásával kapott is katedrát az új tanár, jövőjét, nevelői magatartását sok esetben döntően határozza meg az a fogadtatás és az a légkör, amellyel az új munkahelyén veszik körül leendő munkatársai. Ha igényesen vezetett, eleven szellemű tantestületbe kerül, ahol az óráközi szünetek fő témája nemcsak a futball vagy a főzés, hanem a tanulók magatartása és munkához való viszonya, az iskolai tapasztalatok pedagógiai kiértékelése vagy egyéb kulturális élmény megbeszélése, úgy remény van arra, hogy az ifjú kollégáné (kolléga) is „beilleszkedik”, s a munkás hétköznapiak során ilyenné edződik maga is. Ha viszont olyan közösségbe csöppent, ahol klikk-rendszer dívik, és ahol az embereknek csak a privátélet mindennapos dolgairól van közölnivalójuk, úgy az odakerülő fiatal pedagógus is ebbe nő bele, s maga is előbb-utóbb idomul a többiekhez. Vagy ha mégsem, ha egyéniség és nem alkuszik, ha fűti őt a hivatásszeretet, és nem akar belesüppedni az új munkakör szokásrendjébe, lobogni vágyik, akkor könnyen megtörténhet vele az, amit az ankét során egyik megkérdezett magyar szakos kissé harsányan így fogalmazott meg: „*Halva születik itt minden ötlet... S ha valaki valamit akar, kiharja a csorda.*” Ez így persze túlzás, de az bizonyos, hogy akad nem egy tantestület, ahol a fiatalos buzgalmat naívságnak („majd kinövi...”) a törekvést törtetésnek minősítik az idősebb és „dörzsöltebb” kollégák.

A legtöbb fiatal pedagógus már a pályakezdés első perceiben bekerül a tanítás és nevelés „mélyvizébe”, s már szeptember első napjaiban átesik a tűzkeresztségen. Megállja-e a helyét, megízlelheti-e már az első lépéseknél a tanítás örömeit, vagy azon melegében szembe találja ma-

gát a pedagógus pálya terheivel, ez elsősorban a munkatársak befogadó gesztusától függ. Tudok iskolát, ahol, belátásból, a kezdő fiatal magyar szakos nem kapott osztályfőnökséget, ahol az igazgató osztályról osztályra kísérte az új tanárt, s maga mutatta be őt diákjainak, és mindig is készen állott arra, hogy az adódó buktatókon átsegítse fiatal kollégáját. De olyan iskolákat is ismerek, ahol a kezdő magyar tanárnő rajzot, biológiát vagy éppen fizikát (!) kapott még a tárgya mellé, pedig egyik sem volt szaktárgya. Másutt már az első gyűlésen az új tanerő nyakába varrták a tantestületi ülések jegyzőkönyvének írását, a szakszervezeti titkár tisztét, különféle iskolai bizottságoknak lett tagja, miközben a diákkönyvtár és az irodalmi szakcsoport (önképzőkör) munkáját is irányítania kellett.

Egyik iskolában az igazgató háromszor dobta vissza a félszeg és kezdő kolléganő tanmenetét azzal, hogy „Ez nem jó! Még ennyit se tanult meg a főiskolán?!”, s ahelyett, hogy leült volna vele, és azon melegében hasznosítható gyakorlati tanácsokat adott volna neki, ehelyett az igazgató már az első héten órát látogatott nála, s a látogatás után pedagógiai fölényének fitogtatása közben kioktató hangon szedte ízekre a tanítási óra felépítését.

Másutt ismét teljesen magára hagyják a fiatal magyar szakost, közömbösen nézik a vergődését, átpasszolnak reá megbízatásokat, mint pl. az iskolai ünnepélyek és egyéb műsorok rendezését, azok próbáját, vetélkedők szervezését, s a kezdő tanár első éveinek energiáit nemegyszer olyan munkákkal kötik le, melyeknek nem sok közük van a tantárgyához.

Akad olyan iskola, ahol a kezdőt annyira megrakják túlórával, hogy még a füle se látszik. Harminchat—negyven, sőt néha még ennél is több órát varrnak a nyakába, s az új tanár vállalja is, hiszen fiatal még, bírja. Mivel legtöbbször nem állnak mögötte tehetős szülők, a túloradíj jól is jön a számára, elvégre 70—80 000 régi dinár fizetéssel kezdeni akár városban, akár vidéken a társadalmi nagykorúságot, nem éppen sokat ígérő vállalkozás.

Hova vezet mindez?

Előbb-utóbb csömörhöz, magára maradottsághoz, az oktatásban pedig rutinmunkához. Nemegyszer a tanár még bele sem kóstolhatott igazán a legmagasabb rendű öröm: a tanítás és kísérletezés örömének ízébe, máris elnyitotta őt fiatalon a pálya. Kiegyezett, koravén pedagógus vált belőle, akinek kezén a tanítás már csak sablonmunka, fakuló ismeretek mechanikus ismétlése lett. Művelődnie kellene, olvasnia, figyelemmel kísérni a szakirodalmon belüli fejlődést, de nem teheti, mert nem futja az idejéből. Ha olykor ébredő lelkiismeretének noszogatására mégis kézbe vesz egy-egy szaklapot, nem sok mindent talál benne, hiszen régen kikapcsolódott a szellemi áramkörből, s új módszerek alkalmazása, új utak keresése nem serkenti már többé.

Tegyük hozzá rögtön, hogy mindez persze nem általánosítható, de ilyenek is vannak, sajnos, és tetszik, nem tetszik, fel kell figyelni rájuk.

Egy bizonyos: iskoláink némelyikében nemcsak a tanuló érzi magát

idegenül, nemcsak ő érzi ridegnek a légkört, hanem ezt érzi a pedagógus is. Hogy miért? Ugyanazért, amiért a tanuló: sokszor bizalmatlanság veszi körül, meg nem értés, és főleg, mert — *túlterhelik*. Olvasom Biacsi Antal szociológus cikksorozatát a *7 Napban* rólunk, magyar szakosokról. Egy helyen idézi az egyik megkérdezett magyartanár válaszát, aki többek között ezt írja a kérdőívben: „*Színházba a tanárok sem járnak, elfoglaltak...*” — s itt Biacsi Antal zárójelben enyhe gúnyjal megkérdezi: „*(Mivel? B. A.)*”

Sajnálatos tény, hogy még értelmiségi embereket is ki kell oktatni arról, hogy a pedagógus 26—30 órája nemcsak fajsúlyban, hanem mennyiségben is más, mint a tisztviselő heti 42 órája. Más munka fülledt levegőjű tanteremben 30—40 növendéket tanítani, fegyelmezni, napi 5—6 órán keresztül egyvégtében beszélni, mint cigarettafüst zsongító illatában és kávégőzben aktákat intézni. A tanítás öt-hatszor negyvenöt perces megfeszített szellemi munkát kíván, intenzív figyelmet, állandó készenléteket, tényleges produkálást, s ez sok munkánál jobban igénybe veszi az erőket. Tanítani, délután pedig a tanórára becsületesen felkészülni, új módszerek, fogások alkalmazásán törni magunkat, frissíteni az órát, újjal lepni meg a tanulókat, dolgozatokat javítani, házi füzeteket átnézni, családot látogatni, diákkönyvtárat és szakkönyvtárat vezetni, a tanítási időn túl sokszor egyénileg is foglalkozni a gyerekekkel (próba, versenyszervezés, vetélkedőre való készülés) — nem sok ez egy embertől? S ha mindehhez még hozzászámítjuk a megnövekedett adminisztrációs kötelezettségeket, akkor láthatjuk, mennyire szétforgácsolódik a magyartanár szellemi ereje, s mennyire kevés az az idő, amely önképzésre jut — ha jut egyáltalán. Az egészben az a legszomorúbb, hogy a vesztes nem csupán a tanár maga, hanem a tanulók is, tehát azok, akikért tulajdonképpen ezek az emberek a nevelői hivatást választották annak idején.

Mindaddig, amíg a nevelőt ennyi tennivaló elvégzésére kötelezi az iskolai regula, s amíg ennyi „járulékos eleme” lesz az oktató- és nevelőmunkának, addig aligha szentelhetünk kellő figyelmet magának a tanulónak, és egyéni nevelés, foglalkozás helyett csakis tömegnevelés és -tanítás folyhat az iskolákban.

Alkotómunka? Hol?

Nemcsak a sok óraszám és nem is kizárólag a tantestületeken belüli aránytalan megterhelés lehet oka a többreihivatott magyartanár szellemi elszűrülésének. Lehetnek például lélektani okai is.

Nem egy tanár éveken át dédelget magában — okkal vagy ok nélküli, ezt most ne firtassuk — írói, költői vagy esetleg tudományos kutatói reményeket. Csakhogy a tanári hivatás és a karrier fogalma nem igen fér meg egymás mellett, s aki egyszer rálépett a pedagógusok útjára, annak — a fentebb vázolt körülmények miatt — előbb vagy utóbb fel kell adnia tudományos vagy egyéb írói ambícióit. Ha nem is fogadhatjuk el a cinikus ókori szállóigét: *Quem dii odere...* azaz Akit az istenek gyűlölnék, azt pedagógussá teszik, de azzal tisztában kell lennünk, hogy a nevelői pálya nem kecsegtet senkit mutatós érvénysülési reményekkel. Sajnos, az egyetemen is inkább tudósképzés folyik, s ez is hozzájárul ahhoz, hogy a fiatal tanár, amikor első munkahelyén

szaktudományának jól felkészült ismerőjeként belép a falusi iskolába, ahol szinte mellbe vágja őt a szegényszag, és ahol jól „le kell szállnia” a tudomány magaslatairól a 11—12 évesek szellemi szintjére, úgy érzi: sokkal többet tud, és sokkal többre hivatott annál, hogysem vidéki kis iskolásokkal évről évre kergettesse a mondatokban az alanyt és az állítmányt, vagy fogalmaztasson a tél örömeiről, s utána piros tintával pötyögtesse tele a kopasz kis elmeműveket. A következmény: belesavanyodva a zsidbasztó vidéki életbe, kiábrándulás a pályából, meghasonlás, tengődés, elégedetlenség, s meggyűlölése még azoknak a társaknak is, akiknek esetleg „mégis sikerült”.

Való igaz, hogy az alkotó módon dolgozni kívánó vidéki pedagógus helyzete igen nehéz itt a Vajdaságban. Elsősorban korlátozottak a tudományos kutatás lehetőségeinek határai, másodsorban pedig a publikációs lehetőség sincs kellőképpen biztosítva az írni kívánó magyar szakos tanerők számára. Magyar pedagógiai folyóiratunk nincs, a *Magyar Szó*, a *Híd* pedig nem mindig alkalmas szakmai kérdések felvesztésére, megvitatására. Ha valaki mégis írni bátorodik, esetleg hetekig kell várnia, amíg a cikk, az írás nyomdafestéket lát — akkor is sokszor megkurtítva, átkozmetikázva. Valamikor a régi iskolai évkönyvek komoly ösztönzői és beszédes bizonyítékai voltak a tanárok tudományos munkásságának. De a mai költségvetési viszonyok közepette ugyan melyik iskolának van anyagi lehetősége és módja iskolai évkönyv szerkesztésére?

Talán ez is oka lehet annak, hogy közép- és elemi iskoláinkban ma már alig találkozunk a tudós, vagy legalábbis írogató tanár típusával. Hiszünk, hogy a most induló Hungarológiai Intézet felhívása nyomán sikerül ezeket a kallódó magyar szakos nevelőket is tudományos kutató munkára serkenteni.

Az irodalomtanár társadalmi tekintélye és megbecsülése

Van a tanári munkakörnek valami sajátos velejárója, amely előbb-utóbb bizonyos egyoldalúságot, beszűkülést, szórakozottságot, félszegséget fejleszt ki némely tanáregyéniségben. Az idősebb olvasók még jól emlékezhetnek az egyszeri bogaras tanár szemüveges, esernyős, kalocsnis figurájára, a szórakozott, a kisebbségi érzéssel küszködő, társaságban is mindig oktató, idétlen irodalmi típusra, akinek alakjával színpadon, regényben sőt még filmen is sűrűn találkozhattunk a múltban. A mai pedagógusnemzedék felkészültsége, frissebb ismerete, tágabb politikai és társadalmi látóköre révén már túlnőtt ezen a klaszszikussá merevedett színpadi figurán, de tekintélyünkön ez a nagykorúság, úgy érzem, nem sokat javított. Ha színpadra ritkábban is kerülünk, de a pedagógusokba ma is úton-útfélen belebotlanak avatatlanok is, olyanok, akik hivatottnak érzik magukat arra, hogy beleskontárkodjanak a pedagógiába, hiszen ma a nevelés „közügy”, ehhez ma mindenki ért. Olykor még olyanok is megselekszük ezt, akik hivatásban közel állnak hozzánk: társadalmi munkások, írók, közírók, újságírók, akiknek szava a társadalmi közfelfogást is irányítja, vagy legalábbis hatással van arra. Nehéz például keserűséggel vegyes csodálkozás nélkül olvasni Biacsi Antal szociológus cikksorozatának zárósorait, aki a *7 Nap* november 7-i számában a következőket írja:

„Egy kis rosszmájúsággal gondoltam arra is, hogy tanulmányom befejező részének megírásához, csattanónak szétküldök a magyar szakosok között egy kérdőívet egyetlenegy kérdéssel: 'Olvasta-e G. L. Hatvan magyartanár című művelődési pillanatfelvételét? Ha igen, mi a véleménye a felvetett problémáról?' De aztán eszembe jutott, hogy huszonegy magyar szakos közül csak nyolcan vásárolják a Hidat, és legtöbbjüknek biztosan 'nem lett volna ideje' válaszolni. Előreláthatólag én is úgy jártam volna, mint az a magyar szakos, aki a következő sorokkal zárta levelét: 'Érdekelne, hányan válaszolnak... Talán 10 évvel ezelőtt magam is szétküldtem tizenvalahány kérdőívet egy tanulmányhoz, de egyre sem kaptam választ.'

Vagy előre elküldött tiszteletdíjjal tudtam volna esetleg a 150 magyar szakos felének kedvet csinálni a kérdőív megválaszolására? Lehetséges! Ki tudja?" — fejezi be elme-futtatását Blacsi Antal.

Ezeknek a szellemtelenül sértő soroknak a gunyorát enyhe epéskedésnek mondani — félrevezetés. Sokkal bántóbbak és méltatlanabbak ezek a sorok annál, hogysem „kis rosszmájúságnak” lehessen őket minősíteni: megaláznak és nevetségessé tesznek. Nem egy vagy két tollhegyre tűzött tanáron — mindenkin csattannak ezek a sértések, mert hiszen általánosságban a „magyar szakosokat” emlegeti, valamennyiünket.

Szeretném megértetni: bennünk nem a pedagógus pálya túlzott féltése, és nem is a kelletnél nagyobb szakmai érzékenység indulata izzik fel ilyenkor; mi csak örülni tudunk a pedagógusok munkája iránt megnyilvánuló társadalmi érdeklődésnek, mely számunkra — reméljük — hízató lehet... De ha már szólnak erről, úgy szólnunk a kérdést megillető komolysággal és felelősséggel! Vajon emberileg méltányos-e pedagógiailag gyümölcsöző-e ilyen rossz akusztikájú, olcsó poénnal egy hasznos pedagógusréteg tekintélyének a lejáratása a vaidasági olvasók (közöttük tanítványaink!) széles nyilvánossága előtt? Vitakozzunk: a tanárképzés pedagógiája, az oktatás és nevelés területe bőséges alkalmat nyújt erre, de még szándékunkon kívül sem bántuk egymást!

Kuncog a krajcár...

S ha már így felvetődött a „tiszteletdíj” kérdése, szóljunk hát erről is, a nevelők, a magyar szakosok fizetéséről, mert nem vitás, hogy a pedagógusok társadalmi értékelésének egyik fokmérője éppen a nevelők anyagi megbecsülése is.

Tegyük hozzá mindjárt: a pedagógusok anyagi jóléte és életszínvonalja természetesen még nem biztosítéka sem a nevelői pálya szeretetének, sem a jó munkának — ám az anyagi gond gyakran akadály. A megélhetési gondok nyomozható légkörében megbénul a kezdeti lendület és tenniakarás, alábbhagy a nevelői buzgalom, megfogyatkozik a lelkesedés. Nem kívánjuk, hogy a pedagógus, tehát a magyartanár fizetése is akkora legyen, mint egy ipari kombinátus igazgatójáé vagy mint a városelnöké. De annyit azért kellene kapnia, hogy megőrizhesse szellemi rangját a tanulmányban említett „szakbarbárokkal”, azaz műszaki értelmiséggel szemben, s hogy hivatásszeretét ne kelljen túlorák és szálnalmas óradíjak aprópénzére felváltania. Bizony, sok keserű

igazság van abban, hogy a nevelői munka hovatovább nem hivatás, hanem elsősorban kenyérkereset, és csak másodsorban öröm, de erre az utóbbira már alig jut idő...

Ismert tétel — mi is tanítjuk! —: „A szocializmusban mindenki munkája szerint részesül a szükséges anyagi javakból” — miközben saját bőrünkön érezzük az ellentmondást, hogy ti. egyrészt az ifjúságról mint népiünk legföltettebb kincséről beszélnek, másrészt az ifjúság nevelőit, akik e legértékesebb anyag oktatásával, jobbátételével vannak megbízva, azokat lenézik és nem fizetik, vagy legalábbis nem úgy fizetik, hogy az a „tiszteletdíj” megbecsülést és méltóságot is adna a pedagógusnak. Hogy ez így van, azt bizonyítja Gerold László felmérése is, amelynek során a kérdőívre válaszoló nevelők feleleteiben szinte mindenütt ott ismétlődött a tanárok szerepének, munkájuk fontosságának a semmibevevése.

Tudom, sokan azzal vádolnak bennünket, hogy anyagiak lettünk — mintha anyagi igényekre kizárólagos joguk csak más értelmiségi foglalkozásúaknak lehetne. Valahányszor kérni merünk, figyelmeztetésül mindig meglobogtatják orrunk előtt a „tanári idealizmus” szent lobogóját: „Szomorú, hogy sok magyartanár nem érzi többé munkájának, hivatásának és küldetésének heroikus tartalmát, amiért egészséges társadalmi környezetben minden időben a legnagyobb elismerésnek és társadalmi tekintélynek örvendhet”, írja Biacsi Antal (7 Nap, 1969. okt. 24.). Mondjuk már ki végre: az *idealizmus* a legnehezebben agyonverhető jelszó, amellyel évtizedeken át nevelték félre a szolgalelkűsége hajlamos pedagógusnemzedékeket. A tanári idealizmuson sokan még ma sem azt értik, amit tulajdonképpen kellene: hogy ti. hivatásunkat igyekezzünk legjobb tudásunk szerint betölteni, hogy életünket szenteljük a nevelésnek, hanem azt, hogy anyagiokról *soha ne beszéljünk*, anyagi érdekeink megvédésére ne tegyünk soha lépéseket. S ezt olyanok mondják, akik a tanári fizetés többszörösét kapják borítékban a hónap végén, s akik között — sajnos — akadnak szellemi janicsárok is: volt pedagógusok, kik a magasabb polcra hágva, a magasabb érvényesülés kedvéért már régen hátat fordítottak nemcsak a „hivatásnak”, — a pedagógusréteg hivatalos érdekvédelmének is, s már nem tudnak velünk azonos hullámhosszon sem beszélni.

Gerold László felmérésének célja — a szerző szerint — „*ráébreszteni és ösztönözni*”. Szép és dicséretes cél, ám jó volna, ha nem csupán a pedagógusok felé irányulna ez a biztatás! Mi tudjuk a dolgunkat, megteesszük a kötelességünket biztatás nélkül. Bár mások is így cselekednének...!

A vidéki kultúra számonkérése

Gerold László írja sokat idézett munkája 30. oldalán: „— *Halva születik itt minden — mondta saját helyzetét, magányát érzékeltetve az egyik magyartanár, ugyanakkor azonban az is igaz, hogy a sivárság megszüntetésén a pedagógusok közül is kevesen munkálkodnak önzetlen érdeklődéssel, önmagukat nem kímélő szorgalommal, minden szelmalomharcot feledő törhetetlenséggel, állhatatossággal.*”

El kell ismerni, valóban igaz, hogy nem munkálkodunk „*önmagunkat*

sem kímélő szorgalommal” a falu, a vidék, sőt a városi ember kultúr-igényének a kielégítésén. De hadd kérdezzük meg: nem idejétnúlt népnevelői erényeket követel-e tőlünk a szerző a mai kultúrviszonyok közepette akkor, amikor a falu és a vidék már régen kinőtt az 1945—50-es idők népművelői hőskorából? Ady még írhatta:

„Éhe kenyérnek, éhe a Szónak,
Éhe a Szépnek hajt titeket,”

s mi idősebbek is loboghattunk még a fölszabadulás utáni esztendő-
ben, amikor népes hallgatóság előtt beszéltünk irodalomról, népzene-
ről, szellemi néphagyományról, olvashattuk a világirodalmi és a magyar
líra gyöngyszemeit. Akkor még kellett az irodalom, akkor még szellemi
kenyér volt a kultúra. De kellene-e ma valakinek e szellemi javak?
Kit érdekel ma az ilyen előadás? A városiasodó vidéki tömegek nem
művelődni, hanem elsősorban szórakozni akarnak, s ebben a tömeg-
igényben a kultúra igen lekicsinyelt mellékdologgá törpült. (Látszat-
kirakatcultúra, az igen! Az kell. A tévében az egész ország szeme lát-
tára kétszázézer dinárt lehetett keresni nem tudással, idétlen feleletek-
kel, a másik oldalon meg 25 évi szolgálattal rendelkező főiskolai tanár
havi fizetése százezer dinár!)

Irodalmi est? Ugyan! Az Ember tragédiája? Ki hallgatja, ki nézi meg
ezeket? Kevesek. Csak a „vájtfülűek”. A tömeg? Ha már színház, akkor
jöjjön „a Kabos”, azon legalább nevetni lehet. Jellemző: egy 25 ezer
lelket számláló városban Szabó Magda irodalmi estjére két-három lel-
kes tanár, kultúrmunkás összeverbuvál 50—60 irodalombarátot közön-
ségnek. A Kabos- vagy Kazal-vidámestén viszont százak maradnak jegy
nélkül, s több százezer dinár a kultúrház tiszta bevétele.

Igaz is: „kultúrház!” Ma ugyanis itt, ebben az intézményben (vagy
tán inkább hivatalban) fizetett tisztviselők „csinálják” a kultúrát vi-
déken, városon egyaránt. Éppen ezért talán inkább rajtuk kellene szá-
mon kérni a kultúra pangását és sorvadását, nem pedig a semmibe
vett tanítókon és tanárokon! Be kellene már látni egyszer, hogy sem
a népművelés, sem az ismeretterjesztés és egyéb agitációs munka nem
lehet csupán a pedagógusok „kiváltsága”, hiszen ma már sehol sem
a nevelő az egyetlen értelmiségi munkás. Ideje volna már, ha társa-
dalmi munka terén is megvalósulna végre az egyenlő teherviselés, s itt
is létrejönne már a kiegyenlítődség!

Hagyjuk a pedagógusokat s közöttük a magyartanárokat is az isko-
lában: van ott tennivaló éppen elég! Hiszen a tanítás ma már sokkal
nehezebb és összetettebb feladat, mint régen. Az ismeretek és tudni-
valók növekvő áradata, továbbá az új módszerek új feladatok elé is
állítják a nevelőket, s nekünk vállalnunk kell e feladatokat, ha nem
akarunk elmaradni. Ne az iskolán kívüli látszatnyüzgés és szerepvál-
talás döntse el a magyartanár munkájának értékét, hanem elsősorban
az: meg tudta-e mint nevelő szeretetnő tanítványait a könyvet, s
mint oktató adott-e útravalóul szellemi tarsolyukba anyanyelvi kultú-
rát és mennyit!

Úgy vélem, ez a mi munkánk és elsődleges feladatunk. Erre kötelez
a hivatásunk!

Nem állítom, hogy minden rendben van a magyartanárság berkeiben.

Sokan dolgozunk ezen a pályán, s emberi gyengeségek alól ez a hivatás sem mentesít. Egyről azonban nem szabad megfeledkezni: ha évekkkel ezelőtt a *nemes* szelekció és a tanári pálya tekintélyének érdekében megfelelő anyagi körülményeket teremtenek a számukra, a magyar szakos tanárok is fel tudtak volna nőni mind az iskolai, mind az iskolán kívüli feladatokhoz. A mulasztás tehát nem csupán őket terheli...

Nem mondtam el mindent. Maradt még megvitatnivaló éppen elég.

Átolvasva az eddig leírtakat, látom, hogy bevezetőmben objektív tényeket ígértem, s a végén mégis szubjektív és vitatható állítások egész sorát vonultattam fel ellenérvül. De ez is érthető: mint ahogyan a tanári munkát nem lehet fél szívvel csinálni, úgy látszik, írni sem lehet róla. Mentsen az ügyszeretet, amely kezembe adta a tollat, és amely arra készítetett, hogy elmondjam mindezeket a gondolatokat — továbbgondolásra.

ÉS NEMZETKÖZIVÉ LESZ HOLNAPRA A VILÁG...

Adalékok a nemzeti kérdéshez

BÁLINT ISTVÁN

Napjaink egyik legtöbbet emlegetett, vitatott kérdése — nálunk, a vajdasági magyar értelmiség körében is — a nemzetek közötti viszonyok problémája. Ez érthető is, hisz az öngazgatás fejlődésének mai szakasza és a KSZ politikájának a mindennapi élet minden terén való érvényesítésére irányuló erőfeszítések egyaránt napirendre tűztek néhány olyan kérdést, amely iránt évekig alig mutattunk érdeklődést. Ez az érdeklődés azonban igényt támaszt arra, hogy elméleti síkon is elmélyültebben foglalkozzunk ezekkel a kérdésekkel. Cikkünk ehhez kíván néhány adalékot szolgáltatni.

A TÖRTÉNELEM

A nemzeti kérdés marxista taglalásának eléggé feldolgozott anyagából csak egyetlen mozzanatot ragadnánk ki, történelmi távlatként: a nemzeti és nemzetközi viszony alakulását a munkásmozgalomban. Kis leegyszerűsítéssel öt szakaszt különböztethetünk meg: az első — ennek a viszonyoknak megfogalmazása Marxnál; a második — a nemzetköziség elárulása a II. Internacionálé pártjai részéről; a harmadik — Lenin újrafogalmazza a kérdést; a negyedik — a nemzetköziséget a Szovjetunió szolgálatába állítják; és az ötödik — az új válasz megtalálásának kísérlete nálunk.

A kérdés marxi megfogalmazásával kapcsolatban számolnunk kell azzal, hogy Marx az egységes nemzeti államok megalakulásának — a német és olasz egység létrejöttének —, a nemzeti mozgalmak fellángolásának korszakában alkotta meg elméletét. Magától adódott tehát, hogy állást kellett foglalnia ezekben a kérdésekben is. Állásfoglalása egy percig sem lehetett vitás: a nemzetek felszabadulásának kérdése csak a proletariátus harcának megvalósításában vizsgálható, ami annyit jelent, hogy egyrészt a nemzeti szempontokat alá kell rendelni a proletariátus nemzetközi érdekeinek, másrészt a nemzeti felszabadulás csakis a proletariátus győzelmének vívmánya lehet. A konkrét helyzet szabta meg, hogy a marxi tanítás melyik elemére esett a hangsúly. Amikor a nemzeti elvakultság ellen kellett fellépni, Marx tétele az volt, hogy a munkásoknak nincs hazájuk. Amikor azt kellett hangsúlyozni, hogy a nemzeti mozgalmak a proletariátus harcának részévé válhatnak, akkor a marxista kiindulópont így hangzott: „Egyetlen nem-

zet sem lehet szabad, amíg más nemzeteket nyom el. Németország felszabadítása tehát lehetetlen, ha Lengyelország nem szabadul fel a német elnyomás alól. És ezért Lengyelországnak és Németországnak közös érdeke, hogy a lengyel és német demokraták együtt dolgozzanak mind a két nép felszabadításán.”

A nemzethez való helyes viszony tette lehetővé, hogy a marxizmus átvette mindazt, ami a nemzeti mozgalmak iránti viszonyban a legpozitívabb volt. (Például a már idézett tételt, hogy nem lehet szabad az a nép, mely más népeket leigáz, amely Herzen megfogalmazásában így hangzott: „Nem lehet úgy elkezdni a szabadság korát saját hazánkban, hogy meghúzzuk a kötelet a szomszéd nyakán... Mert azok a katonák, akik ma a lengyelekre lőnek, tegnap a parasztokra lőttek, és holnap is parasztokra, tehát saját atyjukra és testvéreikre fognak lőni.”) Ugyanakkor a marxizmus szembefordult a nemzeti egység mindenfajta erőltetésével, a társadalmi ellentétek letompításának minden kísérletével; az különböztette meg a különféle nemzeti mozgalmaktól, hogy a nemzeti egységet nem tekintette öncélnak, amelynek minden mást alá kell rendelni, hanem inkább eredménynek, a néptömegek felszabadításáért vívott következetes harc normális velejárójának. S végül a marxizmus szembeszegült a munkásmozgalom „nemzetietlen”, „hazafiatlan” szárnyával. Marx kifigurázta Lafargue-ot, amikor a nemzeti szempontok lebecsüléséről beszélt az Internacionálé ülésén, de ezt a beszédet franciául mondta el, tehát olyan nyelven, amelyet a jelenlevők kilenc tizede nem értett. A nemzet és a haza szerepét tagadó irányzatok ellen a legerélyesebben fölvetta a harcot: Bakunyin ellen, aki az állammal való abszolút szembenállását a nemzetre is kiterjesztette („A modern felfogás — írta — a humanitás és igazság szempontjából, amilyenek azokat a történelmi fejlődés folytán végre megérteni tanultuk, a hazafiság egy rossz, korlátolt és végzetes szokás”); Proudhon ellen, aki szerint a nemzet a múlt reakciós maradványa, és a munkásosztálynak napirendre kell térnie felette.

A fenti elvek a minimumra csökkentették a nemzeti kérdéssel kapcsolatos illúziókat. Nemcsak azt az illúziót foszlatta szét a marxizmus, hogy a burzsoázia képes a munkásosztály érdekeit képviselni, tehát hogy a nemzeti szempontok és érdekek erősebbek lehetnek az osztály-érdekeknél és szempontoknál is, hanem azt az illúziót is, amely lebecsüli a nemzeti szempontok hatását a munkásmozgalomban. Persze, elég sok illúzió maradt még így is. Ezek azonban a forradalmár illúziói, a harcosé, aki annyira meg van győződve igazáról, hogy közelibbnek hiszi a győzelmet, mint amilyen közel valójában van. Közismert, hogy Engels már 1844-ben azt írta, hogy Angliában minden percben várható a mindent elsőprő proletár forradalom kitörése. Marx és Engels később is minden forradalmi megmozdulást abból a szempontból vizsgálta, hogy mennyivel hozza közelebb, mennyiben tüzi napirendre a proletár forradalmat. És ha azt vizsgáljuk, miért voltak illúziók ezek a remények, a világot oly reálisan felmérő Marx miért tévedett, amikor közelibbnek tartotta a proletár forradalom lehetőségét, mi az, amit nem kalkulált bele a számításba, miért győzött a proletár forradalom csak jóval később, Marx halála után, egy olyan országban, amelyben legkevésbé várták —, akkor a nemzeti elemeket is figyelembe kell venni. A kérdés elméleti részénél kell magát a problémát tisztáznunk,

itt elég megállapítanunk: a kalkuláció azért volt téves, mert mindig a nemzeti elemek kerültek felül, még akkor is, amikor minden logika szerint a nemzeti érdekeket is csak az osztályharc következetes végigvívásával lehetett érvényesíteni; a nemzeti érdekeket és szempontokat vitték győzelemre még azok a mozgalmak is, amelyeknek minden számítás szerint a proletariátus forradalmába kellett volna átnőniük.

A következő szakasz a nemzeti szempontok teljes és nyílt győzelmét hozta az osztályharc szempontjai felett — ez a II. Internacionálé csődje. A munkásmozgalom szempontjából ugyanis mindig világos volt, hogy a háború olyan nemzeti érdekeket jelent, amelyek már nem egyeztethetők össze a munkásosztály érdekeivel, túlmennek azon a határon, amíg a munkásosztálynak közös érdekei lehetnek a nemzet többi részével, pontosabban csakis a munkásosztály ellenségeinek érdekeit szolgálják. Ezért nem vitás, hogy a háború kérdésében a szociáldemokrata politikusoknak választaniuk kellett az osztály és a nemzet érdekei között, mert eltűnt minden illúzió arról, hogy a két érdek összeegyeztethető. És a nyugat-európai szociáldemokrata pártok a nemzeti szempontokat választották. Mint Lenin írta: „A II. Internacionálé, amelynek sikerült 25—45 év (attól függően, hogy 1870-től vagy 1889-től számítjuk-e) alatt rendkívül fontos és hasznos munkát végeznie a szocializmus széles körű elterjesztésében, és erőinek előzetes, alapvető, legegyszerűbb megszervezésében — eljátszotta történelmi szerepét, és meghalt. Legyőzött, nem annyira von Klutzkow, hanem az opportunizmus által... Az Internacionálé nem abban áll, hogy ugyanannál az asztalnál ülnek, és képmutató, szóvirágos határozatokat írnak olyan emberek, akik azt hiszik, hogy igazi internacionalizmus, ha a német szociáldemokraták igazolják a német burzsoázia felhívását, hogy lőjenek a francia munkásokra, a franciák pedig a francia burzsoázia felhívását, hogy a »haza nevében« lőjenek a német munkásokra.”

A nemzeti szempontoknak ez a diadala a munkásmozgalom egyik legnagyobb kudarca, és az egyik legnagyobb csalódást az okozta, amikor a munkások nem egy nagyvárosban tüntettek a háború mellett. Lenin a mindenben eluralkodó nemzeti szempontokkal szemben ismét következetesen érvényre juttatta a proletariátus nemzetközi szempontjait. Nemcsak a nemzeti vizekre evező szociáldemokratákat ítélte el a legerélyesebben, hanem felelevenítette az alapvető igazságot: nem lehet szabad az a nép, amely más népet leigáz, és ismét diadalra vitte a marxizmus egyik alapelvét: az osztályharc érdekei az elsődlegesek, a nemzeti szempontok csakis ennek alárendelve lehetségesek.

A lenini elmélet azonban nemcsak pusztán újból érvényre juttatta a marxi igazságokat, hanem már a történelmi tapasztalatokat is hasznosította. Az egyik ilyen tapasztalat: a nemzet nagyobb szerepet játszik a munkásmozgalomban, mint Marx korábban látta, s éppen ezért a munkásosztálynak szabatosabban ki kell dolgoznia taktikáját a nemzetek létezésével, sajátos szempontjaival teremtett helyzetben. Ezt a tapasztalatot hasznosítja a népek önrendelkezési jogáról szóló lenini elmélet. Közismert alaptételei: „A bérmunkás minden esetben kizsákmányolt marad, és a harc ez ellen megköveteli a proletariátus függetlenségét a nacionalizmustól, úgymondva, a proletárok teljes semlegeségét a különböző nemzetek burzsoáziájának az elsőbbségeért vívott harcában. És a legkisebb támogatás, amit bármelyik nemzet proleta-

riátusa ad »saját« nemzeti burzsoáziája kiváltságainak, elkertülhetetlenül kiváltja más nemzetek proletariátusának bizalmatlanságát, gyengíti a munkások nemzetközi osztályszolidaritását, a burzsoázia örömeire megbontja egységüket. És az önrendelkezés vagy elszakadás jogának tagadása a gyakorlatban elkerülhetetlenül az uralkodó nemzet kiváltságainak támogatását jelenti.” A proletariátus harcának előfeltétele tehát az, hogy lerázzunk minden álhazafiságot, annak még nyomát is, hogy saját nemzetünk sajátos nemzeti szempontjait képviseljük más nemzetekkel szemben, ezért minden állami vagy nagyhatalmi szemponttal szemben el kell ismerni minden nép elszakadási jogát. Csak ezen az alapon épülhet fel a nemzeti mozgalmak és a munkásmozgalom egysége. Minden más alapon csak oda juthatunk el, hogy a nemzeti érdek és szempont, a nemzeti harc akadályozza a munkásmozgalom osztályharcának kibontakozását, sőt ellene is fordulhat.

Mint ismeretes — szintén nem eléggé kielemezett okokból —, Leninnek ez az elmélete nem talált teljes megértésre még a munkásmozgalom forradalmi részénél sem. Rosa Luxemburg például azt fejtegette, hogy a nemzetek önrendelkezési jogának elismerésével Lenin veszélybe hozta az októberi forradalmat. „Azért — írta —, ami a katonai győzelmet Oroszország összeroppanásává és szétesésévé tette, részben a bolsevikok hibásak. A bolsevikok sokban maguk növelték a helyzet objektív nehézségeit azzal, hogy politikájuk előterébe tették a népek ún. önrendelkezési jogáról szóló jelszót, vagyis azt, ami a szólam mögött lényegében rejtett: Oroszország állami szétesését.” Ha az októberi forradalom elbukik, akkor ezt a fejtegetést egész nyugodtan fel lehetett volna használni annak megmagyarázására, hogy mért bukott el. De az októberi forradalom győzött, és ezzel igazolását adta annak, hogy a nemzeti és az osztályharc közötti viszonyt Lenin ítélte meg helyesen és nem Rosa Luxemburg, elsősorban azért, mert Lenin sok marxistánál világosabban látta, hogy a nemzet milyen erőt képez.

Egy alaposabb elemzés könnyen kimutathatná, az októberi forradalom győzelmében hogyan játszott közre az, hogy a bolsevikok eredményesen tudták kombinálni a nemzeti és nemzetközi szempontokat. Az októberi forradalomban ugyanis szerepet játszottak a nemzeti szempontok — „ne hagyjuk, hogy Pétervár német kézre kerüljön” — és a nemzetközi szempontok — „az orosz proletariátusnak vállalnia kell a forradalom kirobbantásának kockázatát, mert ezzel elindítja a világforradalmat; kötelessége vállalni a forradalmat, mert neki van legkedvezőbb feltétele arra, hogy a világforradalom mindent elsöprő hullámát elindítsa”. Fel kell azonban figyelni arra is, hogy amikor ez a két elem — a nemzeti és nemzetközi szempont — ellentétbe került egymással, akkor Lenin, a bolsevikok között ható egyéb áramlatokkal szemben, habozás nélkül a nemzeti szempontok érvényesítése mellett foglalt állást. Amikor Trockij a világforradalom érdekében a háború folytatása mellett volt, a fiatal szovjet állam érdekében Lenin habozás nélkül a breszt-litovszki béke megkötése mellett szállt síkra.

Itt most nem fejthetjük ki alaposabban, hogyan nőttek a Lenin által elismert nemzeti szempontok a nemzetközi helyébe, hogyan olvastották magukba a nemzetközi szempontokat. Kezdetben nem is volt vitás: a Szovjetunió támogatása és megvédése az egész világ munkáosztályának nemzetközi feladata. Ez a helyzet azonban már kezdettől

fogva magában hordott egy nagy veszélyt is: a munkásosztálynak ezt a nemzetközi érdekét állami, nagyhatalmi szempontok szolgálatába állíthatják. Minél jobban önállósultak és a társadalom fölé nőttek a bürokratikus erők, annál inkább azonosították saját érdekeiket a munkásosztály nemzetközi érdekeivel, annál inkább igyekeztek saját érdekeiknek alárendelni a nemzetközi munkásosztály szempontjait. A csehszlovákiai beavatkozás például nem teremtett új helyzetet, hanem csak ismét felszínre hozta, hogy a tömbérdekek minden más nemzeti és nemzetközi érdek fölé nőttek, ezeket a tömbérdekeket pedig azonosítják egy ország nagyhatalmi érdekeivel. Ezzel a nemzeti és nemzetközi szempontok közötti viszony ismét teljes bonyolultságában áll előttünk. Továbbra sem tagadható, hogy a Szovjetunió fennállása a szocializmus fejlődésének világméretű biztosítéka. De ez a szempont csak akkor érvényesülhet, ha számolunk a nemzeti szempontokkal is — éppúgy, mint ahogy Lenin korában a forradalmat csakis a népek önrendelkezési jogának elismerésével lehetett megvívni. Leegyszerűsítve: a Szovjetunió csak akkor és addig lehet a népek önállóságának és függetlenségének védnöke az imperializmussal szemben, amíg ő maga nem veszélyezteti ezt az önállóságot és függetlenséget. A csehszlovák tapasztalatot — a nagyhatalmi érdekek fölülkerekedését a nemzeti sajátosságok érdekein — ki kell egészíteni egy másik keserű tapasztalattal, a szovjet—kínai viszály tapasztalatával: két nagy, diadalmas proletár forradalom országa majdnem háborút kezdett egymással, bizonyítva, hogy a vélt vagy tényleges nemzeti szempontok minden más fölé emelkedhetnek.

A nemzeti mozzanat tehát másodszor is csalódást okozott a munkásmozgalomnak. Először, amikor a munkások tüntettek a háború mellett, pártjaik, képviselőik pedig a háborúra szavaztak. Másodszor, amikor az állami, nemzeti érdekek katonai beavatkozáshoz vezettek, és majdnem háborút robbantottak ki két szocialista ország között. Ez a két nagy csalódás szükségessé teszi az újabb elméleti vizsgálódást a nemzeti kérdésben, s az elméleti felfedezések hasznosítását a jugoszláv gyakorlatban.

AZ ELMÉLET

Elméletben látszólag egyszerű és világos a nemzeti kérdés. A marxista irodalomban megtalálható a nemzet meghatározása, keletkezése titkának megfejtése, és az államhoz való viszonyának, ezzel „elhalásának” magyarázata is. A konkrét vizsgálatok azonban gyakran még elméleti síkon is tisztázatlan kérdéseket tárhatnak fel.

A meghatározás: a nemzet olyan emberi közösség, amelyet a nyelv, a terület, a kultúra, a történelem és más tényezők közössége fűz egybe. Ezzel a meghatározással kapcsolatban azonban több kérdés vetődik fel. A legfontosabb az állammal és az országhatárokkal áll kapcsolatban. Az országhatár, más államhoz tartozás erősebb tényező-e, mint a többi tényező közössége, vagyis elegendő-e önmagában ahhoz, hogy minden más tényező közössége ellenére külön nemzet kialakulásához vezessen? Mert mondjuk az USA esetében még aránylag elég világos a helyzet. Van egy angol és egy amerikai nemzet. Bár ezt a gondolatot

is ritkán vezetjük végig. Van egy ausztráliai és egy új-zélandi nemzet is, hiába beszélnek ugyanúgy angolul, hiába van meg a kultúra stb. közössége, és a külön történelem aránylag rövid időt ölel fel? Vagy talán csak angol nép van több különböző államban, ezzel létrehozva azt a lehetőséget, hogy az állami közösség erősebb, mint a nemzeti közösség? (Különben már erre is van példa: a rhodesiai angoloknak még idejük sem volt arra, hogy rhodesiai angol nemzetté alakuljanak — ha egyáltalán lehet ilyesmi —, és máris fellázadtak az angol nemzet közössége, állama ellen.)

Még bonyolultabb a helyzet a több nemzetiségű államokban. Van-e egy kanadai nemzet, vagy pedig kanadai angol nemzet, és kanadai francia nemzet létezik, vagy pedig a nemzet mint kategória már egyáltalán nem használható? Van-e svájci nemzet, vagy svájci olasz, francia, német nemzet van, vagy pedig itt sem lehet használni a nemzet kategóriáit? Egyetlen francia nemzet van-e egy franciaországi, egy kanadai, egy svájci stb. ággal? Újabban nálunk is egész közvetlenül kezdtek firtatni ezt a kérdést: van-e egy magyarországi, egy csehszlovákiai, egy romániai és egy jugoszláviai magyar nemzet?

Már pusztán az a körülmény, hogy ilyen dilemmák előfordulhatnak és ténylegesen jelentkeznek is, azt mutatja, hogy mégsem olyan világos, mi is az a nemzet. A látszólag világos fogalmak összezilálásáról maga az élet gondoskodott. Itt eddig csak a rhodesiai angolok lázadását említettük, de emléltethetjük azt is, hogy De Gaulle egyszer a francia nemzet részének nyilvánította a kanadai franciákat, és jogot formált arra, hogy érdekükben fellépjen. Még nagyobb meglepetésről gondoskodtak például a belgák. Nemrég még mindenki nyugodtan beszélt volna belga nemzetről, hisz Belgium már régóta él területi, történelmi és kulturális közösségben. És akkor egyszerre kiderült, hogy nem belgák, hanem flamandok és vallonok; az a tény, hogy más nyelven beszélnek, minden más közösséget megbont. Még tovább menve: az észak-írországi események bezonyították, hogy egy nemzet keretein belül nemcsak az osztályellentétek teremthetnek különbséget. Az, hogy ugyanannak a népnek egyik része katolikus, a másik protestáns, olyan különbséget teremt, hogy nemcsak a többi tényező közösségét semmisíti meg, hanem a szó szoros értelmében egymásnak ugratja ugyanannak a népnek a fiait.

Ennyi már önmagában is szükségessé teszi, hogy felülvizsgáljuk, milyen emberi közösség is az, amit mi nemzet névvel jelöltünk. A marxista elmélet szerint ezt a közösséget az árutermelés hozta létre. „E mozgalmak gazdasági alapja — írta Lenin — abban van, hogy az árutermelés teljes győzelméhez szükség van a belső piac meghódítására a burzsoázia részéről; szükség van az ugyanazt a nyelvet beszélő lakosság területének állami egyesítésére, azzal, hogy eltávolítanak minden lehetséges akadályt ennek a nyelvnek a fejlődése és irodalmi megszilárdulása útjából.” Az árutermeléssel ledőltek a régebbi korlátok, amelyek akadályozták a nagyobb közösségek kialakulását. Az árutermelés egyben hatóereje lett annak, hogy e nagyobb közösség, a szélesebb piac érdekében kialakuljanak a nemzeti államok. Ez az egybeforrás már maga is két formában mehetett végbe. Az egyik a francia vagy angol forma: a belső határok és korlátok ledöntése, a különböző országrészeket egyesítő szálak erősítése. A másik forma az olasz vagy

német megoldás: a kis államok felszámolása, egyesítése. Az általános törvényszerűségbe már itt eltolódást vittek a konkrét állami és egyéb erőviszonyok. Ezért maradt meg a kérdés: van-e külön német, osztrák és svájci német nemzet, olaszországi és svájci olasz nemzet, csak azért, mert az egyesülés hulláma megtört az osztrák illetve svájci határon.

Még bonyolultabb helyzet alakult ki a soknemzetiségű államokban. Egyrészt a nemzetté válás folyamata, és a folyamatot elindító, befolyásoló tényezők — a burzsoázia jelentkezése, harc a piacokért stb. — egymással állították szembe az alakuló nemzeteket. Csak ezért tudta például Bécs az 1848-as magyar forradalom ellen kijátszani a többi nemzetet, tehát nem egyszerűen a forradalom és ellenforradalom állott egymással szemben, hanem különböző népek ugyanabból a forrásból táplálkozó forradalmi mozgalma, amit az ellenforradalom egymás ellen játszhatott ki. (Kissé leegyszerűsítve: amíg a latin volt a hivatalos nyelv, senki sem tulajdonított jelentőséget annak, hogy magyar vagy horvát beszéli-e ezt a nyelvet, mihelyt azonban magyar lett a hivatalos nyelv, egyszerre felszínre tört, hogy az éppúgy idegen nyelv, mint az osztrák.) Másrészt a soknemzetiségű államok módosítottak egy másik törvényszerűséget is: a nemzetek a nemzeti államtól, annak kialakulásától függetlenül jöttek létre, vagyis ugyanannak az államnak — ami a piac és egyéb tényezők közösségét is jelenti — a keretében; gyakorlatilag tehát a piac nemzetet teremtő szabályának ellentmondóan alakultak ki. A helyzet persze igazán bonyolulttá csak akkor vált, amikor pl. az angol nemzet egyes részei az önálló államok egész sorát hozták létre. És máris jelentkezik a kérdés: hogyan alakulhatnak ki az afrikai nemzetek, amikor ugyanannak a törzseknek — egy nyelvet beszélő és más szálakkal is összefűzött emberek közösségének — tagjai néhány államban vannak szétszórva, ugyanannak az államnak a határain belül pedig különböző törzsek élnek, olyannyira, hogy mondjuk Conakry lakói egymás között is csak franciául értik meg egymást, mert a másik törzs nyelvét nem ismerik.

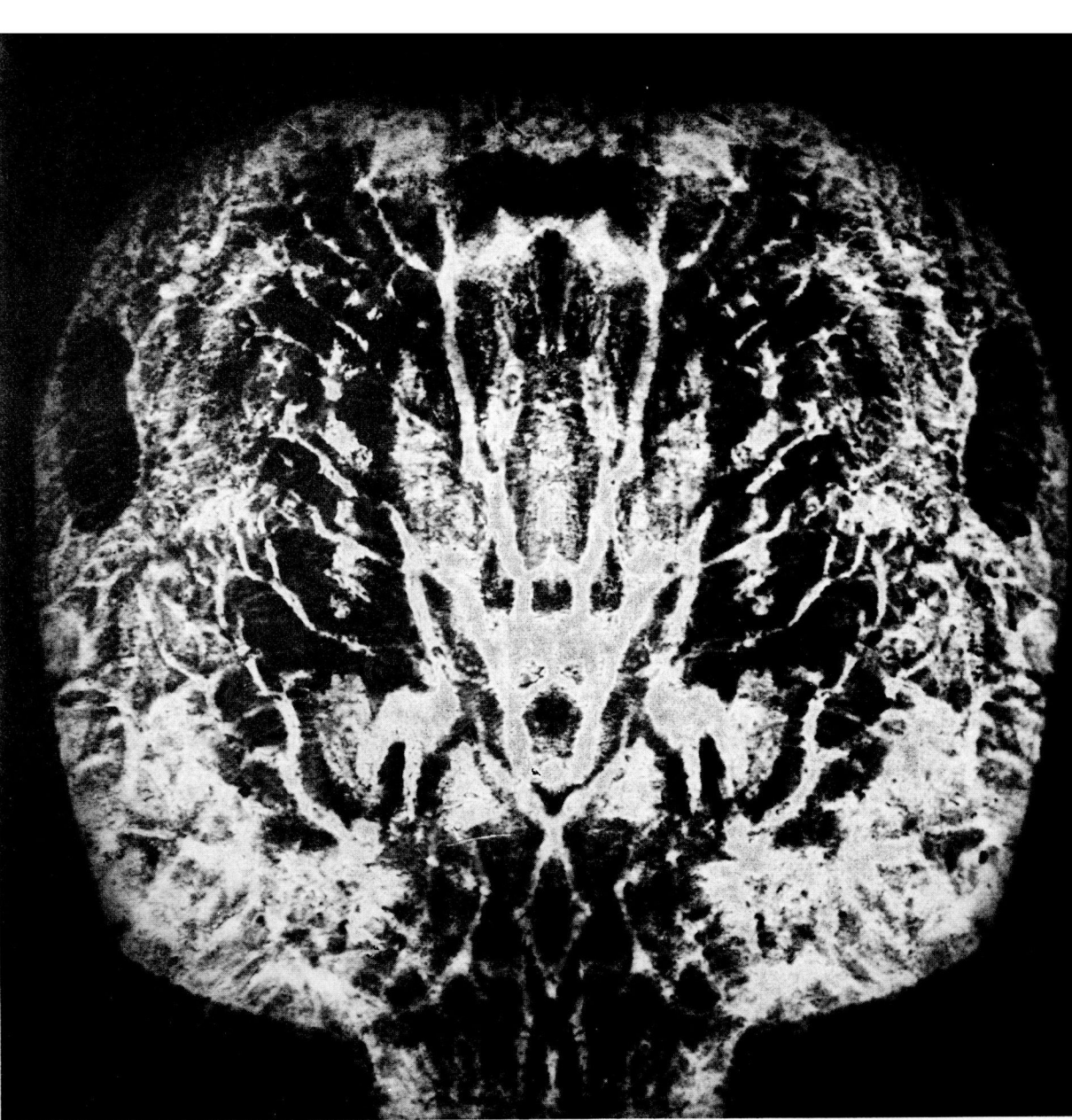
Akármelyik oldalról közelítjük is meg a kérdést — akár a nemzet meghatározásából, akár pedig kialakulásából kiindulva vizsgáljuk — mindig oda jutunk, hogy az állam és a nemzet közötti viszony sokkal bonyolultabb, mint ahogy az első pillanatra vagy a látszólag nagyon is világos elmélet szempontjából látszik. Ezért csak sajnálhatjuk, hogy a marxi elmélet csak néhány elemét adta meg az állam és a nemzet közötti viszony meghatározásának. Egyik központi eleme — a nemzet az állam elhalása előtti korszak kategóriája — csakis az állammal együtt vizsgálható. A legvilágosabb mozzanat ezzel kapcsolatban: az állam demokratizálása a nemzeti kérdés megoldásának alapja. Az azonban már kevésbé világos, hogyan kell értelmezni Marx klasszikus tételét a Kommunista Kiáltványból, mely szerint a proletariátusnak meg kell hódítania a politikai hatalmat, nemzeti osztályá kell emelkednie, és magának nemzetté konstituálnia. Vagy mit jelent Lenin tétele a nemzet elhalásáról: „A szocializmus célja nemcsak az, hogy megsemmisítse az emberiség szétforgácsoltságát kis államokra, hanem a nemzetek különállóságának megszüntetése is; nemcsak a népek közeledése, hanem egyesülése is.”

Ezek a tételek egyben az egész elmélet kiindulópontjait is megadják. Mielőtt azonban magát az elméletet megpróbálnánk megfogalmazni,

szembe kell néznünk azzal is, hogy e megfogalmazásnál két veszély leselkedik ránk. Az egyik a nemzeti mozzanatok lebecsülése. Erre a veszélyre a kérdés történelmével kapcsolatban elégszer utaltunk. A munkásmozgalom történetében ugyanis minden nagyobb csalódás azzal áll kapcsolatban, hogy fájó meglepetésként hatott: a nemzeti mozzanatok erősebbek voltak, az osztályszempontok fölé kerekedtek, minden törvényszerűség ellenére a munkásosztályt erősebb szálak fűzték saját országának többi polgárához, mint a másik ország munkásosztályához. Ez volt az egyik döntő oka annak, hogy nem váltak valóra Marx reményei: a felszabadításért vívott harc nem csapott át a nemzeti szempontok által megvont határokon, annak ellenére, hogy még a nemzeti felszabadulás igazi érdekei is minden szabály szerint azt követelték, hogy a nemzeti felszabadulás szociális felszabadulássá nőjön át. Ez áll Lenin nagy csalódásának hátterében is: a munkások inkább vállalták a másik ország munkásai elleni harcot, mint a saját burzsoáziájuk elleni forradalmat, hiába kellett volna minden szabály szerint az utóbbit választaniuk, hiába mondták ki annyiszor a munkásmozgalom képviselői, hogy azt fogják választani. És ez most is annyi csalódás forrása: egy országhoz tartozni erősebb kötelék, mint a szocialista közösséghez tartozni. Ez magyarázza a törvényszerűnek tartott, „szabály szerinti” közösségi szempontok mindenáron, ha kell, erőszakkal való érvényesítésének törekvéseit.

A másik veszély — amelyet a nemzeti szálak és tényezők lebecsülésének alfajaként is foghatunk fel — az, hogy csak egyedként kezeljük a nemzetek tagjait. Az első veszély forrása az, hogy figyelmen kívül hagyjuk, hogy a nemzet erősebb, szorosabb közösséget teremtett, mint az osztály, a másiké pedig az a felfogás, mely szerint a közösséget teljes egészében egyedekre bonthatjuk fel, tehát az egyedi egyenrangúság elismerésével a kérdés már meg is oldódott. Ez áll nemcsak a nemzeti kérdés amerikai megoldása mögött, amely pusztán egyedként kezeli a nemzetek tagjait, és a polgári értelemben vett egyenlő föltételek biztosításával gondoskodik a sokfajta nemzet tagjainak egybeolvadásáról. (Amíg a társadalom összetartó ereje nagy, ez a mechanizmus elég zavartalanul működik is, azzal azonban, hogy az összetartó erőnek ellentálló és ellentmondó lényeges erők azért mégiscsak feltörnek — a négerek vagy a Puerto Ricó-iak már részben faji elemekkel vegyülő harcában, de még abban is, hogy a gengsztervilág az olaszok kezében van, azon az alapon, hogy a hivatalos nemzeti közösséggel szemben kialakul az alvilág egy másfajta nemzeti közössége.) A nemzeti közösségeknek egyedekre való levezetése a mi öngazgatói társadalmunkban is sok csalódás forrása lett: kellemetlen meglepetésként hatott, hogy a nemzeti kérdés felüthette a fejét a teljes egyenrangúság állami szavatolása és az öngazgatás minden egyed számára azonos helyzetet teremtő feltételei között is. Ez a körülmény tehát megköveteli, hogy a nemzeti szempontokat egyformán érvényesítsük azzal a felfogással szemben, amely a másfajta közösségek — osztály, emberiség — szempontjait a nemzetiek felett állónak tekinti, meg azzal a felfogással szemben is, amely ezt a közösséget felbontja, és csak a közösséget alkotó egyedeket látja.

A nemzet helyét az emberi közösségben csak akkor érthetjük meg, ha az egyedek társadalomba olvadásának bonyolult mechanizmusát

Papp Oszkár FEJ IV

SZABOKY ZSOLT felvételei

vizsgáljuk. Méghozzá a mechanizmus mindkét elemét figyelembe véve: az egyedek közötti kapcsolatok létrejöttét és ezeknek a kapcsolatoknak az egyedet meghatározó jellegét. Az egyedek közötti kapcsolatokat illetően nem sokat tehetünk hozzá a már elmondottakhoz, amelyek a nemzet és az árutermelés közötti viszonyt tárták föl. Inkább ennek a viszornak sajátos értelmezéséről, mint megfejtéséről van szó. A marxizmus ugyanis elég részletesen kimutatta, hogy a nemzet az árutermelés kibontakozásának folyamatában jön létre. Persze itt nem pusztán a piac, mint a nemzeté alakulás gazdasági alapja, és a burzsoázia, mint ennek a nemzeté alakulásnak a hordozója a lényeges. A nemzet ugyanis nem más, mint a régi szűk emberi közösségeknek fölbomlása, a törzsi, falusi vagy egyéb szűk körre, kis területre korlátozódó közösségek felváltása egy szélesebb, országos közösség létrehozásával. A nemzeti öntudat az új kohézió alapja lehet, de mindenképpen csak másodlagos valami.

A látszólag egységes nemzeti államokban is vannak olyan elemek, amelyeknek létezéséről nem is veszünk tudomást, mindaddig, amíg valami nem zavarja meg a látszólag zavartalan összetartó szálakat. A bretonokat például mindenki franciáknak tekintette, amíg meg nem jelentek a jelszavak: Bretagne a bretonoké! És biztos, hogy sok újságolvasó számára meglepetés volt a hír, hogy Spanyolországban egy fiatal eltávolítottak a bírósági tárgyalóteremből, és távollétében ítékeztek fölötte, mert csak baszk nyelven volt hajlandó beszélni. Arról pedig közismert történelmi adataink vannak, hogyan lettek nagy magyarok a budapesti svábok. A példák mindkét csoportja — amikor a népi, nyelvi tényezők egyszerűen visszavonulnak a nemzeti szempontok elé, és amikor egyszerre kiderül, hogy a látszólagos nemzeti egység keretében nagyon is reális kisebb, más nyelven beszélő, más kultúrájú és törekvésű közösségek is vannak — azt mutatja, hogy az emberi kapcsolatoknak olyan formája jön létre, amely sok minden mást háttérbe szorít.

Ezek a példák meggyőzően mutatják, hogy a nemzet nem valami misztikus közösség — ezért téves a nemzet minden misztifikálása —, de nem is az árutermelés absztrakt hatásáról van szó — ezért téves a gazdasági determinizmus minden abszolutizálása ezekben a kérdésekben is. Az árutermelés hatásáról van szó — tehát a misztikus elemeket tényleg le kell vezetni a reális gazdasági tényezőkre —, de nem valami gazdasági determinizmus értelmében. Pontosabban: nem is maga az árutermelés a lényeges közvetlenül, hanem csak közvetve, azzal, hogy az emberek közötti kapcsolatoknak új formáit teremti meg. Az árutermelés új közösséget teremtő hatása ugyanis abban nyilvánul meg, hogy a régi önellátó vagy csak véletlenül piacra termelő és ezért a piactól nem függő közösségek körül ledönti azokat a korlátokat, amelyeket az önellátásra való berendezkedés vont köréjük. Ezzel a világ kitágul, a régi bezárkózás, világtól elszigeteltség helyébe közvetlen kapcsolat jön létre a legközelebbi, fizikai, földrajzi közösség határain túl levő közösségekkel; közvetlen függés, amelyet a piacra termelés és a piacról való beszerzés teremt. A nemzeti közösségnek az árutermeléshez való kapcsolódása az, ami ezt a közösséget majdnem automatikussá teszi, és egyben meghatározza viszonyát a forradalomhoz és az államhoz egyaránt.

A piacra termelés az emberi kapcsolatoknak egy sajátos típusa, még-hozzá a kapcsolatok automatizálásának típusa. A történelem tanulsága szerint az emberiségnek fejlődése során legelőször az önellátás és a munkamegosztás között kellett választania. Történelmi példák mutatják, hogy választhatta az önellátást, a falusi közösségek útját is, és ezen az alapon is létrejöhetett az állam, mint az egyetlen munkamegosztás, az irányítókra és irányítottakra oszlás, a közös ügyek intézőinek kiszakadása a közösségből. Amikor a fejlődés a munkamegosztás útján indult el, jött a következő válaszút: államilag, hatóságilag megszervezni a munkamegosztással bonyolulttá vált ellátást, vagy pedig a piacra bízni a szükségletek kielégítéséről való gondoskodást. Az inkák példája mutatja, hogy az emberiség az első lehetőséget is választhatta volna — az inkáknál ugyanis a munkamegosztással előállított termékek az állami raktárakban futottak össze, és onnan kapta meg mindenki a számára szükséges termékeket, amelyeket mások állítottak elő.

A piacra termelés automatizálja, a szervezés szükségességét minimumra csökkentve rendezi az emberek közötti kapcsolatokat. A munkamegosztás bizonyos pontján termelő egyedek a piac révén kerülnek egymással kapcsolatba, hamarosan létrejön a pénz is, ezeknek a kapcsolatoknak a legautomatikusabb és legabsztraktabb formája, amelyben még az is elvész, hogy a munkamegosztásban egy sajátos áru előállítására szakosított emberek közötti kapcsolatot közvetít. A marxizmus, mint már mondtuk, az automatizálódott emberi kapcsolatoknak ehhez a formájához kötötte a nemzetet is — a pénz, mint a közösségnek absztrakt hordozója, közvetítője, és a nemzet, mint ennek a közösségnek a tudata, az összetartozásnak az ideológiája. Ez egyben a nemzeti közösség automatizmusának magyarázata is — a nemzeti öntudat kialakulásához és fenntartásához a minimális emberi, tudatos erőfeszítés szükséges, mert a mindennapi élet, a család, a nyelv stb. úgyszólván önmagától kialakítja, míg a többi közösség tudatának kialakítása jóval több tudatos erőfeszítést követel, még az osztályközösség tudatosításához sem elegendő a mindennapi gyakorlat, különben nem lenne szükség a marxizmusra sem mint a proletariátus osztálytudatának elméletére, tudatosítására.

Bővebb magyarázatra szorul azonban, hogy ebbe az automatizmusba kezdettől fogva sajátos elemet visz az állam, amely ugyanis kezdettől fogva nemcsak az osztályerőszak szerve, hanem az emberi kapcsolatok automatizmusának bizonyos kerete, sőt szervezője is. Nem is arról van szó csupán, hogy az emberi társadalom árutertermelő típusában mindig küzdött egymással két irányzat: a szabad és az államilag tervezett árutertermelés irányzata (már a Római Birodalomban a rabszolgamunkán alapuló szabad árutertermelés korszakát az államilag szabályozott árutertermelés váltotta föl), sokkal inkább arról, hogy az árutertermelés még legszabadabb, legkötetlenebb, legautomatikusabb korszakában is föltételez bizonyos állami keretet. Ennek a keretnek a szavatolása ott kezdődik, hogy az állam gondoskodik a piacra termelés elemi követelményeiről — a nyugodt, fosztogatástól, támadástól, sokfajta zavaró körülménytől mentes munkáról — egészen addig, hogy az állam áll a legabsztraktabbá vált kategóriák mögött is — a pénz csak azért lehet az emberek közötti kapcsolat legelvontabb formája, ennek a kapcsolatnak a közvetítése, mert mögötte ott áll az állam mint biztosíték,

hogy a kapcsolatoknak ezt a formáját mindenki elismeri, mint kezeség, hogy a tényleges emberi kapcsolatok helyébe nem lehet valami más — hamis pénzt — állítani.

Ezzel már adva van, hogy az állam nem pusztán az osztályelnyomás eszköze, hanem bizonyos közösség is. Az államnak ilyen közösséget teremtő hatásával magyarázható, hogy az országhatárok nem pusztán vonalak a térképen, hanem ténylegesen egy közösség kereteit jelentik, olyannyira, hogy néhány lépéssel arrább — bár sem a táj, sem az emberek nem változnak — egy ellenséges világ kezdődhet. A konkrét formákon múlik, hogy ez a közösség milyen formát ölt. Lehet szabadabb és lazább — ahol a kialakult kapcsolatok egész vérkeringésével, számtalan szállal összefűzött egység többé-kevésbe nyitott határokkal bír —, és lehet mereven elzárkózó, kifelé és befelé zárt egész. A határ mindenképpen egy kialakult egységet, közösséget zár el egy másik közösségtől. Ezen a határon belül számos közös érdek hat. A legelemibb érdek: üzemben, életben tartani ezt az egészet, ezt a szervezetet, mert enélkül a tagok halálra vannak ítélve, a civilizáció jóval alacsonyabb fokára esnének vissza, mihelyt nincs közösség, amely szavatolja az áru vérkeringését, gondoskodik a közszolgáltatásokról. Lehetnek érdekek, amelyek ezt a közösséget szembeállítják más közösségekkel — a határon túli világ lehet az extraprofit forrása is (már Marx foglalkozott azzal, hogyan korrumpálja, nyárspolgáriasítja el az angol munkásosztályt az a tény, hogy ő is részesül az angol „haza” által összeharcsolt extraprofitból). És a határon túli világ lehet versenytárs is. Az ideológián — a közösséget tudatosító, a határokon túli világtól elhatároló tudati elemeken — és a fegyelmen — a különféle gépezetek, állam, hadsereg stb. fenntartására létrehozott társadalmi eszközökön — múlik, hogy egy közösség tagja nem pusztán kényszerből, hanem néha bizony lelkesedésből is vállalja a határokon túli közösségek elleni háborút. (Persze, a háború mindig kizökkent a hétköznapiakból, s gyorsan lelohasztja ezt a lelkesedést, legelőször is a közvetlen résztvevők-nél, és ezért a gépezet fegyelmezett üzemeltetése sokkal nagyobb erőfeszítést követel a gépezet egyes csavarjaitól, de viszont éppen ezért az evszázados háborúskodás tapasztalatai kialakították a fegyelem megteremtésének, szavatolásának eszközeit és módjait is.)

Valaminek történnie kell, hogy az állam által megteremtett közösségen belül tudatosodjanak a kisebb közösségek, s ezek a közösségek még az állami közösség többi részével is szembeforduljanak. És itt egyáltalán nem az a leglényegesebb, hogy egy vagy több nemzet államáról van-e szó (ez az, ami megzavarja a nemzet kérdését leegyszerűsítő fejtegetéseket). A lényeg mindig az, hogy elég erős-e az állam által teremtett közösség, vagy pedig valami kisebb közösségekre bomlik szét. Ennek az igazságnak mindkét oldalát közismert példákkal támaszthatjuk alá. A breton francia, a baszk spanyol volt, amíg valami közbe nem jött. Addig Franciaországot vagy Spanyolországot mindenki egy nemzet államának tekintette. És akkor egyszerre kiderült, hogy a bretonok nem franciák, a baszkok nem spanyolok. Elemezni lehet, hogy mi bontotta meg a régi közösséget. Kimutatható, hogy a bretonokat bizonyos gazdasági tényezők elvezették egy szűkebb közösség tudatosodásáig — a mezőgazdaság kérdésének megoldatlansága, egyes vidékek lemaradása a gazdasági fejlődésben stb. Spanyolországban a

gazdasági okok mellett biztosan szerephez jutott a Franco-diktatúra elleni harc is. A lényeg mindig az marad: a társadalomban élő ember mindig a maga hétköznapi életét éli, bizonyos ideológiákra van szüksége, hogy ezekből a hétköznapiokból kinövő problémák tudatára ébredjen (még emlékszünk rá, hogy a feudalizmussal szembeni elégedetlenség hogyan tudatosodott, vagy ha úgy akarjuk, tört fel, jött létre bizonyos új vallási közösségek kialakításában). Így aztán egészen természetes, hogy ezek a problémák abban a formában tudatosodnak, hogy a breton számára egyszerre fontos lesz, hogy ő breton és nem francia.

Másrésről az, hogy egy ország több nemzetiségű, nem jelenti okvetlenül azt, hogy könnyen szétesik. Szabályt felállítani csak konkrét vizsgálat után lehetséges. Svájc példája mutatja, hogy az országhatárral megteremtett közösség erősebb lehet, mint a nyelvi közösség, de ez nem csökkenti a nyelvi közösség szerepét. Ha mondjuk a második világháború alatt Hitler megtámadja Svájcot, akkor a svájci németek éppúgy harcoltak volna a támadók ellen, mint a franciák és olaszok, ha pedig Mussolini támadja meg, a svájci olaszok éppúgy küzdöttek volna, mint a többiek. Ugyanakkor, mihelyt Delémont környéke — gazdasági és egyéb okokból — harcot kezdett egy önálló kanton alakításáért, egyszerre fontos lett az is, hogy nem beszélnek a kanton többi lakosával egy nyelvet.

A soknemzetiségű országok példája azt mutatja, hogy ezek az országok nem válnak gyengébbé pusztán azért, hogy polgáraik több nyelvet beszélnek. Ami ezeket az államokat gyengévé teheti, csak az, hogy az egyik nemzet elnyomja, kizsákmányolja a másikat, az állam erejének jelentékeny részét leköti, hogy az elnyomott népeket az állami keretekben tartsa. Sok mindentől függ, hogy milyen formát ölt, milyen hevessé válik az ellenállás az elnyomással szemben. Közismert, hogy ez az ellenállás nem egyenes vonalú. Történelmi példák mutatják, hogy az uralkodó nemzet képviselőinek nemegyszer sikerült egymás ellen fordítani a leigázott népeket, sőt ily módon gyengíteni az uralkodó nemzetet belüli osztályharcot is, és ezzel növelni az egész államot összetartó kohézió erejét. 1848-ban még annak példáját is láttuk, hogyan kerülnek egymással szembe ugyanazok a nemzeti mozgalmak. Mindezzel már adva volt, hogy ugyanazok a tényezők, amelyek a magyarok osztrákellenességét szülték — a gazdasági és nemzeti elnyomás tudatosodása, a gazdasági fellendülés, a „tengerre magyar” stb. érdekeinek felszínre törése —, létrehozzák a horvátok, románok, szerbek, ruszinok magyarellenességét is. Bécsnek aztán már könnyű volt ígéretekkel, a vezetők lekenyerezésével ezt a magyarellenességet meglovagolni, és így az egyazon alapról kiinduló mozgalmak egyik része Európa legdicsőbb forradalmi mellett sorakozott fel, a másik része pedig a legsötétebb ellenforradalom szolgálatába szegődött. De az „oszd és uralkodj” taktika később is nemegyszer eredményesnek bizonyult, abban az értelemben, hogy a széthúzó, államot gyengítő erők egymást kötötték le, és ezzel az államot mentesítették attól, hogy túl sok erőt kössön le a széthúzó erők fékentartása.

Általában a nemzet egy sajátos elemet visz a központi kérdésbe: meddig túrnak az emberek egy rendszert, egy helyzetet. A társadalom ugyanis egész mechanizmust termelt ki arra, hogy az embereket a meg-

lévő keretben, a hétköznapi megszokott rendjében tartsa. Az osztály-társadalomban ez a rend az uralkodó osztály rendje, annak uralmát és hatalmát tartja fenn, és azt teszi minden változás elleni harc hordozójává. Ezt a rendet — és a fenntartásáról gondoskodó államot — nem lehet azonban egyszerűen az uralkodó osztállyal azonosítani. Nemcsak arról van szó, hogy az állam önállósulhat, mert a társadalom fölé emelt apparátus külön érdekekre és szempontokra tett szert. Még ettől is lényegesebb, hogy az állam a társadalom önvédelmi szerve is. Egyrészt gondoskodik arról, hogy a társadalom ne emésztődjön föl az osztályharcban, másrészt megszervezi a társadalmi vérkeringés zavartalanságát, gondoskodik arról, hogy a társadalom gépezete működésben maradjon, szavatolja a társadalmi szükségletek kielégítését. Ezért van az is, hogy az osztályharc nem akkor hoz változást, amikor az elégedetlenség eléri csúcsát, hanem amikor a tudatos erők a hétköznapi régi rendje helyébe újat tudnak állítani.

A nemzet szerepének lebecsülése közvetlenül kapcsolódik az állam-össztársadalmi szerepének lebecsüléséhez, osztálymivoltának abszolutizálásához. A nemzet ugyanis bizonyos közös érdekek ideológiai hordozója, tudatosodása, annak ideológiai megnyilvánulása, hogy az osztályszempontokon és érdekeken túlmenően vannak közös szempontok és érdekek is. Ezzel a nemzet fontos része lesz a társadalmi mechanizmusnak. Több más eszközzel — állam, vallás, erkölcs — együtt gondoskodik arról, hogy az emberek vállalják a hétköznapi életet, beletörődjenek a kötelezettségekbe; egyrészt — hegeli meghatározással élve — önként csinálják azt, amit muszáj, másrészt elfogadják a maguk helyét a társadalomban, hogy a társadalom működésben maradjon, ne essen szét egymástól független egyedekre, hanem az egyedek együtt gondoskodjanak a közös szükségletek közös kielégítéséről. Ebben a mechanizmusban a nemzet a társadalmilag létrehozott közösségi tudat eddig legerősebb formája. Az állam a maga apparátusával és erőszak-szerveivel, a vallás és az erkölcs a maga államot kiegészítő tilalmaival, csak a mechanizmusnak kordában tartó része, annak veszi elejét, hogy ez az ember kilépjen ebből a közösségből, megtagadja a közösségben éléssel járó kötelezettségek teljesítését. A nemzet viszont a mechanizmus pozitív része, a közösség tudatos vállalását, elfogadását, szolgálatát, tudatosodását jelenti.

Ezzel, szélesebb társadalmi keretbe állítva, rá is tapintottunk, hogyan kapcsolódik a nemzet az árutermeléshez. Az árutermelés a közösség gazdasági alapja: a társadalom, amely a munkamegosztás útján indult el, az árutermeléssel tartja fenn a kapcsolatot a társadalom egyes részei között, az áru és az árutermelő társadalom legabsztraktabb terméke, a pénz, kapocs a társadalom egymásról nem is tudó tagjai között. Az árutermelés tehát közösséget teremt az addig egymástól elszigetelt, egymástól független részek között, és ezzel a nemzetté alakulás, a nemzeti közösség létrejöttének hordozója is. Az már csak a dolog ideológiai része, hogy az árutermelést hordozó osztály, a burzsoázia, megteremti az árutermeléssel létrejött közösség ideológiáját, a nemzeti tudatot is. Az állami határ pedig ennek a közösségnek a keretét adja meg, és ezzel gondoskodik arról, hogy az állam által fenntartott és ápolt közösség erősebb lehet, mint a határ másik oldalához fűző nyelvi közösség.

Erről még csak annyit, hogy leegyszerűsítés volna, ha a nemzetet akár forradalmi, akár ellenforradalmi tényezőnek kiáltanánk ki. Ellenforradalmi annyira, amennyire a hétköznapiak azok. Az, hogy élni kell, és az élet fenntartásához gondoskodni kell bizonyos szükségletek kielégítéséről, mindig határt szabott minden forradalmi tevékenységnek, ha a tudatos erők — mint már mondtuk — nem tudják létrehozni a hétköznapiak új rendjét, amíg a forradalmi lendület tart, vagy ha a harc elhúzódik — partizánháborúvá alakult forradalom idején —, nem tudják megszervezni a hétköznapiakat, az embereket életben tartó mindennapi tevékenységet, akkor a forradalom halálra van ítéelve, és visszatérnek a régi hétköznapiak. A nemzeti tudat lehet ezeknek a hétköznapiaknak, az „élni kell”-nek az ideológiája, és ezzel ellenforradalmi tényező két szempontból is. Egyrészt gyengítheti a forradalmat: lefoghhatja a meglévő rend felborításának és újjal helyettesítésének irányzatát, az uralkodó osztály számára még elfogadható keretben, az osztársadalmi közösség szintjén tarthatja a forradalmat, vagyis a közös nemzeti érdeket érvényesítheti a sajátos osztályérdekekkel és szempontokkal szemben (ezért párosul a nemzeti elemek felülkerekedése reformizmussal: a meglévő keretben keresi a megoldást, nem pedig a keret áttörésével, az adott társadalmi rendszeren belül, és nem az új társadalmi rendszer létrehozásával). Másrészt, a nemzeti tudat a forradalmi megmozdulások szűkítésének tényezője is lehet, megakadályozhatja, hogy a forradalmi mozgalom eljusson addig, ameddig a legforradalmibb osztály elmehetne, a mozgalmat leállítja azon a ponton, ameddig a kevésbé forradalmi osztályok is elmehetnek (ezért nem váltották valóra a nemzeti forradalmi megmozdulások Marx reményeit, nem mentek addig, ameddig a nemzeti érdekeket is legkövetkezetesebben képviselő forradalmi osztály mehetett volna, nem hozták létre a proletariátus államát, hanem megrekedtek a többi osztály által is elfogadható nemzeti állam szintjén).

Ugyanakkor azonban a nemzeti tudat forradalmi és forradalmasító erő is lehet, egyik ideológiai formájává válhat az elégedetlenség feltörésének, tudatosíthatja az elnyomást, a helyzet tarthatatlanságát, tehát megadhatja azt a hájtó erőt, amely az embereket kényszeríti arra, hogy kilépjenek a hétköznapi megszokottságából és kockáztatni merjenek. (Ezért van az, hogy nemcsak a felszabadító mozgalmak nőttek át könnyen proletárforradalommá, mint Jugoszláviában, mert csak a KP hozhatta meg az igazán következetes harcot a nemzeti felszabadításért, míg a régi rend hívei — a király stb. — hajlandók voltak pakálni az elnyomóval, és minél kegyetlenebb lett az idegen elnyomás, annál nagyobb szükség volt a semmilyen kockázattal nem törődő szembeszegülésre, az akció-reakció törvénye alapján így szült a nagyobb kegyetlenség csak nagyobb forradalmi erőttől. Emellett a nemzeti mozzanat szerephez jutott a többi forradalomból is : a párizsi kommunéknál éppúgy, mint a pétervári felkelésnél, az utolsó lökést mégiscsak az adta meg az olyan sokfajta habozás leküzdéséhez: ne engedjük, hogy Párizs vagy Pétervár a németek kezére jusson.) Mivel az ember csakis tudatosan lázadhat, az elégedetlenségnek mindig valamilyen tudatos formát kell adni, a nemzeti motívumok pedig rendkívül alkalmasak arra, hogy — mint az egyik legerősebb ideológiai tényező — megadják ezt a tudatos formát.

A nemzet helyét és szerepét a történelemcsinálásban, a társadalomba olvadásban, mindig az egyednek a világhoz, a társadalomhoz való viszonya szempontjából kell vizsgálni. Ez a vizsgálat megkönnyíti a bonyolult kérdések megoldását. Ugyanakkor hozzásegít ahhoz, hogy megmagyarázzuk, miért játszhatott a nemzet olyan fontos szerepet az egyed életében. A magyarázatnál figyelembe kell vennünk mindazt, amit a pszichoanalízis új iskolája, elsősorban Fromm, feltárt. Fromm vizsgálatának egyik központi témája — amely majdnem valamennyi művén végighúzódik — a társadalmi jellem, amely az ő meghatározásában a következőket jelenti: „Ahhoz, hogy létezhessen, minden társadalomnak úgy kell megformálnia tagjainak jellemét, hogy azok kívánják megtenni azt, amit meg kell tenniük; társadalmi funkciójukat a tagokba kell ültetni, és valami olyasmivé tenni, amit ők belső szükségletből és nem kényszerből tesznek.”

A társadalmi jellem elméletének kiindulópontja, hogy a társadalom nemcsak azzal formálja az egyedet, hogy hat rá, hanem azzal is, hogy létrehozza azokat a szűrőket, amelyeken át kell menni az élményeknek, a benyomásoknak, amelyek úgyszólván kanalizálják az egyed és a világ közti kapcsolatot, megszabják, mit és hogyan lát, vesz észre az egyed a világból. Fromm nem tér ki külön arra, hogy van egy biológiai—fiziológiai szűrő is, amely ugyanúgy meghatározza, mit és mennyit látunk a világból, amely fizikai, földrajzi, evolúciós és egyéb tényezők hatására alakult ki. Példának említsük meg azt, hogy az ember az elektromágneses hullámok spektrumából csak a 0,4—0,8 milliméteres hullámhosszt látja, hallani ugyanígy csak bizonyos frekvenciájú hangokat hall. Minden más észlelésére képtelenek vagyunk. Így a világot nem olyanak látjuk, észleljük, amilyen, hanem csakis sajátos emberi módon olyannak, amilyennek az ember társadalmi gyakorlata — az érzékszervek és a világ iránti viszony formálásával is — létrehozta. Fromm ezt a biológiai—fiziológiai alapot már mint adottat föltételezi, és inkább a társadalmi szűrőket vizsgálja. Három ilyen társadalmi szűrőt említ, a nyelvet, a logikát és a tapasztalatot. Fejtegetése így reprodukálható: „A tapasztalat csak azzal a feltétellel juthat a tudatig, hogy észlelhetjük, egybekapcsolhatjuk, és rendezhetjük egy konceptuális rendszer és annak kategóriái formájában. Önmagában véve ez a rendszer a társadalmi fejlődés eredménye. Minden társadalom élettapasztalatával, a képzettársítás, érzékelés és észlelés módjával egy kategóriarendszert fejleszt ki, amely meghatározza a tudat formáját. Ez a rendszer mint társadalmilag meghatározott szűrő működik: a tapasztalat csak akkor jut a tudatig, ha át tud hatolni ezen a szűrőn.” Az egyik ilyen szűrő a nyelv: „A nyelv mint egész magában rejti az élettapasztalatot, nem más, mint az élet tapasztalati átélése meghatározott formájának megmerevedett kifejezése... A szűrő második formája, amely a tudatot lehetővé teszi, a logika, amely meghatározott kultúrában megszabja az emberi gondolkodás irányát... Amennyiben egy egyén olyan kultúrában él, amelyben nem szabad kételkedni az arisztotelészi logika helyességében, akkor számára rendkívül nehéz, ha ugyan nem lehetetlen, hogy tudatára ébredjen annak a tapasztalatnak, amely ellentmond az arisztotelészi logikának, tehát értelmetlen annak a kultúrának a szempontjából, amelyben az egyén él... A szűrő harmadik formája (a nyelv és logika mellett) a tapasztalat tartalma. Minden társadalom kizárja

bizonyos gondolatok és érzelmek gondolati megformálását, átélését és kifejezését. Vannak dolgok, amelyeket nemcsak hogy «nem csinálnak», hanem amelyekre még «gondolni sem szabad».

Azért foglalkoztunk kissé részletesebben a társadalmi jellem elméletével, mert szerintünk a legalkalmasabb annak a megmagyarázására, miért játszik a nemzet olyan fontos szerepet az egyed életében. A nyelv ugyanis nem egyszerűen a társadalmi kommunikáció eszköze — tehát nemcsak azt szabja meg, hogy az egyed kikkel érintkezhet, vagy ebben a több nyelvű világban legalábbis kikkel érintkezhet könnyebben —, hanem az ember gondolkodásának, tudatának nagyon lényeges formálója is. Csak így tudjuk társadalmi keretbe helyezni annak megdöbentően nagy hatását, hogy valaki — konkrétan szólva — magyarul álmodik, magyar versek és olvasmányok reminiszenciája, hatása él benne. A szókincs, az álmok, az emlékek, az olvasmányok, és mindaz, ami a nyelvhez kapcsolódik, együttvéve olyan egyedet meghatározó tényező, amelyet semmiképp sem szabad lebecsülni. A logika szűrője már kevésbé kapcsolódik a nemzethez, de a tapasztalat, ha kisebb mértékben is, mint a nyelv, már ismét a nemzethez fűződő egyedet meghatározó tényező. A tapasztalaton ebben a vonatkozásban értjük mindazt, amit az életmód, a kultúra, sőt a történelem — a múlt tapasztalata — közössége egy néphez tartozó egyed számára jelenthet. Törökországba kell látogatni, hogy az ember ennek igazán a tudatára ébredjen — ott látjuk csak igazán, hogy a mi tudatunkban kegyetlen gyilkosként, szörnyetegként élő szultánokból hogyan lesznek hatalmas, diadalmas, győzedelmes, dicsó hadvezérek. És ha egyszer rádöbbenünk, hogy a múlttól mi csak mint magyarok gondolkodhatunk, könnyebb felismerni, hogy a más is csak mint magyarok észlelhetjük.

Igy olvad egészbe az a tényező, amelynek a marxizmus eddig nem szentelt elég figyelmet: az ember csak mint magyar, szerb, francia stb. él, tudatát egy nyelv határozza meg és mindaz, amit a nyelv jelenthet — versek, ideológiák, olvasmányok, beszélgetések, a bölcsődaltól az utolsó búcsúig. Mindaz, ami tudatába hatol, amit még más nyelvekből is magának lefordít — mert még az idegen nyelven szerzett benyomások is a szó legtágabb értelmében csak fordításként juthatnak tudatunkig —, egy nemzet kollektív tapasztalata szerint alakul. Ezzel adva van, hogy a világ és a társadalom minden kérdéséhez csak mint magyar, szerb, francia stb. viszonyulhat, minden más csak a nemzeti elem közvetítésével jelentkezhet, még annak tudatára is, hogy munkás stb. csak annak alapján juthat el, hogy magyar, szerb, francia stb. Ezért a nemzet iránti helyes viszony kialakítása megköveteli, hogy a marxizmus jobban számoljon az áruterelés és társadalomba olvadás kérdésének egész bonyolult dialektikájával, és hogy hasznosítsa mindazt, amit a társadalmi jellem elmélete, az egyed és a társadalom közti viszony sokfajta vizsgálata eddig feltárt.

A GYAKORLAT

Számunkra mindez nemcsak történelmi vagy elméleti probléma. A nemzet helye és szerepe a szocializmus építésének egyik nagyon lényeges gyakorlati problémája lett. Erről legalább két jelenség tanús-

codik. Először is rádöbbenünk — vagy mondhatjuk úgy is: kénytelenek voltunk megállapítani —, nacionalizmus van, létezik és hat, a jelek szerint jobban, mint néhány évvel ezelőtt. És ennek a másik oldala :a nemzetek közötti viszonyokban megoldatlan problémák vannak. S a kettő együtt: a testvériség-egység jelszavával diadalmasan megharcolt népfelszabadító harc, a nemzeti kérdés világszerte példásnak elismert megoldása után ismét jelentkeznek a nemzeti egyenrangúság gyakorlati szavatolásának követelései és a nacionalizmus tünetei. Másodsor, mint kevésbé lényeges, de elgondolkodtató, az előző tényezőre felépülő tünet: a nemzeti kérdésről kialakított, eddig rendkívül világos és kristálytiszt elméletek egyszerre ismét zűrzavarosakká váltak. Nem is az a legfontosabb, hogy ismét jelentkeztek — jelentkezhetek — a nyílt nacionalizmus jelszavai. Senki sem hitte, hogy a nacionalizmus teljesen kihalt, és ezért nem is az az igazán furcsa, hogy képviselői az első kedvező jelre úgy érezték, felüthetik fejüket. Az igazán elgondolkodtató az, hogy ebben a kérdésben a nyilvánvalóan nem nacionalista, sovinszta emberek nézetei is zavarosakká váltak, ismét vitathatókká lettek olyan kérdések, amelyeket már rég megválaszoltunk hittünk. Persze, ebben a tömkelegben jelentkeznek elfogadhatatlan nézetek is. Egy részük a marxizmustól idegen elemek betörését jelzi, kétes elvek visszakisértését a múltból. Más részük abból ered, hogy a kérdések tisztázatlanok, és nincs mindig meg az a biztos támaszt nyújtó marxista vezérvonal, amely a társadalom annyi más kérdésében rendelkezésre áll. Ismét más részük az etatizmus nyílt vagy burkolt visszasírásából ered. Hogy a dolog még furcsább legyen, nem is csak a bürokratizmus, az uniformizálás híveinél, hanem éppen a leghaladóbb, legantibürokratikusabb értelmiségnél is, amely tudatosan vagy a gondolatot végig nem gondolva, arra a következtetésre jutott, hogy az etatisztikus megoldások egy-egy tekintetben sokkal hatékonyabbak, és ezzel jobbak voltak — a régi választási rendszer jobban szavaltotta a nemzetiségek arányosabb képviselését, mint a demokratikusabb új; az alapok állami elosztása mellett kevesebb gonddal járt a többnyelvűséggel járó kiadások fedezése; a különféle kulcsok hatékonyabb megoldást hoztak, mint a külső beavatkozástól mentesebb öngazgatási mechanizmus. Végül a téves nézetek egy része az öngazgatói társadalom meg nem értését tükrözi.

Itt nem célunk sorra venni a különféle nézeteket, vagy éppen vitába szállni velük, hanem a nemzeti kérdés iránt megnövekedett, annyi formában jelentkező érdeklődés okainak társadalmi tartalmát próbálnánk vizsgálni. Persze azzal, hogy csak néhány mozzanatra világíthatunk rá. A nemzeti kérdés iránti fokozott érdeklődés annak a következménye, hogy a problémák ismét kielezettebb formában jelentkeznek, méghozzá két okból. Először is a szocializmus fejlődése — az árutermelés és a piaca termelés szabadabb érvényesülése a sztalin korszak lerázása után — ismét napirendre tűzte a megválaszolandó hitt kérdéseket. Másodsor pedig a nemzeti kérdés mintegy csomópontja mindazoknak a fogyatékoságoknak, amelyek az új helyzetben, a fejlődés mai szakaszán jelentkeznek.

A problémák egyik forrása állandó jellegű: nincsenek örökre megoldott problémák. A nemzetek egyenrangúsága, megfelelő arányú részvétele a társadalmi élet minden területén nem valami egy csapásra,

forradalmi vagy alkotmányos tettel elért megvalósulás, hanem éppúgy, mint annyi minden, csak cél marad, amelyhez csakis szakadatlanul közeledhetünk, anélkül, hogy bármikor, egyszer s mindenkorra, örök időkre elérhetnénk. A dialektika régi igazsága ez, de időnként, s egy-egy konkrét kérdésben néha emlékeztetni kell rá, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy még a marxisták körében is él a kommunizmusnak egy metafizikus elképzelése: a jövő társadalmá egy ponton eléri az ideális állapotot, amelyben örök időre megszűnik minden probléma. A végérvényesen megoldható kérdések metafizikus szemlélete sokáig érezte hatását a nemzeti kérdésen is. Azt hittük, hogy a leghaladóbb rendszer bevezetésével egy csapásra megoldottunk minden problémát. Ez a szemlélet több okból nem tartható fenn. Az egyik ok: a társadalomban semmi sincs önmagától, minden tegnapi eredmény csak mai tudatos emberi tevékenységgel tartható fenn. Ez az igazság Marx egyik leglényegesebb felfedezése, amely elvitte az elidegenülésnek fiatalkori értelmezésétől a kapitalista gazdaság titkainak megfejtéséig. A praxissal szemben minden átmenet, dialektikus kapcsolat nélkül jelentkező elidegenülés, meg az árufetiszizmus elmélete között — mely szerint a társadalmi erők és hatalmak csak látszólag szakadnak el az emberi tevékenységtől, valójában abból és az emberek közötti viszonyokból nőnek ki — a közvetítő kapocs a holt munka titkának megfejtése, aminek lényege, hogy a felhalmozott, befektetett tőke — termelőeszközök stb. — csakis az élő munkával tarthatók fenn. Abban a pillanatban, amint az élő munka megszűnik fenntartani, mozgásban tartani a termelőeszközökben rejlő holt munkát, a termelőeszközök használhatatlan ócskavassá stb. válnak. Így egy közgazdaságtani magyarázatként épül bele a marxizmusba a legkézzelfoghatóbb hétköznapi tény: a társadalomban semmi sem megy magától, hanem csakis emberek tarthatják mozgásban.

Ezzel adva van a már említett tétel is: minden tegnapi vívmány csak mai munkával, tudatos tevékenységgel tartható fenn, ami a mi témánkra vonatkoztatva azt jelenti, hogy a nemzetek közötti viszonyban mindig csak annyi van megoldva, amit ma megoldunk, és semmit sem segít rajtunk, hogy valamit már tegnap megoldottunk. Elég egy pillanatra elfeledkezni arról, hogy az emberi társadalomban minden csak tudatos mai tevékenység eredménye lehet, és máris jelentkeznek az egyszer és mindenkorra megoldottnak vélt problémák. Márpedig a nemzetek közötti viszony problémájáról — valljuk be — bizony elfeledkeztünk, pontosabban lebecsültük ezt a problémát. Elsősorban azért, mert azt hittük, elegendő volt megtalálni a világszerte példaképnek elismert megoldást, és máris megmenekültünk a tudatos munkálkodás kötelezettségétől. Vagyis arról van szó, hogy a nemzeti kérdésben a legtovább tartotta magát az a felfogás, hogy elég megtalálni a megoldást, máris minden rendben van. Míg például az öngazgatás terén összehasonlíthatatlanul előbb felismertük az alapvető igazságot: rendkívül hosszú és nehéz az út az elvi megoldás megtalálásától a gyakorlati megvalósulásig, és ha ma ezt a gyakorlati megoldást teljes egészében meg is találtuk — ami szintén csak elméletben lehetséges, hisz a valóság sohasem lehet az elképzeltnek pontos realizálása, mindig több vagy kevesebb, mindenképpen más —, akkor is holnap ismét tu-

datos tevékenységre van szükség, hogy ez a gyakorlati megoldás holnap is meglegyen.

A probléma lebecsülésének másik forrása a kérdés elméleti tisztázatlanságában rejlik. Még kielemezésre szorul, milyen kárt okozott a jugoszláv elméletnek és gyakorlatnak, hogy a sztalinizmus lerázása után a jugoszláv közfelfogásban az a nézet kerekedett felül, amit egyedközpontúságnak nevezhetünk. A XVIII. század goethei ideáljából, a fiatal Marxból, a polgári idealizmusból, az értelmiség romantikus antikapitalizmusából, és az ebből kinövő individualista szemléletből és a praxis elméletéből — a történelmet az ember csinálja, a történelemben és a társadalomban nincs semmi emberfölötti — egyaránt táplálkozik ez a fölfogás. Hozzá fűződnek a jugoszláv filozófia legértékesebb alkotásai — az egész úgynevezett zágrábi iskola —, de az öngazgatásra alapult gazdasági és jogrendszerünk legragyogóbb vívmányai is, az emberre, a közvetlen termelőre alapozott, azt kiindulópontnak, központnak elismerő rendszer. E közfelfogásnak az árnyoldala nem is itt nyilatkozott meg, hanem ott, hogy az egyedközpontúság elfeledtetett velünk néhány lényeges mozzanatot.

Ennek következményei megéreződnek a filozófián: a jugoszláv filozófia csak a sztalinizmussal szembeni ellenhatást tudta kibontakoztatni, de már nem volt ereje arra, hogy meghozza a szintézist is, és ezzel egyenrangú alkotásokkal bíró része legyen a világ filozófiai életének. Megéreződik társadalmi rendszerünkön: úgy tűnik, mintha nem vennék tudomást arról, hogy a történelmet nem az ember, hanem az emberek csinálják, és elhanyagoltuk a társadalomba olvadás egész bonyolult problematikáját. Megéreződik öngazgatói rendszerünkön; csak amikor a munkanélküliség jelentkezett, döbrentünk rá, hogy a közvetlen termelők jogaira épített rendszer az öngazgatás legelemibb föltételét, a munkát sem tudja szavatolni egyes tagjainak, ekkor ismertük fel, hogy megoldásnak nagyon kevés a közvetlen termelők jogainak elismerése, sőt még az öngazgatói társadalom alapsejtjei, a munkaközösségek, öngazgatói jogának kiharcolása, az alapsejtek önállóságának megteremtése, a piac hatása a központi irányítás és állami tervezés helyett. Az igazi nehézség akkor és ott támad, amikor gondoskodni kell a közvetlen termelők társadalomba olvadásáról, amikor elejét kell venni, hogy az alapsejtek, munkaközösségek, önállósága ne a kapitalizmus kezdeti szakaszának anarchiájára való visszatérést jelentse, létre kell hozni azt az öngazgatói mechanizmust, amely a részek összefogásában mindinkább az állami egység helyébe léphet, és helyébe kell hogy lépjen.

Egyszóval az egyedközpontúság nemcsak ragyogó eredményeket hozott, de el is terelte a figyelmet a lényeges problémákról: a társadalom sokkal bonyolultabb egész, mint amilyennek az egyed, a részek vizsgálata mutatja. Ezért sohasem szabad elfeledkezni Marx egyik lényeges tételéről: „Az emberi lényeg nem valami az egyes egyénben benne lakozó elvontság, az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége”, ezért a marxizmus igazi tárgya „az emberi társadalom vagy a társadalmi emberiség”. A marxizmus nem az egyedet, helyét a társadalomban, jogait, szabadságát vizsgáló tudomány, hanem annak az elméleti és gyakorlati megfejtése, hogyan olvad az egyed a társadalomba, hogy ebből a kapitalizmus elleni harc, később pedig az

új társadalom megteremtéséért vívott harc legyen. (Ezért kell elgondolkoztatónak tartanunk, ha a szocializmussal kapcsolatos vizsgálatokban egy pillanatra is háttérbe szorul az államelhalás kérdése, a marxizmus kulcsproblémája, amelynek révén egész sereg más problémát megragadhatunk — akár azért, mert ez a téma tabu a bürokrácia számára, akár azért, mert valami többé-kevésbé elvont humanizmus kerül a marxista vizsgálódás előterébe.) A marxizmus lényeges problémáiról való megfeleledkezés különösen megbosszulja magát a nemzeti kérdésben. Itt látszik meg igazán, mennyire nem elegendő csak az egyedet vizsgálni. Sok nehézség forrása ugyanis már pusztán az a felfogás, hogy nálunk mindenki egyenrangú, senki sem nézi, hogy valaki szerb-e vagy magyar. Mert ez tényleg nagy vívmány, de csak addig elegendő, amíg csak az egyedet nézzük. Az ember azonban nemcsak egyed, hanem mindig valamilyen csoport tagja is. Látszólag ez nagyon egyszerű: hiába vagyok én egyenrangú minden más közvetlen termelővel, ha az én munkaközösségem csak minimális jövedelmet tud adni, a másokban pedig többletet osztanak; vagy a másik oldal: hiába van meg nekem mint egyednek minden jogom, ha nekem mint mondjuk kéményseprőnek, hátrányosabb a helyzetem a többi dolgozóval szemben. A nemzetnél még bonyolultabb a helyzet: az ember nem egyszerűen egyed, polgár, hanem emellett szerb, magyar stb. Amíg a kisebb-nagyobb csoportok szerepét nem ismerjük fel elméletileg és gyakorlatilag, amíg nem veszünk tudomást arról, hogy a nemzet rendkívül fontos, egyben bonyolult karika az ember társadalomba olvadásában, addig azt sem értjük meg, hogy az egyedek egyenrangúsága még nem oldja meg a problémát, a társadalomnak szavatolnia kell a csoportok egyenrangúságát is, és ebben a folyamatban a nemzetek egyenrangúságának szavatolása összehasonlíthatatlanul összetettebb probléma, mint az egyedek egyenrangúságának szavatolása.

Összegezve: a nemzeti kérdés előtérbe kerülése azért lepett meg bennünket, mert nem voltunk a probléma tudatában, vagy azért, mert azt hittük, hogy egy csapásra meg lehet valamit oldani, vagy mert nem számoltunk azzal, hogy a csoport, még inkább a nemzet, jóval több, mint a csoportot, nemzetet alkotó egyedek, tehát a vele kapcsolatos problémák megoldása külön erőfeszítést kíván. A meglepetés másik oka: nem vettük figyelembe, hogy a szocializmus általában, külön pedig annak öngazgatású formája maga is a problémák forrása lehet. A szocializmus annyiban, amennyiben érintetlenül hagyja a nacionalizmus alapjait. Szembe kell nézni a ténnyel, hogy a szocializmus is szülhet nacionalizmust, amennyiben ehhez megvan a gazdasági és politikai alapja. A gazdasági alap: a szocializmus nem valami ideális társadalmi rendszer, a javak elosztását nem a szükségletek, hanem más mércék alapján szervezi meg. Ez a mérce kapcsolatban állhat a piacra termeléssel, vagyis a társadalmi értékelésnek a piacon, a piac révén és a piac segítségével történő érvényesítésével. Ebben az esetben a szocializmus nacionalizmust szülhet, amennyiben a tudatos erők nem ellensúlyozzák az árutermelésnek, piaci gazdálkodásnak azokat a hatásait, amelyek nacionalizmushoz vezetnek —, extrajövedelem, aránytalan fejlődés, egy-egy vidék, gazdasági ág lemaradása stb. A tudatos beavatkozás pedig a nacionalizmusnak a szocializmusban is lehetséges politikai alapját erősítheti: a bürokraták és a profi irányítók által képviselt állami

érdek önállósodik, szembekerül az egyedi vagy különös érdekekkel. Ebben az esetben a soknemzetiségű országban — most már a szocializmus nemzetközi közösségében is — egyformán nacionalizmust szül, ha ez az önállósult állami érdek, egyetlen nemzet — a sztalini példa esetében a nagyorosz-, vagy a szélesebb közösségben egyetlen ország — mondjuk a csehszlovák esetben a Szovjetunió — érdekei képviselőtének formáját ölti, meg az is, ha ezzel a bürokratikus, önállósult, a társadalom és az egyedi, különös érdekek fölé emelkedett állami szempontokkal szembeni ellenállás egy nemzet elleni hangulat formáját ölti — ezért jelentkezik itt-ott az orosz- vagy szovjetellenesség, ami tagadhatatlanul nacionalista jelenség.

Igy lesz a nacionalizmus elleni harc rendkívül bonyolult, összetett és nehéz még a szocializmus körülményeiben is. A piac hatásának szabad érvényesülése meg ennek a hatásnak tudatos korlátozása egyaránt a nacionalizmus forrása lehet. Az öngazgatás nem varázsvessző, amely mindezeket a problémákat egy csapásra megoldja, csak a leselkedő veszélyek között járható utat jelzi. A nacionalizmus forrása lehet a piac hatásának felszabadítása is, mert lehetőséget nyújt arra, hogy a piaccal járó konkurrencia, vagy annak kirekesztése nemzeti formát öltjön, hogy az öngazgatással szembeni ellenállás, az állami érdekek önállósulása, holmi köztársasági érdek önállósulása formájában jelenjen meg. A mi konkrét jugoszláv esetünkben ezeket a nacionalista elemeket erősíti az intenzívebb, magasabb termelékenységű gazdálkodásra való áttérés tudatos erőfeszítésével teremtett helyzet: egyes vállalatok átmeneti nehézségei, a munkanélküliség jelentkezése, az extrajövedelem és az elmaradott vidékek fejlesztése kérdésének viszonylagos megoldatlansága stb.

Ilyen körülmények között nagyon is számolnunk kell azzal, hogy a mi soknemzetiségű társadalmunkban nacionalizmus formáját ölti az öngazgatás és a tudatos kommunista politikai tevékenység minden gyengesége és fogyatékosága. Nacionalizmussá válhat, vagy legalábbis a nemzetek közötti viszonyok rendezetlenségének formáját öltheti az öngazgatás minden elakadása vagy lelassulása. Egyrészt: ez az elakadás vagy lelassulás bizonyos vállalati csúcsok szempontjainak önállósulását hozhatja, és ez problémákat szülhet a nemzetek közötti viszonyban is (konkrétan szólva, ezzel magyarázható, hogy magyar többségű vállalatok sem folytatnak ennek a többségnek megfelelő ösztöndíj-politikát, a képviselői szervezetben való arányos részvételtől nem is szólva). Másrészt: a közvetlen öngazgatás fejlődésének vannak olyan problémái, amelyek közvetlenül összefüggnek a nemzetek közötti viszonyokkal, például a többnyelvűség mint az egyenrangú bekapcsolódás előfeltétele, és éppen ezért ezeknek a problémáknak a megoldatlansága akadályozhatja a közvetlen demokrácia felé való fejlődést. Így szövődhetnek bonyolult kölcsönhatásba a közvetlen öngazgatás és a nemzetek közötti viszonyok problémái.

Ugyanakkor a nemzetek közötti problémák számát gyarapítják az öngazgató társadalom egyéb irányú fejlődésének nehézségei, zökkenői és fennakadásai is. Gondolunk itt az önálló vállalatokat öngazgatói alapon összekötő társadalmi mechanizmus fogyatékoságaira. Már említettük, hogy az öngazgatással kapcsolatban az igazi probléma nem az, hogy a vállalatoknak öngazgatási önállóságot adjunk, hanem az,

hogyan hozzuk létre az állami mechanizmust helyettesítő összetartó mechanizmust, amely gondoskodik az önállósult részek harmonikus egészbe oladásáról. E tekintetben minden fogyatékoság és probléma a nemzetek közötti problémák formáját ölti. Az már majdnem mind egy, hogy különben ezt a problémát a piac és az árutermelés anarhisztikus hatása vagy ezzel az anarchiával szembeszegülő, szövetségi vagy köztársasági formában önállósult, esetleg bürokratizálódott állami közbelépés szüli-e. Mind a kettő, a piaci anarchia és az állami mechanizmus fenntartása, tehát mindkét véglet, amelyet az öngazgatói mechanizmusnak le kell küzdeni, a nacionalizmus forrása lehet, és a nemzetek közötti viszony problémáit szülheti.

A tudatos, kommunista tevékenység fogyatékoságaival kapcsolatban ismét két dolgot kell megemlítenünk. Egyrészt számolni kell azzal, hogy a nacionalizmus a csomópontja mindazoknak az érdekeknek, amelyek szembeszegülnek az öngazgatás fejlődésével, a szövetségi vagy köztársasági etatizmustól a községi vagy vállalati bürokrácián, a szűkebb körben való irányítás hatalmi csoportjain át egészen az értelmiség azon törekvéséig, hogy valamilyen vélt vagy tényleges nemzeti érdekek képviselőjében harcoljon ki magának olyan helyet, amelyet az öngazgatói társadalom önmagában nem ad meg. Másrészt — éppen a fenti körülmény miatt — a KSZ hatékonyságának minden fogyatékosága a nemzetek közötti viszonyok terén legalább olyan súlyos következményekkel jár, mint az öngazgatás fejlesztésének bármelyik másik területén, súlyosabbakkal, mint a társadalmi és politikai élet sok más területén. És itt a KSZ-nek meg kell találnia a megoldást az átszervezés alapvető problémájára: most, amikor a KSZ nem hatalom — tehát a határozatok és az elfogadott elvek megvalósítását nem szavatolja a felsőbb pártszervek tevékenysége —, hogyan lehet végrehajtani a határozatokat, hogyan lehet érvényt szerezni az elvek gyakorlati megvalósulásának, ami nélkül a KSZ a passzív megfigyelő, legfeljebb a kritikus szemlélő szerepére kényszerül. A gyakorlati megvalósulás minden lelassulása vagy fennakadása szüli vagy felnagyítja a nemzetek közötti viszony problémáit. Másrészt az, hogy a nemzetek közötti viszonyra vonatkozó határozatok lassabban, nehezebben valósulnak meg, mint a KSZ többi határozatai, részben azzal is magyarázható, hogy nem folyó rendszeres tudományos munkásság a kérdés gyakorlati és elméleti vonatkozásainak marxista feldolgozásán.

*

Bármilyen oldalról is közelítjük meg a kérdést, mindig oda jutunk, hogy a nemzetek közötti viszonyoknak, általában a nemzeti kérdés marxista vizsgálatának az eddiginél nagyobb figyelmet kell szentelni. Ennek a vizsgálatnak következetesen hasznosítania kell a marxizmus ide vonatkozó felfedezését: nincsenek absztrakt nemzeti problémák, azokat le lehet és le kell vezetni más gazdasági, társadalmi problémákra. Ezeket a vizsgálatokat továbbá ki kell egészíteni a történelmi tapasztalatokkal és az egyedek társadalomba oladásának bonyolult mechanizmusával — társadalmi jellem stb. —, s ez mind arra mutat, hogy ezeknek a kérdéseknek fontosabb szerepet kell biztosítani, mint eddig.

SZEMLE

EZÜSTBICIKLIN A SZÜRREALIZMUSTÓL A HŰSDARÁLÓIG

Ladik Katalin: *Ballada az ezüstbicikliről*. Forum, Újvidék, 1969.

Ladik Katalin verskötetete néhány évvel később jelent meg, mint az első Symposium-nemzedék (melynek soraiba ő is beletartozik) költőinek első kötetei. Szó sincs azonban lemaradásról, legfeljebb lassúbb érlelődésről (vagy nagyobb igényességről?): Ladik Katalin is éppúgy megjárta a kísérletezésnek azokat az útjait, amelyeken e nemzedék más költői is időztek, azzal a különbséggel, hogy ő a költői kifejezésnek olyan eszközeit is kutatta, mindenekelőtt a zeneieket, amelyekre e nemzedék más költői nem sok időt pazaroltak.

Mit hozott ez a látszólagos késés, a „másik út” keresése?

A szürrealizmusból indult ki, és nála a szürrealisztikus élmény megképződésének élésebb kontúroiban jelent meg, és tovább tartott, mint e nemzedék más költőinél: első verseiben — a kötet *Ejféli rondó* című ciklusa tartalmazza ezeket — mutatkozik meg a szürrealista ihlet leginkább, de nyomai a későbbi versekben is fellelhetők: a pop felé hajló és a pop eszközeit felhasználó nagyobb költeményeken (az *Ufo-party*n és az *Ibrisz csillagvizsgáló mesterről* szólón) is kiütiközlik és egészen természetesen vehető, hogy a népköltészet zeneiségét, a népköltészet fordulatait és a népi hiedelmeket követő versek alapjaiban is az a szürrealista képzelet munkálkodása mutatkozik meg, amely előtt „meghajol a logika”. Arról tanúskodik mindez, hogy Ladik Katalin tipikusan szürrealista költő, akinek a versei az álom határán mozognak, és akinek az asszociációs körei sokszor önműködőek. Kétségtelen azonban, hogy a szürrealizmus ma már nem — s így nála sem — jelenhet meg tisztán, az első nagy felfedezések öröme és újításait hozva. Csak bizonyos többlet kialakításával válhat ma már a szürrealista szemlélet és módszer járható költői úttá. Ladik Katalin ezt a többletet keresve jutott el a népdal zeneisége, az archaikus szóhasználat, mondat szerkesztés, a hiedelem-formák felélesztése révén a pop-art költői kifejezőerejének felismeréséig. Így sikerült Ladik Katalinnak a korai és sokszor nem túl sikeresen megvalósuló szürrealista ihletet és módszert egy sajátos költői magatartássá nemesítenie.

Legszebb szürrealista verseiben (amilyen mondjuk a 41° C) az irányzat legfontosabb fogalmai jelennek meg: a túlhajsolt állapot (a láz), a

többszörösen összetett szóképek (a kanalak röpte habos / almával kitöltve), a víziók (hajfünt bugyborékol), a fekete humor (egy arc / körmömön elcsorog), a csodálatos és a képzeletbeli (cirmos nyelv a tenyeren) és az automatikus írás jelei. De nem minden szürrealista ihletésű verse ilyen telített. Sok helyütt az eredménytelen erőlködés kényszeríti csak ki a verset. Például az ilyen sorokban: „A félelem már ülteti rút fekélyét / bordáink dohos rései közé, / s vemhes látomások hullatják / odvas fogukat kiengesztelésül haláltusánknak.” Vagy ezekben a sorokban: „Vajúdó reményem izzadt gyolcsaira / hiába csöppentí vörös foltjait a múlt.” A korai verseknek ezekben a túlbuzgó és „csinált” sorokban a még le nem tisztázott, költőileg meg nem erősített, költői élménnyé nem minősült fogalmak: félelem, remény, múlt stb. dominálnak, a szó inflációjának jeleit mutatva. Ugyanezt a nehézkes és erőltetett eljárást figyelhetjük meg a jelzők használatában is. Vegyük szemügyre csak az idézett sorok jelzőit: rút, dohos, vemhes, odvas, vajúdó, izzadt, vörös — valahány afféle „erős” jelző, melynek az élményben nincs fedezete és ezért a szerepjátszás, sőt sokszor a mímelés jelei mutatkoznak meg bennük.

Kétségtelen, hogy nem a szürrealista ihlet ferdítette el ezeket a sorokat, sokszor egész verseket is, hanem a sajátos kifejezés hiánya, és kétségtelen, hogy nem a tehetségtelenség íratta le ezeket a sorokat, hanem a tapasztalatlanság, a bizonytalanság, az útkeresés.

Ladik Katalin gyors magára találását és a szürrealista élmény új elemekkel való kibővítését a népdal-émlékek versbeszövése mutatja. Elsősorban a vers ritmizálásában, a szófűzésekben, a képek építésében jelentkeznek ezek az emlékek. Voltaképpen a kezdetben oly intenzív, de legtöbbször alakatlan, széthulló szürrealista élmény talál a népdal-émlékekben szilárd tartópillérekre. A szürrealizmus egyébként is vonzódott az egzotikum felé, a távoli világok felé; sokszor az álom tájait is távoli, ismeretlen világokkal cserélte fel. Ugyanakkor a népköltészet újabb kutatásai fényt derítettek arra, hogy milyen közvetlen és szoros a kapcsolat az egyes szürrealista képek és a népköltészet bizonyos motívumai, képei között. Nyilván ezek a felismerések adhattak alapot Ladik Katalin költői kutatásainak. Ő a népköltészeti emlékeket nem játékosságból alkalmazza, mert felismerte, hogy élményvilágának kifejezésére azok a legalkalmasabbak. Az első versekben megmutatkozó élményeknek megfelelője lehet az itt megjelenő, népi hiedelmeket idéző forma, a varázsenek, a rontás, a sirató. A népdal-émlékek bevezetésével Ladik Katalin megtalálta azt a többletet, amivel korai szürrealista verséből kiiktathatta az üresjáratokat, megszüntethette a szavak inflációját.

Ladik Katalin azonban nem használta ki teljességgel azt a lehetőséget sem, amit a szürrealista élmény ilyen sajátossá tétele jelezhet. Csupán arra használta fel versmondásának ezt az új dimenzióját, hogy a „szavak csúszós kóchalmozát” kibogozza és erős fonállá fonja. Ugyanakkor az élmény hitelességét is bizonyította. Nem fér már kétség ahhoz, hogy a világot önállóan látja, hogy megtalálta sajátos hangvételét. Ez a rövid kitérő a népdal-émlékek felé afféle bizonyítóeljárás volt önmaga mellett, és egyúttal lehetőség egy újabb kísérletre.

És ez az újabb kísérlet, ami az Értekezés az ismeretlen eredetű repülőobjektumokról című ciklus három verséhez vezetett, már összetettebbnek, letisztultabbnak és teljesebbnek mutatja Ladik költészetét. A pop-

art módszere és eredménye ihlette ezeket a verseket, de felismerhetjük bennük a happening jeleit is. Ennek a kísérletnek az alapja is a szürrealista élmény — különösképpen mutatkozik ez meg a Drága ügyvéd úr reggelei című versben. És előtérbe kerül a fekete humor, az ironikus világlátás, ami a korai szürrealista versekben csak helyenként csillant fel. Kihullanak ezekből a versekből azok az „erős” szavak és jelzők is, amelyek az első versekben domináltak. Vagy ha megmaradnak, akkor ironikus hangvételt kapnak. Ladik Katalin itt ismerte fel, hogy a versben minden logika idegen és fölösleges, hogy a szavak hajlíthatók, hogy az egymástól merőben eltérő, egymásnak ellentmondó szavak összefűzése különös, ismeretlen érzéseket kavargat fel, hogy a homályosság és az „értelmetlenség” nem hibája, nem rákfenéje a versnek, mert minden szóbeli megnyilatkozásnak valahol reális alapjai vannak, és felismerte, hogy a verset nem mindíg az elején kell kezdeni, hogy a végtelenből indított vers a végtelenség, az elveszettség hatását tudja kelteni.

Egy sor új elem jelentkezik tehát Ladik Katalin verseiben, az élményközlés strukturálásának újszerű módjaival állunk szemben. Ezeknek az új elemeknek a felhozása és alkalmazása jelölte ki azt a „másik utat”, amelyen az ő költészete most már szabadon futhat. Fintorok, görcsös ironia, nyelvöltögetés, farriszálás — ezek az új elemek váltották fel a korai szürrealista versek „komoly”, de költőileg sokszor sikertelen világlátását. A hűsdaráló jelképezte ezt a világot: a soha véget nem érő örlődés, az örökösen ismétlődő traumák sorozata, mely elől nincs menekvés.

Bányai János

BRASNYÓ ISTVÁN ÚJ VERSEI

Brasnyó István: *Árnyék és fű*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1969.

Brasnyó Istvánnak már ezt a verskötetét megelőző novellagyűjteménye (*Kinn a szélben*, 1968) arra figyelmeztetett, hogy egy sajátos élményvilágból, irodalmunk átlagához viszonyítva *rendhagyó* élményvilágból kinövő írói alkat áll előttünk. Paradoxnak tűnhet ez az állítás, ha megkíséreljük meghatározni a költő élményvilágát.

Meglepően sok Brasnyó verseiben a *tájélem*. Vegyük csak szemügyre a kötet egyik legszebb versét a *Míg felénk az úton* címűt. Ilyen szavak dominálnak ebben a versben: „kóró”, „téglaégető”, „szamártövis”, „vad-zab”, „árok”, „kecskeszarv” — valahány egy konkrét táj emléket elevenít fel, valahány egy költészetünkben ritkán látott *valóságélem*. Vagy csak említsünk meg néhány verscímet: *Lesben recékre télelőn*, *Árnyék és fű*, *Országút*, *Körtefa*, *Szundokvölgy*, *Óda a koronafához*, *Szilvafák az úton*, *Fönn a határdombon*, *Juhásztüzek* stb. — valahány egy *konkrét valóságban lokalizálja a verset*, egy meghatározott tájat, egy érzékelhető emléket elevenítve fel. Ugyanezt bizonyíthatják a költői képek is. Figyeljünk csak meg egyet a *Szilvafák az úton* című versből: „A falakat / avar borítja, és kinn, / a legelőn, feltörnek / a fekete források meg / a vakondhullák.” Leíró jellegű kép a próza nyugodt hangvételé-

ben. A leírás tartózkodó, és a kép így majdnem egyszerű közlés a költőiség minden szembeötülő eleme nélkül: a síkság fekete tavaszának a képe. Hajoljunk azonban közelebb ehhez a képhez, és figyeljük meg bonyolult belső összefüggéseit. A „kinn, a legelőn” hirtelen felnyíló nagy távolságot, széles szemhatárt mutat. S ebből a széles horizontból „a fekete források” bukkannak elő, melyeknek piszkos vize felszínre hozza a télen földbe fagyott vakondokokat. Születés a halál jeleivel, a gyász színével. Ez a felbontása a képnek már azt mutatja, hogy Brasnyó egy bizonyos *objektív látással* kísérletezik: a konkrét tárgyak, a konkrét dolgok, képek megnevezésével igyekeznek emócióit, érzéseit is megnevezni. Ez az objektív látás a konkrét tárgyakat és dolgokat egy meghatározott vidék, táj világában találja meg. (Novelláiban földrajzilag is pontosan ki lehetett jelölni a „történetek” színhelyét. Egy ilyen irányú törekvés a versekből sem hiányzik: a Kutas vagy a Gubics-tanya ugyan ezt a szerepet tölti be.)

A versek lokalizációja, a költői közlés módszere és a domináló szavak meg költői képek is egyaránt arra mutatnak, hogy Brasnyó költészetében az alapvető élményvilág forrása egy konkrét vidék, egy konkrét táj: *a Bácska*.

Miért tartjuk ezt a költői magatartást, költői élményvilágot sajátosnak, sőt rendhagyónak? És miért említettük a paradoxont? Hiszen mindaz, amit eddig elmondtunk, sajátja lehetne minden *itteni* költőnek.

A jugoszláviai magyar költészet jelene azonban mást mutat. Sajnos, sokan még nem tudták túllépní azt a tévhitet, hogy a vidék- és táj-elemek, a *couleur locale* azonos a provincializmussal. És a provincializmus nálunk oly veszedelmes kísértet, rémkép, fantom, hogy írónk, költőink inkább eleve lemondanak a helyi színekről, mint hogy a kísértettel kacérkodjanak. Mondani sem kell azonban, hogy irodalmunk múltja, irodalmunk hagyománya is nagyrészt hozzájárult ennek a nézetnek a kialakításához, ugyanis tévesen értelmezte a helyi színek kérdését, és ez a tévedés a valóságos provincializmusnak nyitott utat. (Nem ártana egyszer már tisztázni ezt a kérdést, részben a Szenteleky-probléma is tisztázódna.) Persze, azoknak is része van a tévhit kialakításában, akik a valóságos provincializmus elleni szükséges harc közben a helyi színek ellen általában is felléptek.

Ezért alig van a jugoszláviai magyar költészetben kísérlet a vers lokalizációjára. Fehér Kálmán újabb versei Brasnyóétól eltérő szándékkal, de ebben az irányban kísérleteznek. Fehér Ferenc ugyan „szerelmese” ennek a tájnak, de az ő verseiben nem a táj realitása, nem a táj valószínűségei jelennek meg, hanem egy bizonyos *nosztalgia*, a korábbi *couleure locale*-szemlélet egy nemesebb lecsapódása.

Ezért tekinthetjük Brasnyó István költészetében azt, ami természetes lehetne, sajátosnak és rendhagyónak, ezért beszélhetünk paradoxonról. Ugyanezért kell Brasnyó szándékát és kísérletét dicsérni: mert ő felismerte, hogy a kérdés a versben dől el — a provincializmus semmi mástól nem függ, csak a vers értékeitől, a vers költői megvalósításától.

Ezeket a reális és konkrét alapokon épül ki Brasnyó versvilága. Szemmel látható, és az objektív látás módszere is azt bizonyítja, hogy a vers térbeli lokalizációja mála csak feltétel, de alapvető feltétel, az érzések, a gondolatok közlésére. A visszafojtott erős szenvedély költészete az övé. És az erős szenvedélyek közvetlenül sohasem fejezhetők

ki. Rendszerint egy egész sor „objektív elem” — tárgyak, dolgok, történetek, kulturális emlékek, élettapasztalatok — révén nyilvánul meg az érzés, az emóció. Brasnyó költészetében a vers térbeli lokalizációja és a sűrűn közölt időmozzanat (tél, ősz, déli, 63 tele stb.) mellett a másik ilyen fontos „objektív elem” a *történet*. Ezért nem véletlen a kapcsolat a költő novellái és versei között. Több versében akadunk novelláiból jól ismert motívumokra, például a szénégetés motívumára, vagy a Reggeli vasárnap című vers teljes „történetére”. Nem mindig „tisztá történetek” azok, amelyek a versekben megjelennek, tehát nem mindig elsődlegesen szimbolikus érvényűek, sokszor az egész vers maga a történet, például az Országút című versben. Legjobb verseiben, amilyenek mondjuk a kötet első ciklusának, az Ajtó előtt a hold címűnek a versei, vagy a Reggeli vasárnap, a Virág a konzervdobozban vagy a Monológ című versek, a történet némileg visszahúzódik, szimbolikus jelentést nyer, voltaképpen a versen átszüremelő érzésnek hordozójává válik. Ugyanakkor, éppen az ilyen jellegű versekben mutatkozik meg Brasnyó költészetének legfőbb gyöngéje is: a *vers túlmondása*. Sok versében felismerhető még a prózai beszéd nyoma. Kár, hogy több versében meglazult a költői fegyelem, és a költő többet beszélt, mint amennyit a vers elbírt volna. Sokszor magával ragadja a megfogott ritmus is — rendszerint a mindennapi beszéd ritmusa —, és így másfelé viszi a verset, mint ahova célzott. S még valami, ami ugyanebbe a kérdéskörbe tartozik: Brasnyónál a térbeli lokalizáció tendenciája nemegyszer öncélúvá válik, és ezzel természetesen kisebbíti a versek expresszív hatását.

Van még egy fontos sajátossága Brasnyó költészetének: a *tudatos versmondás*. Az, ahogyan a mondatokat fűzi, ahogyan a szóismétléseket alkalmazza, ahogyan a sokszor egymásnak ellentmondó jelentésű szavakat összefűzi, és ahogyan a szóképeket felépíti. Mind olyan sajátosság, ami a szabad verset nemesíti. Ezért Brasnyó szabad verse nem elsődlegesen a formája miatt szabad: különös paradoxon — a szabad verset a tudatosan alkalmazott „megkötöttségek” teszik szabaddá. Legszembetűnőbbben és legtöbb eredménnyel a kötet első ciklusában mutatkozik ez meg. Ezért tarthatjuk ezeket a verseket Brasnyó költészete legszebb példáinak.

Kétségtelen, hogy Brasnyó István nemcsak azt az utat találta meg, amelyen költészete legtovább haladhat, hanem bizonyos, hogy ez az út már figyelemreméltó megállókhoz vezetett.

Bányai János

GONDOLATOK ÉS FELELETEK

Dušan Matic: *Proplanak i um*. Nolit kiadás, Belgrád, 1969.

Aligha meglepetés: a 71 éves Dušan Matic legújabb könyve ugyanazzal a frissességgel hat, mint nyolc, tizenkét vagy tizenkilenc évvel ezelőtt megjelent esszékötetei. A szellemnek ugyanaz a nyugtalansága, hajlékonysága, a szavaknak ugyanaz a biztossága, a mondatok kiapadhatatlan, gáttalan folyama, a gondolatok szüntelen áradása, mint régi

könyveiben. Ugyanaz a Dušan Matic? Az, és mégsem. Mert a változó időkkel és változó élettel jöttek az új témák, új gondolatok, új lehetőségek, új szükségletek.

S ha Maticról beszélünk, ha Matic könyvének ürügyén szólunk, nem kerülhetjük el, hogy meg ne emlékezzünk a régi írásokról, régi könyvekről, melyeket Matic már maga mögött hagyott, a ragyogó esszékről, meg persze azokról a könyvekről, melyek jellegüknél fogva, műfajilag nem esszéisztikusak — a *Bagdala*, a *Laža i paralaža noći* —, de megtaláljuk bennük Matic csodálatos dialektikáját, mint ahogy esszéköte- teiben megjeljük az örök maticí poézist. Mert akármiről szól, francia írókról vagy az éhségről, Tolsztojról vagy Krležáról, szavaiban egy végtelen finomságú és kifogyhatatlan erejű költészet él. Szavaiban, mondatainak a dallamában, látásmódjában, írói módszerében, megér- zéseiben. Minden keresésének kiindulópontja és végcélja a költészet. Ez az élete.

A *Proplanak i um* a hatvanas években írt esszéket tartalmazza, ezen- kívül néhány, feltehetően régebbi keletű emlékeztést, elmélkedést, s azoknak a beszélgetéseknek a szövegét, melyeken Matic részt vett, itt olvashatjuk továbbá azokat az interjúkat, melyeket Matic az utóbbi években adott. Természetesen jelentős a könyv minden írása, kivétel nélkül, de úgy vélem, hogy ezek a felszólalások, nyilatkozatok, válaszai a feltett kérdésekre nemcsak új formát adnak Matic megnyilatkozásá- nak, nemcsak új dimenziót kölcsönöznek művének, hanem alkalmat teremtenek véleményének kifejtésére, lehetőséget, hogy vallomást te- gyen irodalmi, művészeti, társadalmi nézeteiről, szemléletéről, s ezáltal világosabban láthatjuk meg a maticí világ lényegét.

Ebben a kötetben is, akárcsak az előző esszékötetekben, Matic szen- vedélyesen lépést tart az élettel; sohasem marad le egy tapodtat sem, mindig mai, a mából szól, s ha felidézi a múltat, akár visszaemlékezés- szerű írásokban, akár régi dokumentumok közlésében (itt egy 1930-ban íródott szürrealista szöveget olvashatunk), csak a kép teljességéért teszi, világának teljesebb bemutatása kedvéért, mint ahogy ezt a célt szolgálja annak a levélnek a közlése is, melyet 1968 forró júniusi nap- jaiban intézett az egyetemi ifjúsághoz.

Néhány írása csak alkalmoszerű — kiállítások megnyitó beszéde, nyílt levelek, előadások —, de megvan a helyük nemcsak a könyv kompozíciójában, hanem Matic egész opusában, sőt a mai jugoszláv esszéirodalomban is. Emlékezés Bretonra, tv-előadás Gide-ről, a Krleža-kiállítás megnyitó szavai: egy-egy fontos megnyilatkozása az írónak, s ide kapcsolódnak felszólalásai, hozzászólásai is, melyeket a kötet V. fejezetében közöl. Igaz, ezeket a szövegeket olvastuk már lapokban, folyóiratokban, itt azonban szervesen beleilleszkednek egy nagyobb egységbe, s összefoglalóan — de egyben részletekbe bocsátkozva — tag- lalják az irodalom, a kultúra számos kérdését.

Ha valami hiányzik ebből a kötetből, akkor az olyan útirajzokat hiányolhatjuk legjobban, amilyeneket a *Na tapet dana* című kötetben (1961) olvastunk, s ha az előző kötetekkel összehasonlítva — de csakis ilyen szempontból — e kötetrel kapcsolatban az elszegényedés jeleinek feltűnéséről beszélhetünk, akkor az általában a témakörök szűkülését jelenti, ami persze nem okvetlenül Matic alkotóerejének gyengülésére figyelmeztet, s nem ered érdeklődési körének csökkenéséből, de ha az

eddig működésében megnyilvánuló szinte szertelen szellemi éhséget, csillapíthatatlan kíváncsiságot és közlésvágyat tartjuk szem előtt, akkor kétségtelenül visszahúzódtást tapasztalhatunk, talán az új, felfedezetlen tájak felé vonzódás enyhülését, a visszatarthatatlan maticí lendület megtorpanását egyes területeken; de hát azok az írások, melyek előző esszékötetekben láttak napvilágot, az ötvenes években keletkeztek, s az az idő a jugoszláviai irodalmak reneszánsza volt, Dušan Matic munkásságának pedig legtermékenyebb, legérettebb időszaka.

Mindezek ellenére Matic szelleme ma is friss, akár a költészet, erejét az egyes írások megismételhetetlen, jellegzetesen maticí hangvételében és értelmezésében kereshetjük és találjuk is meg. Matic gondolatai mélyen bevilágítanak a lét és a művészetek problémáiba, emlékezései — s ezentúl talán még több emlék, élmény felidézését várjuk el tőle, mint eddig — a nehéz éveket, nagy embereket és alkotásaikat eleve-nítik fel.

Matic nélkül — aki minden szavával, gondolatával, szövegével, fellépésével az élet és irodalom nagy kérdéseire keresi a választ — el sem lehetne képzelni a mai jugoszláviai irodalmat, irodalmi életet, s ha időnként megszólal, az úgy hangzik, mint egy várva várt üzenet.

(TL)

PAPP OSZKÁR FEJ-SOROZATÁRÓL

Papp Oszkár 1925-ben született Budapesten. 1945 és 1950 között a Képzőművészeti Főiskola növendéke. 1950-től fallkép-restaurátorként dolgozik. Illusztrált könyvet (Krúdy), rajzolt lapokba (*Valóság*, *Élet és Irodalom*, *Látóhatár* stb.), és tervezett díszleteket a Pécsi Balett számára (1965). Fontosabb egyéni kiállításai: 1953: Fényes Adolf terem, Bp., 1964: *Valóság* szerkesztősége, Bp., 1965: az ÉKME Rózsa Ferenc Kollégium, Bercsényi Klub, Bp., 1966: Visegrád, 1967: Dürer terem, Bp., 1968: TIT Csokonai Értelmiségi Klubja, Debrecen, 1969: Építők Műszaki Klubja, Bp.

„A művészet jelbeszéd” — mondja Picasso Brassával folytatott egyik beszélgetésében. „Ha azt mondom: 'ember', felidézem az embert; a szó is jel, az embert jelöli. Nem ábrázolja, mint például egy fénykép. Az arc jele két lyuk: ez is fel tudja idézni, minden ábrázolás nélkül.” A XX. század művészete eléggé hozzászoktatott bennünket az efféle jelbeszédhez. Nem a külső vonások, pontosabban a fej letapintható állaga érdeklő elsősorban a művészt, a teret betöltő és tőle szabatosan elhatárolódó, részekre lebontódó egységében. Ennek is megvan a maga funkciója és feladata, de jó tudni, hogy a hagyományos portré az embert életútjának mindig egy bizonyos lehatárolt állapotában rögzíti, s nem vet számot a felszín mögött működő erőkkel, amelyek számtalan kikristályosodási lehetőséget biztosítanak az emberi psziché számára.

A külső vonásokról a belső állapotra helyeződik a figyelem, a psziché dinamikus mozgásának létállapotaira, a portré nem ábrázoló, hanem megidéző funkciójára.

A portrénak ez az értelmezése hosszú múltra tekinthet vissza, az európai festészetben tulajdonképpen Rembrandttal veszi kezdetét. Fritz Erpel elemzései kapcsán tudjuk, a nagy holland festő önarcképeiben hogyan ölt testet belső önnönmagának egyre teljesebb kibontása, átélése és egyben realizálása a legkülönbélebb létállapotoknak, amelyek a további belső kiteljesedés építőkövei lesznek. Ugyancsak Erpel elemzései vetnek fényt Van Gogh önarcképeinek gazdagságára: a késő kapitalizmus elidegenedett világában élő és abból kiutat kereső művész szüntelen megújulási és önnönmagát újjáteremtő kísérleteire. Vállalkozása heroikus és egyben tragikus volt: miközben személyiségének potenciális lehetőségeit éli át újra meg újra, rá kellett ébredjen a személyiségben rejlő lehetőségek korlátaira is. A művésznek — ebben rejlik pályájának tragikus tanulsága — meg kell szabadulnia az *individuumhoz kötődő* vonások, karakterisztikumok, végső fokon létállapotok *ábrázolásától*, ehelyett tágabb összefüggésekbe kell állítania önmagát, a világ és a természet egységesebb áramába. Ennek útjai és lehetőségei igen sokrétűek, a század festészete és plasztikája számos példával szolgál. Ebben a vonatkozásban az önarckép fogalma el is veszi eredeti értelmét, jobb szó híján portrévá lesz, képmássá, amelyben az egyénivel szemben az általános, egyetemes vonatkozások jutnak elsősorban szóhoz. A műfajnak számos fokozata képzelhető el: Munch önarcképei ugyanúgy ide tartoznak, mint — egy fokkal magasabb szinten — Rouault clownjai vagy Nolde maszkfigurái, Javlenszkij summázott előadású fejei, Picasso, Gonzalez vagy Paolozzi plasztikái.

Papp Oszkár 1961-ben festi Fej-sorozatának első darabjait, s ma már egész kollekciónak tesznek ki. Ha formailag közelítjük meg őket, egész festészetét meghatározó törvényszerűségekre bukkanunk: ahogy korábban és később egy-egy növény- vagy kristályformához nyúl, azok esetében is a bennük rejlő mozgáslehetőségek érdeklik, egy-egy „létállapota” az organikus vagy anorganikus motívumnak. Ugyanezt teszi az emberi fejjel: adottnak, állandónak mindössze a megközelítő szabályosságú kör-, illetve gömbformát tekinti, de ami benne történik, az anyag dinamikus mozgása szabja meg, s nem az egyes, izolált részekre utalás hűsége. Ez a dinamikus mozgás egy-egy képen, fejen belül mindig *egységes* jellegű, színfoltok és vonalak zárt szövevénye, amit a gesztus koncentrált, következetesen végigvitt organikus szervezetsége alakít teljessé.

Vannak fejképei, amelyeknél nem az anyag organikus mozgása, a beavatkozásmentesség látszatát keltő élete a döntő. Szabatosan, pontosan meghatározott vonalkonstrukciók ezek, beépülő geometrikus idomokkal: félkörrel, háromszöggel, trapézzal. Az egésznek a színnek teret teremtő és zárt formát öltő világa ad életet, harmonizálva vagy kontrasztálva a vonalkonstrukció logikusan felépített rendjével. Ez a fajta „létállapot” valóban nem tűri az organikus szerződést: amíg az előző típus „képletét” biológiai formák közvetítik, az utóbbiét a kristályok formaképződményei. Az első típus asszociációs köre ezért is gazdagabb: élet és halál, születés és felbomlás végletei között mozog, míg az utóbbiét az ember szervezte rend egyértelműbb világhoz kapcsolódik.

A jelzett két típus természetesen határeset, „tiszta típus”, a kettő között az átmenetek variációs lehetőségeivel. Ami azonban valamennyi típust és variációt összefűz: a portré új értelmezése, egyfajta teljességigény, ami az embert kiemeli az individuális lezárttság állapotából, „nyitott lénynek” tekinti, aki, miközben önmagát teremti, alkotja újjá, a természet és a világ törvényszerűségeihez is alkalmazkodni tud.

Mezei Ottó

KRÓNIKA

BURÁNY NÁNDOR

AZT HISZEM, MINDENKI első olvasásra is könnyen megértheti, miért kezdtük éppen az alábbi sorokkal e havi krónikánkat:

A Nova Varoš-i Művelődési Otthon 450 férőhelyes zsúfolt terme fergeteges tapssal köszöntötte az október végén náluk szereplő bratislavai Szlovák Filharmóniát, amelyik Dvorák, Csajkovszkij és más nagymesterek műveiből mutatott be. Első esetben szerepelt ekkor a Zlatibor alatti kis faluban egy filharmónia. A csehszlovákiai vendégek igen elégedettek voltak a fogadással, mert a nagyterem zsúfolt volt, a közönség pedig nem sajnálta a tenyerét. A vendégek számára azonban az volt a legnagyobb meglepetés, amikor megtudták, hogy ennek a rokonszenves hegyi városkának alig hatezer lakosa van. A közönségből arra gondoltak, hogy legalább ötvenezren laknak itt a környező dombokon.

— Noha komoly zenéről volt szó, amit a Nova Varoš-iak még nem szoktak meg, nem féltünk, hogy nem lesz közönség. A Művelődési Házban minden előadáson teltek a sorok, mondja a *Borbán*nak adott nyilatkozatában Petar Mandić igazgató, akit mind többször illet a helybeliek elismerése. Elmondta még, hogy az elmúlt nyolc hónap alatt, azaz a Művelődési Ház megnyitása óta a különféle előadásoknak és rendezvényeknek nem kevesebb mint 50 000 látogatója volt.

Azt hiszem, egyeznek velem: le a kalappal ennek az „isten háta megettől” községnek a kultúrmunkásai előtt. Olyan művelődési otthont építettek, hogy bármelyik nagyobb városunk is megirigyelhetné. A munkaszervezetek adták össze hozzá a szükséges félmilliárdot. Mikor éri ezt meg Bajsa, Kishegyes, Kanizsa vagy Topolya!?

Vagy ezekben s a többi hasonló váidasági községben nem lenne ilyen otthonokra szükség? A Nova Varoš-iak ugyancsak kihasználják azt, amit nagy áldozatokkal hoztak létre, mind a tizenegy terem, iroda és más helyiség állandóan foglalt. Maguk a helybeliek cáfolták meg azokat a kishitűeket, akik az építkezéskor azt mondogatták, hogy minek ez a nagyterem, úgyszólván üresen fog állni, nem megy oda senki. Vagy: minek az a szép berendezés, a helytelenkedő fiatalok úgyszólván gyorsan tönkreteszik...

Most már látni: a terem mindig zsúfolt, s nem tűnt el eddig egy szög se!

Valóban: mikor ilyesmiről olvasunk, önkéntelenül is azt kérdezzük önmagunktól: hol maradtunk mi? Mi hiányzik vajon: a pénz vagy a lelkes kultúrmunkások?

DE NE LEGYÜNK IGAZSÁGTALANOK azokkal szemben, akik ezt nem érdemlik meg. Lelkes kultúrmunkások nálunk is vannak, sőt mint az alább idézett példa mutatja, „kivételre” is jut belőlük. A *Magyar Szóban* Toplák István, a szabadkai fúvószenekarok egykori karnagya így nyilatkozik munkájáról:

1931-től 1946-ig Bajmokon két felnőtt- és egy gyermek-fúvószenekarom volt. Ezekkel a zenekarokkal az egész ország területén vendégszereltem. Akkoriban a fúvószenén kívül mással is foglalkoztam. Bajmokon tíz operettet mutattam be szláv, német és magyar nyelven. Számátlan hangversenyt rendeztem a 120 tagú községi dalárdával.

...A főlzabradulás után, pontosabban 1946-ban a szabadkai tanítóképzőben és gimnáziumban tanítottam. A tanítóképzőben két kórust is alakítottam...

Hat évig vezettem az Iparos Dalárdát. Minden megmozduláson részt vettünk, a dalárda haladó hagyományait ápolva. 1947-ben megalakítottam a Pionír Fúvószenekart... A pionírzenekaron kívül a Zorka gyár és vasúti iskola fúvószenekara is vezettem. Ezután Boszniába hívtak, hogy az ottani zenekultúrát fejlesszem. Fúvószenekaraimmal Tuzlán és Szarajevóban háromszor szereztem meg az első díjat. Boszniából Beočinba kerültem. Ott a 34 tagból álló fúvószenekarom mellett 40 tagú harmonikazenekarom is volt.

Amikor megtudták, hogy ismét Szabadkán fogok dolgozni mint a Városi Pionír Zenekar karnagya, Varga Péter segítségével 450 gyerek jelentkezett a zenekarba. Sajnos csak hetvenet választhattam ki, mivel nem volt elég hangszerünk. Azok a gyerekek, akik nem kerülhettek a zenekarba, sirva távoztak...

Eredmények, tervek, amelyeket még sokáig lehetne sorolni. De ez már így is annyi, hogy tíz életre is elegendő lenne. Hát csak annyit: örülünk, hogy ismét Szabadkán tanítja a kis muzsikusokat.

MIVEL A KRÓNKA KÖVETKEZŐ (sőt, az azután következő) jegyzete is Szabadkához fűződik, könnyen arra lehetne következtetni, hogy ebben a városban örvendetes pezsgésnek indult a művelődési élet. A Szabadkai Képzőművészeti Találkozó idei tárlatáról szóló írás azonban már nem olyan biztató, mint az előbbi volt.

A találkozó születésekor jelentkező gyöngeségek ma már a betegség méreteit öltik, mindjobbán kifejezésre jutnak a kezdeti lazaság tünetei, illetve a vallott programtól való eltérés. Következésképp ez a kiállítás is például egészében nehezen határozható meg. Véletlenül összetalálkozó művészek mutatják be műveiket, olyanok is, akik egyetlen alkalommal vettek részt az ország valamelyik művésztelepének munkájában, és ezzel már jogot szereztek arra, hogy a szabadkai KT tárlatán szerepljenek...

A kiállításon túlsúlyban vannak az egyénileg kiállító festők munkái. Nehéz eligazodni a festők között, ugyanakkor érezhető a művészi érték csökkenése, mely egyébként már évek óta tart. Mind kevesebb ugyanis a „jó nevű” művész. Ez érthető is, hiszen a KT nem képes nagyobb vásárlásokra, és díjazásra sincs lehetőség. Ezenkívül művészeti program híján az intézmény nem képes magához vonzani a nagy neveket, bár a művésztelepeknek nem is az a feladatuk, hogy nagy művészekkel dolgozzanak, hanem hogy világos és tiszta művészeti állásfoglalást alakítsanak ki...

Valóban érthetetlen, hogy egy nagyszabásúnak behirdetett művészeti rendezvény eredeti koncepciója az indulás után több évre sem tud meg-

valósulni: a Szabadkai Képzőművészeti Találkozót azért létesítették, hogy a jugoszláviai művésztelemek alkotásainak szemléje legyen.

Ami eddig volt, arra nem lehet rámondani, hogy eredeti elképzelés volt. De azt sem, hogy így jó volt.

*

CSÁTH GÉZA Szabadkán szobrot kapott. Halálának ötvenedik évfordulóján leplezték le a városháza mögötti parkban, jövőre újabb, Kosztolányi-szobor kerül a parkba, s aztán még néhány. Nagy adósságokat törleszt a város, mikor adózik nagy fiai emlékének.

Az idei emlékünnepe is valóban gazdag volt, a szervezők igyekeztek Csáth Gézához méltóan emlékezni: megkoszorúzták síremlékét, emléktáblát, szobrot lepleztek le, hangverseny, irodalmi összeállítás egészítette ki az ünnepeket.

A roppant tehetségű, tragikusan elhunyt író-orvos, mint tudjuk, 1888. február 13-án született, és sokoldalú tehetsége már gyermekkorában megmutatkozott. Tizennégy éves, amikor első kritikái a bácskai *Hírlap*-ban megjelennek. Évekig mint orvos dolgozik, aztán maga is kezelésre szorul, de rajta, aki pedig annyi beteget kigyógyított, nem tudtak segíteni. Mind inkább elhatalmasodik rajta a morfinizmus. Alig múlt harmincéves, mikor meghalt. Fiatalon távozott, élete tragédiákkal volt tele. Beteg volt, mint a kor, amelyben élt. Életével azt példázta, írásaival érzékeltette. Modern volt akkor is, s ma is annak érezzük. A század eleje magyar novellairódmának jelentős megújítói közé tartozik.

Mégis, túl keveset tudunk, s még mindig nem eleget tudunk róla. Jelentőségéhez mérten is, és a mi szükségleteinkhez képest is. Irodalmi múltunk nincs annyira tele ragyogó értékekkel, hogy ne kellene féltve ápolnunk a Csáth Gézánál kisebbek emlékeit is.

Jó, hogy a szabadkai Életjel megindította ezt a szép és nemes akciót, s éppolyan jó az is, hogy akiken állt, azok is felkarolták és támogatták azt.

Nemcsak Csáth Gézának, emlékének tartozunk ezzel, de olvasóinknak is tartozunk irodalmi hagyatékának megismertetésével és népszerűsítésével.

*

MIUTÁN LÁTTUK, mit mondott a kritika a Szabadkai Képzőművészeti Találkozóról, most annál nagyobb örömmel kell megállapítanunk, hogy a zombori Képzőművészeti Ősz idei tárlata, a rajztriennále rendkívüli elismerést aratott. Az egyik belgrádi újságból idézett alábbi sorokból gyorsan kitűnik, hogy miért:

A művészet mindenütt létrejöhet, de csak azokban a környezetekben marad meg, ahol nem hiányzik a hozzá szükséges érzék, ahol ápolják és kívánják. Zombor már nem egyszer bebizonyította, hogy a művészet nem a nagy központok privilégiuma, s ebben a városban most a rajz diszciplinája is méltó manifesztációt kapott. Az első ilyen kiállítás volt ez nálunk. A mai jugoszláv rajz zombori triennáleja (az első 1963-ban, a második 1966-ban) gyorsan követőkre talált: ilyen a zágrábi és a rijekai biennále is.

A nagy zombori rajzkiállítás néhány nappal Degas igen jelentős párizsi kiállításának bezárása után nyílt meg, ez a kiállítás a rajznak mint önálló képzőművészeti diszciplinának a győzelmét jelentette. Ez az időbeli egyezés teljesen véletlen, de a serkentés, amit nyújt, nem jelentéktelen. A párizsi kiállítás sikere még egy igazolás és erkölcsi támogatás a zombori törekvések számára.

Már ezek alapján is be kell ismerni: a zomboni törekvések igazán szemencéseknek mondhatók. Még inkább áll ez akkor, ha tudjuk, hogy ez a triennále tulajdonképpen fiatal rajzművészeink nagy seregszemléje. Ezt a mamifesztációt az a törekvés ösztönözte, hogy betekintést adjon némely időszerű képzőművészeti áramlat koncepcióiba, már ahogy azt a fiatalok átéltek és kifejezik...

*

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSÉSZETI KAR Évkönyvében (Knjiga XI/1.) Jelka Redjep írása számunkra különösen érdekes („Povest o ubijanju Batija”, spomenik podunavske knjizevnosti). Az írás azzal a megállapítással, ennek a közlésével kezdődik, hogy a Batu kán meggyilkolásáról szóló történetet „a Duna menti szerb irodalom első és legrégebbi művének tartják”.

A hősköltemény ismertetéséből megtudjuk, hogy az ismeretlen szerző igen drámai erővel írja le a tatárok pusztítását és olyan eleven képet fest Váradról, amilyenre csak az képes, aki ott élt. Ezt írja: „usred zemlje ugarske leži, drveća običnih malo ima, no mnogo voća i izobilja vina; a grad sav vodama okružen, i zbog ove utvrđenosti ne boji se nikog”. A szövegből kitűnik az is, hogy a szerző büszke a várára, ennek nagy tornyára, amiért mindenki csodál. Szerinte László király nemcsak a magyarok, de a csehek, németek és az egész tengermellék fölött is uralkodott. „Utána elmondja, hogy a magyarok előbb pravoszlávok voltak, a görögöktől vették át a kereszténységet, saját nyelvükön nem tudtak írásbeliséget teremteni, a rómaiak pedig, akik a közelükben éltek, magukhoz csatolták őket, hogy az ő eretnokségüket kövessék. Ezután elmondja, hogy tért át László király a pravoszláv vallásra. A királyt — írja a szerző — Szent Száva szerb archiepiszkopusz keresztelte át... Száva öt hónapig maradt nála, tanította, és mikor távozott, egy lelkészt hagyott nála.”

A szóban forgó költeményt Đorđe Sp. Radojičić közli az *Antologija stare srpske knjizevnosti* című gyűjteményében, s itt foglalkozik is szerzőjének, keletkezési helyének és idejének kérdésével. Ő mondja el, hogy csak az orosz kéziratok őrizték meg, és hogy valószínűleg 1411 és 1474 között keletkezett. Rámutat arra is, hogy meséje pusztá legenda, s nem felel meg a történelmi valóságnak, szerzője összekeveri az eseményeket és a személyiségeket is. A néphagyományban azonban több olyan meselem is megtalálható, amely itt is előfordul.

Noha a szöveget csak orosz kéziratok őrizték meg, a cikk írója úgy véli, teljesen bizonyos, hogy szerb eredetű. Az első változata mindenképpen a magyarországi szerbek között kellett létrejöjjön, mégpedig magában Váradon, mert az író nemcsak, hogy jól ismeri a várost és környékét, de büszkeséggel is beszél róla. Mindez persze nem jelenti azt, hogy nem inspirálták irodalmi források is.

Szerzőjének kilétével kapcsolatban még nem alakult ki határozott álláspont, Radojičić azonban rámutat arra a tényre, hogy 1411-től Stefan Lazarevićnak, aztán meg Đurađ Brankovićnak is voltak Magyarországon birtokaik, talán itt élő főuraik valamelyik íródeákja szerezte a Batu kán haláláról szóló hőskölteményt. Ilyen volt Pahomije Srbin is, aki 1438-ban Oroszországba ment, egyre kevésbé valószínű azonban, hogy ő a szerző.

*

CSUKA ZOLTÁN, a jugoszláv népek irodalmának neves magyar tolmácsolója magas jugoszláv kitüntetésben részesült. Ebből az alkalomból írta a *Magyar Szó*:

Nem fellengzős, ha azt állítjuk, hogy Csuka Zoltán múlhatatlan érdemeket szerzett a jugoszláv népek irodalmának művészi magyarra fordításával, hogy ezzel, és egész élete munkásságával, a magyar és a jugoszláv népek jobb megismerését, közeledését és barátságát szolgálta.

A szellem hídvörője volt, hozzásegített a nyelvi burkok áttöréséhez, fordító művészetével közvetítette a magyar olvasókhöz a jugoszláv népek irodalmát. S nincs jobb közvetítőeszköz, amely maradandóbban, mélyrehatóbban ismertetné meg egymással a népeket, mint az irodalmi alkotás. Ebben a munkában oroszlánrészt vállalt. Ahogyan gyorsan összeszámoltuk, mintegy negyven kötetre tehető fordítói tevékenységének eddigi eredménye.

... A kitüntetés elsősorban a jugoszláv irodalom magyar tolmácsolójának szól. Ne feledjük el azonban, hogy a népek közelítése mellett a mindig fiatalos lendülettel dolgozó írónak maradandó érdemei vannak a vajdasági magyar irodalom megalapozásában is. Szenteleky Kornél mondta róla: Ami itt tíz év alatt a magyar irodalom megteremtése, összefogása, kévébe kötése és talpra állítása körül történt, az sosem történt Csuka Zoltán nélkül.

*

A MAGYARORSZÁGI IRODALMI FOLYÓIRATOKBAN hosszabb ideje eszmecsere folytatnak az ifjúsági irodalom kérdéseiről, nemrég Pécselt az ifjúsági írók hagyományos évi konferenciáján megtárgyalták az ifjúsági irodalom felnőtt-ábrázolásának problémáit, s ennek kapcsán: hogyan tükröződik a fiatalok és felnőttek kapcsolata a mai alkotásokban. A *Jelenkor*, a dél-dunántúli írók folyóirata már előbb közölte az itt elhangzott vitaindító előadást, a 11. számában pedig a hozzászólásokból ad ízelítőt.

Ugyanakkor érdekesen fűződik a témához Tóth Béla írása, mely *Korszerűség és nemzetköziségre nevelés az ifjúsági irodalomban* címen jelent meg. Ez valójában beszámoló arról a tanácskozásról, amelyet a nyugatnémet Donndorfban tartottak, s amelynek egyik főtémája az volt: hogyan segítheti az ifjúsági irodalom a nemzetek és népek közötti jobb megértést.

A beszámoló részleteiben is sok érdekes gondolatot tartalmaz, de itt meg kell elégednünk a végső következtetés ismertetésével:

A Schloss-Hotel Donndorfban tartott nemzetközi tanácskozás reflektorfénybe helyezte a korszerű ifjúsági irodalom egyik funkcióját, a nemzetközi megértésre nevelést. Alkalmom nyílt arra, hogy írók, kiadók, könyvterjesztők, tudományos kutatók, egyetemi és főiskolai szakemberek kicserélhessék véleményüket korunk e fontos kérdéséről. Teljes volt az egyetértés abban, hogy az ifjúsági irodalomnak nagy szerepe van a nevelésben, a népek közötti jobb megértés és bizalom kialakításában. A szocialista és kapitalista országok szakemberei egységesen vélekedtek arról is, hogy a múlt terhes örökségeként mélyen gyökerező előítéleteket, ellenszenvet, sőt faji gyűlöletet nem lehet máról holnapra eltüntetni az emberek tudatából. Sajnálattal állapították meg, hogy ezek kialakításában az ifjúsági irodalom is jelentős mértékben részt vett korábban. A nacionalista és sovíniszta, sőt fasiszta szellem terjesztésének egyik számottevő tényezője volt. A két világháború szörnyű leckéin okulva, rendkívül nagy nemzeti és nemzetközi érdek fűződik tehát hozzá, hogy olyan ifjúsági irodalom álljon a gyermekek, a serdülők és az ifjak rendelkezésére, amelyben a nemzetközi megértés, a népek és fajok békés együttélésének és együttműködésének szükségessége hangsúlyt kap.

*

A BUDAPESTI KORTÁRS Gengely Mihály Röpirat az öngyilkosságról című tanulmányának első részét közli. Mint már tudjuk, az öngyilkossági „ranglistán” a magyarok vezetnek. Folyóiratunkban, a Hídban nemrég megjelent tanulmányból megtudhattuk azt is, milyen nagy nálunk az öngyilkossági arányszám, a kérdés tehát számunkra is érdekes, ezért idézünk a fönt megnevezett tanulmányból.

Az öngyilkosságok okairól olvashatjuk: Magas az alkoholizmus, ittaság miatt elkövetett öngyilkosságok száma...

Hasonlóan nyugtalanítóak a rossz iskolai előmenetel és az iskolai fegyelmi büntetések miatt elkövetett suicidiumok számadatai.

A munkahelyi ok megjelölés alatt szereplő adatok — szerintem — nem fedik a valóságos helyzetet. Személyes adatgyűjtésem-tapasztalatom szerint sokkal nagyobb arányban váltják ki az egyének közérzeti egyensúlyának felborulását a munkahelyi áskálódások, fúrások, gátlástalan törtétek, a megromlott munkahelyi légkör.

S végül a legelgondolkoztatóbb ok, a családi viszály. Az elmúlt három év ismert, vagyis statisztikai összesítéseiben is szereplő öngyilkossági kísérleteinek több mint 40 százaléka családi viszály, a családok elviselhetetlenül rossz légköre miatt következett be. Ezen az adaton belül is ijesztő a házastárssal való viszály mérete. Vajon mi lehet e jelenség mögött? Talán egyszerűen csak házastársak békétlen természete, összeférhetetlensége, tudatlanságuk, durvaságuk miatt harmonikus, egymást életető-nevelő-formáló együttélésre való alkalmatlanságuk? Ez és még egy sor más ok...

HÍD IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1969. NOVEMBER—DECEMBER. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 657-1-255-ös FOLYÓSZAMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTŰNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON

